

ЎАН ВА ТУРМУШ

Бухорода том маънода инқилоб бўлганмиди! Жаҳолат ва феодал мустабидлигида яшаган бухороликлар нахотки Россия ёки Туркистондаги социалистик инқилобдан кейинги уч йил ичида онги шу даражада ривожланган бўлса!

Амирликнинг емирлиши, 1920 йил. Бухоро революцияси ғалабаси.

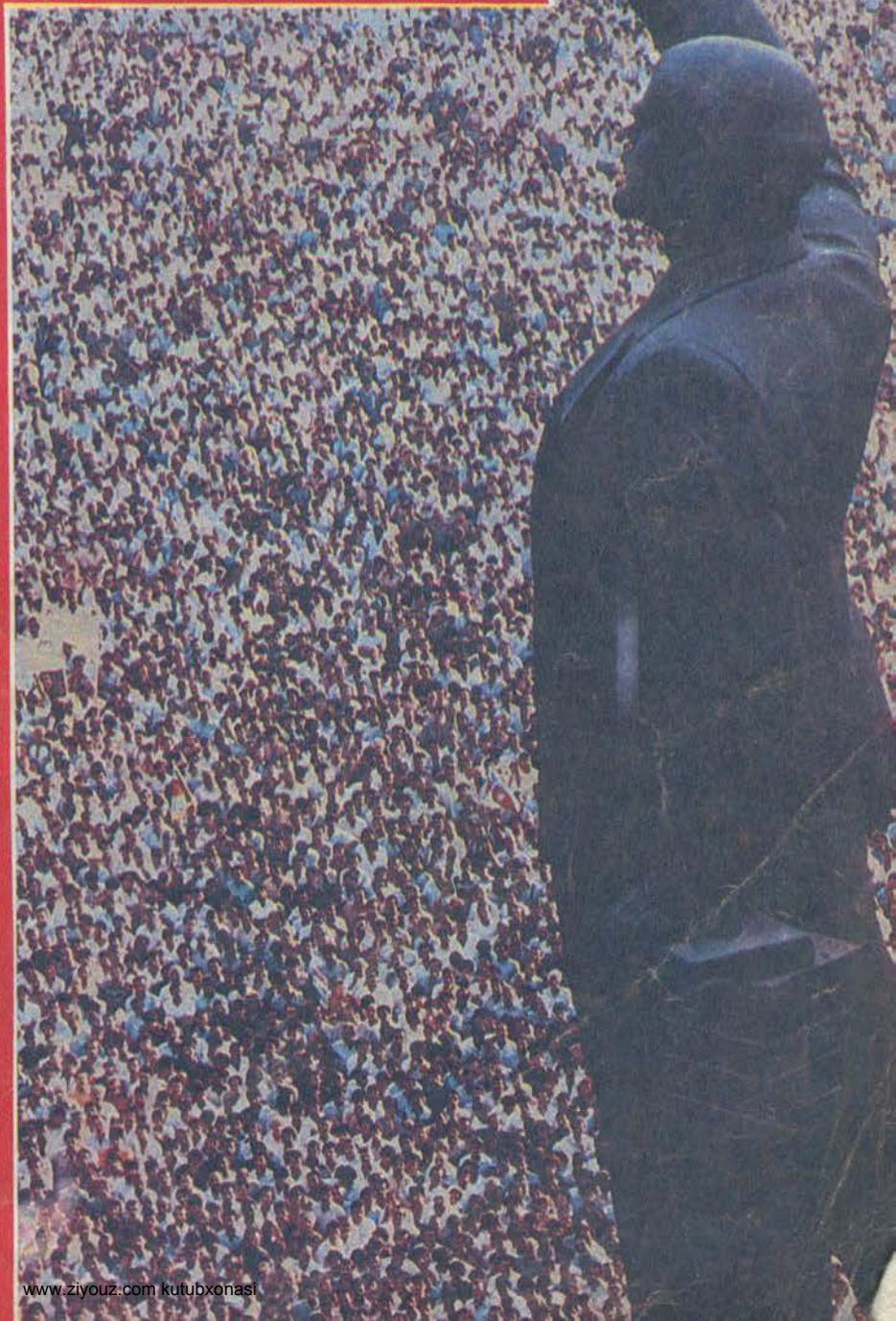

Хоразм, Бухоро халқ республикаси ва СССР ўртасида иқтисодий алоқалар ўрнатиш ҳақида битим имзоланиши.

Москва босмахона ишчиларининг Бухоро меҳнатнашларига совға қилган байроғи 1924 йил.

СССР да социализм энди қайси кўлдан боради!

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг «Қуёш» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси жумҳуриятимиздаги энг замонавий йўналишларида йирик тадқиқот олиб бораётган институт олимлари ўз илмий завожатларини Қуёш энергиясидан унумли фойдаланишга қаратганларига мана бир неча йил бўлди. Айтиш лозимки, бу соҳада диққатга сазовор қатор ҳам назарий, ҳам амалий ишлар амалга оширилдики, бу на фақат совет олимлари, балки хориждаги ҳамкасблари таҳсинига сазовор бўлмоқда. Ҳозир бу илмий масканга ёш олим, Фанлар академиясининг муҳбир аъзоси Қодир Ғафурович Ғуломов бошчилик қилмоқда.

«ҚУЁШ»НИ ЖИЛОВЛАГАНЛАР

Тошкент вилоятининг Паркент ноҳиясида бунёд этилган улкан «Қуёш» комплекси Қуёш нурини жамлаб ўта қаттиқ жисملарни зретишда фойдаланилаётганлиги ҳам ўзбек физик олимларимизнинг кашфиётларидан биридир.

Саҳифадаги суратларда: юқориде — рентген диапозонида олинган Қуёш тасвири; чапда — «Қуёш»нинг нур тўплагичи.

Мана бу ерда қуёш нури текин қувватга айланади.

Мазкур улкан илмий корхона мана шу ердан бошқарилади.

БОШ МУҲАРРИР
Комилжон ЗУФАРОВ
ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
Абдумавлон АБДУЛЛАЕВ
Аҳмадали АСҚАРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари)
Камол БОБОМУРОДОВ
Галина МАТВИЕВСКАЯ
Ҳусниддин УМАРЗОДА
(масъул котиб)
Уктам ПРАТОВ
Ўткир РАСУЛЕВ
Асом РАФИҚОВ
Зокиржон САЛИМОВ
Маҳмуд САЛОҲИДДИНОВ
Елқин ТУРАҚУЛОВ
Нурислом ТҲЛИЕВ
Раҳим УСМОНОВ
Файзулла УСМОНОВ
Комил ХОЛМУҲАММАД
(бош муҳаррир ўринбосари)
Шабот ХҲЖАЕВ
Эркин ЮСУПОВ
БУЛИМ МУҲАРРИРЛАРИ:
Рустам ОБИД
Оқилхон ОДИЛХОН
Саид МУРОД
МУҲАРРИРЛАР
Маҳфуза АСАДУЛЛА қизи
Рустам БОЙТУРА

Ассалому алайкум азиз журналхон!

Журналнинг ушбу соннда

ҲАМРОБОЕВ И. Замин ва замон ҳақида ўйлар	2
ЕҚУБОВА Ш. Компьютер ақли	4
ТУРАЕВ Р. Маошингиз етарлими!	6
МУАММО, таклиф ва истаклар	8
МУМИНОВ И. Амур Темур ибн Тарағай Баҳодир	10
КРУШЕЛЬНИЦКИЙ А. Бухоро инқилоби: ҳақиқат ва уйдирма	12
ОРТИҚОВ Т. Нафас олишда гап кўп	14
ҲАДИС	16
МАҚСУДОВ Т. «ПИ» саргузашти	18
ТУРДИЕВ Ш. Ғаспринский ва Туркистон	20
ҚОРАЕВ С. Набиралар ҳақи	22
ҚОСИМОВ Ж. Ҳукмдан аввал отилган	24
БОБОБЕКОВ Ҳ. Фарғона фожеалари кундалиги	26
МАНСУРОВ А. Ҳайит қачон бошланган!	28
ОБИДОВ Р. У дунёдан хабарлар	30

*сингари қизиқарли мақолаларни
ўқийсиз*

МУҚОВАДА

БАҲОР. Юртимизни сенсиз тасаввур этиб бўладими!! Сен унинг қумлоқ чўлларига ҳам, пахта ҳукмидан бир дафъа халос бўлиб, ором олиб уйғонган дала-ларига ҳам, сувни қуриётган сойлиқларига ҳам гўзаллик олиб кирасан. Сен айниқса тоғларда фусункорсан. Журнал муқовасининг 4-саҳифасини томоша қилганинг-да дилдан шундай дегин келади.

КЕЛГУСИ СОНДА

О ТОЛА ДАРДИГА ДАВО ИЗЛОВЧИЛАР О КАРТОШКАНИ НЕГА ҲАМОН ЧЕТДАН КЕЛТИРАМИЗ О ЖУМҲУРИЯТИМИЗ МУСТАҚИЛЛИГИ ҲАҚИДА УЙЛАР О ПУЛНИНГ ҚАДРИ ҚОЛМАДИ, ЯНА АЛМАШИНАДИМИ! О ФАРҒОНА ФОЖЕАЛАРИ ҲАҚИДА ХУЛОСА ЧИҚАРИШГА ОШИҚМАНГ О ЭСКИ ЎЗБЕК ЕЗУВИДАН САБОҚЛАР ДАВОМ ЭТАДИ О ЭКСТРАСЕНСЛАР ЖИНОЯТЧИЛАРНИ ТОПАДИ.

ўхшамайди, дарров қайишларни кесиб ташладим ва отимнинг орқасига бир тепдим, у сакраб туриб кетди. Отининг оёқлари қандай қалтираганини бир кўрсангиз эди! Дареоқе, шу чоқ ўзимнинг оёқларимгина эмас, балки қўлларим ҳам титраётганини сездим.

Шу тахлитдаги саргузаштлар билан экспедиция топшириқларини бажардик. Қиш мавсумида олиб келинган намуналарни ўзим текшириб чиқиб, Оҳангарон водийсига олтин, кўрғошин, мис ва қалайн конлари бор деган фикрга келдик. Олтин, кўрғошин ва мис конлари мавжудлиги илгари ҳам маълум эди. Хусусан, Олмалик мис кони разведка қилинаётган эди. Бироқ қалайн маъдани бу район учун янглик эди. Бу маъданнинг туб кони 20 йиллардан сўнг геолог Миролим Аҳмедов томонидан кашф қилинди ва Шавкатли деб номланди.

1944 ЙИЛ СЕНТЯБРЬ. Экспедиция мудофаа саноати учун зарур бўлган пьезокварц (биллур)ни қидиради. Помирнинг Ложвардара жилғаси; денгиз сатҳидан қарийб 4200—4300 метр баландликда икки қўлим билан амфиболит қоясини қучоқлаганча, муаллақ турибман.

Оёғим остидаги тошлар уваланиб тушиб кетган, мен ушлаб турган қоя чайқалиб ўрнидан кўча деб турибди. Яхши ҳамки у вақтлар қоринимиз тўйиб овқат емаймиз. Ҳозирги вазирлар бўлсам! Салгина ножўя ҳаракат қилсам, жаҳаннамга, яъни 300—350 метрли чуқурликка равона бўламан. Аввал таҳликага тушдим, совуқ тер босди. Вақти-соати келибди-да, деб ўйладим. Кейин эс-хушимни йиғиб у ёқ-бу ёққа қарадим, нажот йўлини қидирдим. Жуда секинлик билан ўнг қўлимни узатиб, болғамнинг ўткир учини юқорида турган тош ёригига киритдим, аяни замонда қўлим билан яқиндаги бутанинг шохини болғамнинг дастасига қўшиб чангаллаб олдим. Секин-аста илондай сурилиб, юқоридаги мустаҳкам қояга чиқиб олдим. Оёқларим қалтирарди. Шу машъум вазиятни кейин неча бор тушимда кўрганман. Умуман, ҳаётимда бундай ҳоллар кўп бўлган. Мен улардан бир хулосага келдим: турмушда боши берк кўча ва нажотсиз мушкулот бўлмас экан. Бу хулоса экспедицияда юрган ҳамкасбларимга, касал тушағида ётган ёки хизматда қийин аҳволга тушиб қолганларга баб-баравар тааллуқлидир. Фақат киши ўзини йўқотмаслиги ва саросимага тушмай иродасини йиғи билиши керак.

1945 ЙИЛ ҚИШИ. Мен Ўзбекистон ССР давлат план комитетида ўтирибман. Эгинида экспедиция кийими — пахталик фуфайка ва шим, оёғимда кўпол ботинка. Мен бу ерга шу комитет раиси Ҳабиб Мухамедович Абдуллаевнинг таклифи билан ташриф буюрганман. Бу киши тўғрисида кўп эшитган ва деярли ҳамюрт бўлсам-да [икковимиз ҳам Уш вилоятданмиз], дала-тошларда юравериб танишмаган эдим. Урта бўй, қорамағиз, ўткир нигоҳли бу одам ўзининг ёқимтой жилмайиши билан мафтун қиларди. У геология-қидирув ишларини, айниқса вольфрам конларини текшириш суръатини тезлаштириш зарурлигини ва бу ишга Ўзбекистондаги барча мутахассисларни жалб қилиш лозимлигини уқтирарди. Москвада чоп этилган мақоласини тақдим этди, ўзининг Урта Оснэ вольфрам конлари тўғрисида асар ёзаётганини айтиб, кичик бир соҳа бўйича [магматик жинсларнинг ўзгарishi тўғрисида] материал тайёрлаб беришимни илтимос қилди. Мен унинг олдидан руҳлиниб чиқдим ва икки ҳафтада айтилган нарсани тайёрлаб, устига ўзимнинг фамилиямни ёзиб олиб бордим. Домла қўлэзмани раҳмат айтиб олиб қолди.

Шу пайтда мен «Средазветметразведка» трестининг Ленинобод вилоятида қидирув-разведка ишлари олиб бораётган Чорух Дайрон партиясининг геологи, аяни замонда Урта Оснэ давлат университетининг [ҳозирги ТошДУ] аспиранти эдим. Уз юртимда эса шу вақтларда етим қолган биттаю битта укам Махмуджон оғир моддий аҳволда эди. Домла мушкулотимдан хабардор бўлгач, кўнглимни кўтарди, шкафидан 1000 сўм олиб менга берди ва Узганга бориб укамдан хабар олишимни, керак бўлса ҳужжат [командировка] ёздириб беришни айтди. Мен унинг ҳузуридан зўр миннатдорчилик туйғуси билан чиқдим. Кейинги учрашганимизда домла «Мана, кўрдингизми, сиз олиб келган 15 варақ материалдан менга кераги атиги икки бет бўлди. Агар қарши бўлмасангиз, буни ўзимнинг докторлик диссертациямга қўшаман. Энди унга «Ҳамробоев, Кучукова, Мацокина» деб менга қарашган барчанинг фамилияси ёзилса, диссертация бўлмайди-да», деб жилмайиб қўйди. Мен ҳам ўзимнинг қилган ишимдан хижолат бўлиб жилмайдим. Шу тариқа бошланган дўстона алоқа ва ижодий ҳамкорлик азиз домламиз ҳаётдан кўз юмгунча [1962 йилгача] давом этди. Ҳозир ҳам унинг айрим назария ва ғоялари бўйича тадқиқотлар олиб борилапти. Маълумки, Ҳ. М. Абдуллаев 1959 йилда Урта Оснэ геологларидан биринчи бўлиб шу соҳадаги ишлари учун Ленин мукофотига сазовор бўлган эди.

1945 ЙИЛ АВГУСТ... Шимолий Тожикистондаги Мўғултознинг жануби-шарқидagi тепаликлардан бирида ўтирибман. Устимда оқ кўйлак, яшил шим, бошимда оқ фуражка, оёғимда яна ўша «хизмат кўрсатган» эски ботинка. Бу ерда «оқ» ва «кўк» деган сўзларни қўштирноқ орасига олиш керак, чунки офтоб нури,

кир ва тер таъсирида улар қандайдир кулранг-кўнғир тусга кирган эди. Қуёш аёвсиз кўйдирди. Остимдан ботинка пошнаси орқали чўғдай қизиган диорит харсангининг ҳароратини сезиб турибман. Оғиз қақраб, лаблар ёрилиб кетган. Унинг устига дам-бадам бурнимдан сирқиб қон келади [кейин билсам, бўлоқдан ётиб сув ичганимда оғзимга кириб олган ва танглаймга ёпишиб турган қора зулуқнинг «қилмиши» экан бу!] Енимда сафар халта, дала сумкаси ва болға. Сафархалтада олинган тош намуналари, сумкада — планшет. Планшетда нуқталар белгилаб, номерлар қўйилган, қўлимдаги дафтарчада шу номерли жойларнинг геологик ва географик тафсилоти. Мен шу нуқталарда қандай тоғ жинслари чиқиб ётганини, уларнинг минерал таркиби, ранги, тузилиши, жойлашуви тўғрисидаги маълумотларни дафтарчага ёзиб, кейин топографик картага туширишим керак. Бу иш геологик съёмка [геологик харита тузиш] деб аталади. Шу йўсинда мен Чорух Дайрон вольфрам кони жанубий қисмининг геологик харитасини 1:10.000 масштабда [яъни, 1 см—100 м] тузаётган эдим. Чорух Дайроннинг мукамал харитасини [1:5000] геолог Д. Д. Мотин икковимиз 1942—1943 йилларда тузгандик. Деярли 45 йил муқаддам тузилган шу хариталарга ҳали ҳам айтарли ўзгариш киртилгани йўқ. Бунинг боиси шуки, саратоннинг иссиғига, сувсизлигига, кеч кузнинг изғиринларига қарамасдан ҳар қадамдаги тош диққат билан кузатилган, болғада синдирилиб, лупа билан синчиклаб кўрилган ва тўғри белгиланган. Муболағасиз айтганим, ҳозир ҳам шу районда [бу ёғи Ленинобод шаҳри, шарқ томони Самғар чўли ва шимоли Ҳамробод ва Мирзаробот қишлоқларигача бўлган масофада] қаерда қандай тош ётганини кечаси ҳам кўрсатиб бера оламан. Шундай қилиб, мен ловуллаб турган диорит харсанглири устида ўтирибман. [Ҳозир бу ерда карьер барпо қилинган бўлиб, қурилишга зарур харсанг қазиб олинаётир].

Сафархалтам ичида тош намуналаридан бошқа бир халтачада қора юн, ярим халтача туршак бор. Бироқ сув йўқ, мен йўлда сув олиб юрмаслигини одат қилганман, чунки бундай шaroитда кишининг фикри-хаёли шу сувада бўлади, уни ичгандан сўнг эса лоҳас бўласан. Рўпарамда Сирдарё, атиги 4—5 километр нарида, шундоққина қўл узатсанг еткудек. Унинг нариёғи — Ленинобод шаҳри. Пасткам уйлар чексиз ўрикзорлар қўйинида. Исқандар Зулқарнайнинг қўшинларини ўтказмаган афсонавий Хўжанд. Шу уйлардан бирида қадрли дўстларимдан бири, географ Ҳамдамжон Очилов ҳозир ҳам истиқомат қилади [Ленинобод давлат педагогика институтига ташлим беради]. Улуғ Ватан уруши даврида бу диёр ҳам Урта Оснэнинг бшқа шаҳарлари каби сонсаноксиз қочоқларга бошпана берган, меҳмондўст ва меҳнаткаш аҳолиси уларга ҳамдард бўлган. Хўжанднинг олтинсимон бежирим ўрик ва туршаклари қанча бева-бечораларни очликдан асраган. Уша кезлари Украинадан эвакуация қилинган бир айёнинг оиламиз фақат ўрик еб жон сақлаяпти дегани ҳеч ёдимдан чиқмайди.

У вақтлари Ленинобод Сирдарёнинг ўнг соҳилига ўтмаган эди. Сирдарёнинг бу томонида, Мўғултознинг шундоққина этагида Чашма қишлоғи бўлиб, қолган барча жой гранит харсангларга тўла, онда-сонда шувоқ ва янтоқ ўсган дашт учрайди. Мен эрталаб Чорух Дайрондан [кон шахарчасидан] сафархалтамни орқалаб, болғамни кўтариб, жанубга йўл олардим. Йўл-йўлакай 10—12 км масофада кун бўйи ишлаб, кечга яқин шу Чашмадаги лагеримга келиб ҳордиқ чиқардим. Бу ерда фақат бир хўжалик бўлиб, уй эгаси мулланамо, ширинсўхан киши мени очиқ чехра билан кутиб олар, янги терилган ўрик, қатиқ ва чашманинг зилол сувидан дамланган чой билан меҳмон қиларди.

Эрталаб эса шу йўсинда шимолга қараб йўл-йўлакай ишлаб борардим-да, кечани Чорух Дайронда ўтказардим. Умуман олганда, Чорух Дайронда ишлаган даврим тақдиримда катта бурилиш ясади. Бу вақтда тақдирнинг кулиб боққан пайлари ҳам анча бўлган: 1942 йилдан разведка-қидирув ишларида фаол қатнашиб, Шурали номли янги вольфрам конини топдик. Уни Чорух Дайрон кони билан бир қаторда ўзим разведка қилдим ва 1951 йили пул мукофоти олдим. Геология хариталарини тузишда тўпланган ва разведка берган материалларни жамлаб, 1947 йилда профессор В. И. Попов [ҳозир ЎзССР ФА академиги] раҳбарлигида кандидатлик диссертациясини ёқладим [Ҳ. М. Абдуллаев оппонент бўлган]. Икки йил ўтгач эса конининг генерал захиралари ҳисоб-китобини тугаллаб, конни саноатда фойдаланиш учун топширдик.

Шу йўсинда Тожикистон билан хайрлашиб, марҳум Ҳ. М. Абдуллаев раҳбарлигида Фарбий Ўзбекистон тоғ ва саҳроларига равона бўлдик. Бу ерда 1947 йилдан муқим ишладик. Бир қатор илмий муаммолар ечилди, бир неча олтин конлари [Мурунтов, Зармитон] очилди. Мурунтов олтин кони очилишини баъзи чет эл газеталари асримиз кашфиёти деб эътироф этишди. Бир қатор асарлар яратилди. Шу билан бирга янги муаммолар, масалалар тўғилди [мисол учун, маъдан конлари ерининг ички тузилишига қандай боғлиқлиги]. Бу жумбоқларни кенг

КОМПЬЮТЕР АҚЛИ

Электрон ҳисоблаш машиналари тобора такомиллашиб бораётди, айниқса суперкомпьютерлар, яъни бир йўла турли вазифаларни бажарадиганлари тез тараққий этиб бормоқда. Улар ҳисоблаш тезлиги жиҳатидан ҳам, ниҳоятда мўл маълумотларни турли йўналишларда ҳисоблаб бера олиши билан ҳам кишини лол қолдиради. Шундай ЭХМлар борки, секундига 20 миллион амални бажара олади. Балки шунча ҳисоб-китобнинг кимга ҳам кераги бор, шундоқ ҳам қоғоз-бозлик «дарди»дан қутулиш қийин бўлаяпти-ку, деган хаёлга боришингиз мумкин. Бироқ ана шу беъмнат ва лекин ниҳоятда қиммат турадиган супер-ЭХМлар ёрдамисиз фаннинг шу кунгача ечилмаган муаммоларини ҳал этиш, янгидан-янги ихтиро, кашфиётларни қилиш мушкул бўлиб бормоқда. Чунки хоҳ физика, хоҳ биология, хоҳ кимё соҳасида кечадиган жараёнлар бари бир математик ҳисоб-китобларга бўйсунди. Масалан, Ньютон ва унинг издошлари Максвелл билан Эйлер дифференциал тенгламалар хусусий ҳосилалари ёрдамида физика қонунларининг математик ифодасини

кўрсатиб беришганди. Бу ўринда Максвеллнинг электромагнетизм ҳодисаси учун ва Эйлернинг ҳаво оқимлари учун тузган тенгламаларини эслаб ўтиш kiffoя. Ҳозирги кунда эса фан тараққий этгани сари ихтисослашув натижасида ниҳоятда тор соҳалар пайдо бўлганки, ушбу тенгламалар янги кашфиётларнинг математик ифодасини беришга ожизлик қилиб қолади. Ана шу боисдан ҳам олимлар

Компьютер мактабларга кириб борди.

кўламда, янги, масалан, геофизика усуллари билангина ечиш мумкин эди.

Шу боис 1968 йилдан бошлаб тадқиқотларимиз Урта Осиёнинг кўп районларини, хусусан Жанубий Тяньшань, Помир ўлкаларини ўз ичига олди ва халқаро программаларга, масалан Помир — Ҳималай лойиҳасига [1974—1984 йиллар] қўшилди. Улкамизда Мурунотовнинг очилиши 50—70 йилларда мамлакатимизда фан соҳасидаги ёлғизгина кашфиёт бўлгани йўқ. Эллигинчи йил охирида Еқутистонда машҳур олмос конлари очилди, совет физиклари Прохоров, Басов лазерни кашф қилганлари учун Нобель мукофотини олишди. Ўзбекистон сейсмологлари зилзила билан радон газининг миқдори орасидаги боғланишни кашф этишди. Космонавтика ва бошқа соҳаларда ҳам йirik кашфиётлар юзага келди. Бу фактлар, назаримда, «турғунлик йилларни» деб аталган даврда ҳамма нарса ҳам қотиб қолмагани, фан соҳасида, ҳар қалай, кўзга кўринарли ютуқлар қўлга киритилгани тўғрисида далолат беради. Албатта, шартан ахшироқ бўлганда илмий кашфиётларга кўпроқ эришган бўларди деб ўйлайман. Муаллиф иштирокнда топилган ёҳуд ўрганилган конлар асосида Зарафшон, Зарминтон, Маржонбулоқ каби шаҳар ва шаҳарчалар, нишоотлар бунёдга келди, чўллалар сув чиқарилди, Қўйтош каби ёпиллиш арафасида турган баъзи корхоналар қайта тикланди ёки тикланмоқда. Шу билан бирга Ўзбекистон диёрида Олмалик, Ингичка, Кўчбулоқ, Учқулоқ, Чодак каби конлардан ҳам олтин, кумуш, мис, қўроғошни, рух ва вольфрам, қисман молибден ҳамда бошқа маъданлар қазиб олинмоқда. Бироқ, афсуски, бундан олинадиган даромаддан жумҳуриятимиз жамғармасига наф келадими ёки йўқми, биз билмаймиз.

Саноатнинг бу соҳаси асосий ҳисобланиб, марказий [Иттифоқ] ҳукумати тассаруфиде туради. Ўйлашимча, ҳозирги қайта қурниш даврида жумҳуриятларнинг ҳўжалик ҳисоби ҳамда ўз-ўзини таъминлаши шiori остида бу муҳим масалага ҳам ойдинлик киритиш вақти келди. Ҳўжаликнинг бошқа соҳалари билан бир қаторда жумҳурият тупроғидан қазиб олинаётган барча хом ашёларни ҳисобга олиш, унинг фойда-зиёнини белгилаш ва келадиган даромадин, шу жумладан валюта ҳисобида, марказий ҳукумат билан жумҳурият ўртасида одилона тақсимлаш фурсати келди.

Очилган ва очилаётган конларни ўрганар эканмиз, беихтиёр ҳар хил ўй ва мулоҳазаларга борасан киши. Агарда бирон кoнинг саноатга яроқли эканлигини белгилаб берсак ва тегишли министрликлар уни ишлатиш учун қабул қилиб олса, унинг оқибати не бўлур! Қуриладиган истеҳком ва иморатлар, фабрикалар

компьютерларсиз бирор янгилик яратишлари осон эмас.

Масалан, астрофизикани олиб кўрайлик. Биз Кўёшнинг маркази, яъни унинг мағзида қандай физикавий жараёнлар кечишини бирон аппарат ёрдамида кузата олиш имконига эга эмасмиз. Бироқ, компьютер эса ўша Кўёшда кечадиган табиий жараёнларнинг моделини ярата олади ва уларнинг мантиқий тарзда кечишини математик формулалар ёрдамида ифода этиб беради. Олимлар бундай моделларнинг бир-бирдан фарқли, ҳатто бир-бирига зид бўлган ўнлаб-юзлаб вариантларни яратишлари ҳам мумкин. Суперкомпьютерлар ана шу ўнлаб-юзлаб вариантларни бир йўла ҳисоблаш, натижаларини солиштириш, қайта ишлаш имкониятларига эга.

Шуни ҳам айтиш жоизки, астрофизик олим, ЭХМдан ўз фаолияти, мақсади учун қандай фойдаланган бўлса, биолог олим ҳам шундай имконга эга. Чунинчи, биологик молекула ЭХМда рақамлар билан ифода этилади, унинг атомлари ўртасидаги ўзаро масофа ва қайси бурчак остида жойланиши ҳам ўша рақамларда ўз ифодасини топади. Энди мазкур молекулаининг бутун ҳаётини моделлаштириш қийин эмас. Қолаверса бу моделларни ҳам ўнлаб ва юзлаб вариантларини

ўрмонларни шикастлаб ва ҳатто емириб, фабрика чиқиндилари зилот сувларни ва заҳарли тутунлари мусоффо осмонни булғамасмикин!

Халқимиз бойлиги бўлмиш бу конларни тўхтовсиз қазиб олаверсак, кейинги авлодларга нима қолади! Ахир бу бойликларнинг ўрни тўлмайди-ку! Шу хилдаги саволларни ёру дўстлар ва бошқа кимсалардан ҳам кўп эштанман. Одатда, биз олимлар ва геологлар ўз башоратларимизни [прогнозларимизни] ва кашфиётларимизни тезроқ саноатга жорий этишга ошиқамиз, биздан буни талаб қилишади ҳам, саноат ходимлари — кoнни ишлатувчи геолог, инженер ва технологлар эса ундан маъдан, нефть ёки газни кўпроқ қазиб олишга интилишади. Бу ишнинг барча босқичларида иқтисодий самарадорлик деган омил асосий роль ўйнайди.

Иқтисодий самарадорликка кўпроқ эришиш эса амалга кўтарилиш, обрў-этибор ва мукофотларни келтиради. Эндилкида шу хилдаги фаолият ва дастурнинг тўғрилигига шубҳа туғилмоқда. Шу йўсинда биз ўз мулкимизни бевақт сарф этиб, ўзимизни-ўзимиз қашшоқликка маҳкум қилмаяпмизми, деган савол кўндаланг турмоқда.

Албатта, биз геологлар бундан кейин ҳам фойдали қазилма конларини башорат қилиш, очиш, баҳолаш, разведка қилиш, кўламинини белгилаш ишларини янги-янги усуллар билан аввалгидан ҳам самаралироқ тарзда давом этдирамиз. Бироқ конларни ишга солишда қатъий тартиб ва низом ўрнатиш зарур. Баъзи конларни келгусига сақлаб қўйиш керак, бошқалардан эса тўла даражада, мумкин бўлганча чиқитга чиқармай фойдаланиш зарур, токи фойдали қазилма конлари том маъноси билан фойдали бўлсин. Шунанга ўйлар...

Мана, ёш ҳам 70 ни уриб қўйди [«етмишга етинг, саксондан сакранг...»] деб топагонлик билан битилган эди дўстларимизнинг бир табрикномасида]. Умр йўлдошим ёнимда, икки ўғил, беш қизнинг отасиман. Чин қизу ўғиллар қаторида дилбар келин ва куёвларимиз ҳам бор [куёбинг яхши бўлса, ўғил орттирасан, ёмон бўлса қизингни ҳам йўқотасан, деган экан бир юнон файласуфи]. Бир-бирдан ширин ўн тўрт набира...

Амал ҳам бор, ҳамон [30-йилдан бери] институт директориман, обрў-этибор, маош ҳам кам эмас. Узимни бахтли деб ҳисоблашга асос бор. Бироқ кўнгил жойида эмас, ҳали ечилмаган илмий муаммолар-ку эртами-кечми ўз ечимини топар. Лекин юқорида айтилган иқтисодий ва ижтимоий муаммолар-чи!

Бу хил ўй-саволларнинг туби кўринмайди...

яратиш ва компьютерда секундига миллионлаб амалларни бажарган ҳолда энг мақбул, энг сара натижани келтириб чиқариш мумкин. Ушбу натижа эса баъзан йирик кашфиётнинг очилишига туртки беради.

Шундай қилиб, ЭХМ кириб бораётган соҳаларнинг тобора ортавериши билан бирга бажарадиган вазифаларининг нозик жиҳатлари ҳам ортиб бормоқда. Ҳозирги ЭХМларнинг хотираси тобора кўпроқ маълумотни сақлай олишига эришилмоқда. Зеро, секундига миллионлаб амални бажара оладиган ва биллион (миллион) белгилик маълумотни ўз хотирасида сақлай оладиган компьютерлар ишлаб чиқарилган ва улар ишлаб турибди.

Лекин, ҳаёт тақозоси билан ажойиб, бошқача йўналишлар ҳам пайдо бўлмоқда. Чунинчи, компьютерда автомобильга келиб уриладиган ҳаво оқимининг ҳаракати ҳисоб-китоблардаги барча рақамлар автомобиль модели ва ҳаво оқимининг рангли тасвири билан алмаштирилди. Тадқиқотчи турлича босқичлардаги натижаларини кўз билан кузатгани ҳолда бу барча босқичлар айни вақтда суперкомпьютер хотирасида қайд этиб борилади. Тадқиқотчи, ўз навбатида, ниҳоятда қулай, мақсадга мувофиқ келадиган натижаларни танлаб олиш имкониятига эга бўлади.

АҚШ ширкатлари суперкомпьютерлар соҳасида улкан муваффақиятларга эришаётган бир маҳалда Япония ширкатлари мутлақо бўш келишмаяпти. Масалан, «Нихон кейдзай» газетасининг ёзишича, Япония ҳукумати етакчи корпорациялар билан ҳамкорликда «инсон мияси» вазифасини бажара оладиган компьютер яратиш учун тадбир ишлаб чиқди. Мамлакатнинг ташқи савдо ва саноат министрлиги билан олтинта йирик ширкат томонидан тузилган шартномага мувофиқ «Нейрокомпьютер» лойиҳаси бўйича умумий иш режаси белгилаб олинди. Яратилажак компьютер «ақлий қобилиятга эга бўлиш»дан ташқари, «овоз

ЭХМ нефть корчалонлари хизматида

чиқариб ўқиши», «гапириши», сал бўлса-да, «ҳис-ҳаяжон» ва сезгирлик аломатига эга бўлиши керак (масалан, у қаттиқ нарсани юмшоқ нарсадан ажрата олади).

Япония ҳукумати ва ширкатларининг ҳамкорликдаги уринишлари бекор кетмади. Тажриба нусхалари яратилган нейрокомпьютерлар хотирасидаги маълумотларга асосланиб «муस्ताқил равишда мантиқий хулоса чиқариш» қобилиятини намойиш этмоқда.

«Фудзицу» ширкати ўз компьютерларини ҳозирданок реклама қилишни бошлаб юборди. Ширкат уюштирган бир кўргазма кўпчилигининг диққатини ўзига жалб қилди. Кўргазмада полиция кийимидаги нейрокомпьютерлар робот-ўғрини тутиш саҳнасини бир неча бор намойиш этишди. Бунда уларнинг ультратовуш, инфракизил ва сенсор датчиклари, яъни энг оддий «аъзо»лари ёрдам берди. Булар эса энг содда нейросистемалар жумласига киради. «Фудзицу» ширкати вакиллари чинакам инсон қиёфасидаги нейрокомпьютер яратиш учун ҳали кўп йиллар кераклигини тан олишади. Лекин ҳозирнинг ўзидаёқ Японияда шахсий компьютерлар учун «дастёр қисм» бўладиган нейрокомпьютер ишлаб чиқарила бошланди. Шахсий компьютерга сим билан улаб қўйиладиган бу муस्ताқил нейрокомпьютер

ФАНЛАР ЧОРРАҲАСИДА

оптик қурилмаларга нисбатан ҳужжатларни тезроқ ва аниқроқ ўқиб бера олади, қолаверса унинг нархи ҳам анча арзон. Баъзи япон мутахассисларининг таъкидлашича, нейрокомпьютер хислатлари одамникига яқинлашган сари, унинг имкониятлари ҳам ошиб бораверади. Масалан, оддий ЭХМда бирор масалани ҳал этиш учун унга тўлиқ маълумот киритилиши керак. Нейрокомпьютер эса бунчалик кўп маълумотга эҳтиёж сезмайди. У ўз «мияси»да тўпланган аввалги «ҳаётий» тажрибага асосланган ҳолда пайдо бўладиган янгидан-янги масалаларни ҳал этиб бераверади. Яхши отга бир қамчи, деганларидек, яхши компьютерга озгина маълумот кифоя бўлиб қолади.

Шу ўринда, журналхон яна Америка, Япония ютуқлари ҳақида ёзишяпти, деб киноя қилиши табиий. Хўш, Совет Иттифоқининг компьютер техникаси ва унинг тараққиёти ҳақида нималар айтиш мумкин. Утган йили ёзда Москвада бўлиб ўтган халқаро анжуман қатнашчилари — Фарбдаги энг машҳур ширкатлар вакилларининг фикрича, бизда ЭХМда ишлаб оладиганлар сони беш миллион кишини ташкил этишини қониқарли ҳол деб бўлмайди. Улар ҳам бўлса, дунё миқёсида дақёнусдан қолган техникада ишламоқдалар. Чунки сифатли компьютерлар кам. Умуман, бундан буён янги замонавий техника билан ишлаб оладиган янги программачилар авлодини етиштириб чиқариш зарур. Акс ҳолда муваффақият биздан юз ўгиради.

Фарбдаги мутахассисларнинг фикри ана шундай.

Шоҳидаҳон ЕҚУБОВА.
Фаргона Педагогика институти.

қурама

ВУЛҚОН ОҒЗИДАГИ КЕМА

Оксфорд университетининг археологлари шимоллий Сицилияда сув остидаги вулқон оғзидан қадимги грек кемасининг қолдирини топди. Мутахассисларнинг фикрича у икки минг тўрт юз йил бурун чўкиб кетган экан. Кемада пилалар, кўзачаю хўқачалар ва бошқа хил идиш-товонлар, ўттиз метр чуқурликдаги деңиз тубида узоқ

вақт ётганлигига қарамасдан яхши сақланган. Олимлар бунинг асримиздаги энг муҳим топилма деб ҳисоблашмоқда.

КЎРҒОШИНСИЗ БЕНЗИН

Ҳозир Фарбий Европанинг жуда кўп шаҳарларида кўрғошинсиз бензин сотилмоқ.

да. Айниқса олтинта мамлакатда — Австрия, ГФР, Дания, Швейцария, Нидерландия, Швецияда «экологик» соф бензини хизмати яхши йўлга қўйилган.

ҲАШАРОТЛАРНИ ЮТАДИГАН ҚУРИЛМА

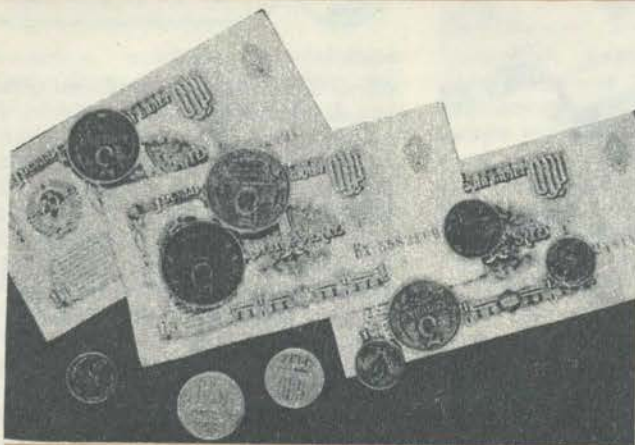
Америкалик фермерлар мезазорлардаги зараркунанда ҳашаротларни йўқотиш учун ғалати асбобга эга бўлдилар. Бу тракторга монтаж қилинган каттақон чанг ютгичининг тўртта «оғзи» бор. Улар бир йўла дарахтзорнинг тўрт қаторидаги ҳашаротларни ичига ютиб туради. Усим-

лик баргидаги ҳашарот соати-га эллик километр тезликда кучли ҳаво оқими билан машинанинг вентилятор ичига кириб ўлади.

қурама

МАОШИЊИЗ

ЕТАРЛИМИ?

Жумҳуриятнинг ижтимоий-иқтисодий базаси шундайки, бизда ходимларнинг ўртача иш ҳақи мамлакатдаги ўртача даражадан, тахминан, тўртдан бир баравар, аҳоли жон бошига даромадлар эса деярли икки баравар камдир. Аҳолининг 45 фоиздан кўпроғи деярли қашшоқликда яшамоқда. Кўп марта айтиб ўтилганидек, ижтимоий соҳа ҳаёт таъминотининг барча асосий кўрсаткичлари жиҳатидан Ўзбекистон унча юқори бўлмаган Иттифоқ ўртача кўрсаткичларидан анча орқада қолмоқда... Ҳозир янгилаётган федерация шароитида жумҳуриятлардан бирининг аҳолиси турмуши даражаси жиҳатидан бошқа регионларга нисбатан икки баравар орқада қолишига йўл қўйиб бўладими, ахир?

Ўзбекистон Компартияси МК биринчи котиби
И. А. КАРИМОВнинг КПСС МКнинг Февраль
Пленумида сўзлаган нутқидан.

Ҳар қандай жамият истеъмол нуқтаи назаридан шартли равишда уч гуруҳга бўлинади: бойлар, ўртача таъминланганлар ва қашшоқлар (кам таъминланганлар). Жаҳондаги ривожланган мамлакатлар аҳолисининг кўп қисми, яъни 60—70 фоизи ўртача таъминланганлардан иборат. Шу сабабли бу мамлакатлардаги истеъмол даражасининг юқорилиги нафақат иқтисодий, шунингдек, сиёсий ва маданий ҳаётда ҳам жуда муҳим, ҳатто, айтиш мумкин, ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Бизнинг мамлакатда эса аҳвол ёмон: бойлар бутун аҳолининг 2,3 фоизини, ўртача таъминланганлар — 11,2 ва қашшоқлар — 86,5 (!) фоизини ташкил этади.

Жумҳуриятларда даромадлар тақсимида жуда катта фарқлар кўзга ташланади. Ўзбекистондаги аҳвол ҳақида республика партия ташкилотининг биринчи котиби Пленумда айтди. Шундай бўлса-да, бу фарқлар ҳақида журналхонлар муайян тасаввур ҳосил қилишлари керак, деб ўйлайман. Мамлакат бўйича 1988 йилда аҳолининг 12,6 фоизи жон бошига ойига 75 сўмгача бўлган даромад олган. Аҳолининг Украинада — 8,1%, Литвада — 3,6%, Латвияда — 3,2%, Эстонияда — 3,9%, бизда эса 44,7% инни қашшоқлар ташкил этган. Фарқ қанчалигини кўриб турибсиз! Мамлакат бўйича 17,2% аҳоли жон бошига 200 сўмдан ортиқ даромад олган. Жумҳуриятлар бўйича бу кўрсаткич турлича: Украинада — 14%, Литвада — 24%, Латвияда — 28,3%, Эстонияда — 33,6%, бизда атиги 2,8% ни ташкил этади, холос. Устига-устак бу фарқлар камийиш ўрнига борган сари ўсмоқда.

«Камбағални туянинг устида ҳам ит қопади» деган мақол бор. Бизда камбағалнинг туяси йўқ, тирикчилик деган каттакон ҳуржун бор, уни қопадиган ит — камбағалчилик, яъни киши даромадлар пиллапоясининг қанчалик қуйи қаватида турса, унинг иқтисодий ва маиший турмуши социал жиҳатдан ҳам шунчалик ҳимоясиз. Шу боис кам иш ҳақи меҳнаткашларнинг нафақат моддий аҳволига таъсир кўрсатади, балки уларнинг сиёсий, маънавий, маданий, қолаверса, ахлоқий савиясини ҳам белгилайди. Кам иш ҳақи оладиган меҳнаткашлар тирикчилик ташвишида юриб, китоб ва журналлар ўқишга, театрға тушишга, хуллас, маънавий оламини бойитишга на вақти, на маблағи бўлади. Бу эса жамиятимизнинг тезда олди олиниши керак бўлган иллатларидандир.

Ҳозирги пайтда энг кам иш ҳақи ойига 70—80 сўми ташкил этади. Бу пул ҳозирги кунда бир киши қўл учиди тирикчилик қилишига ҳам етмайди. Хўш, ўртача ойлик оладиган кишиларнинг маоши тўлиқ таъминотга етиб турибдими! Халқ хўжалигида банд ишчи ва хизматчиларнинг (1988 йилдаги) ўртача ойлик иш ҳақи 217 сўмдан 42 фоизи ёки 91 сўми озиқ-овқатга кетаркан, тахминан шунча пул кийим-кечак ва бошқа ҳаражатларга сарфланаркан, адабиёт ва санъат, спорт, турли маънавий-руҳий эҳтиёжларга ойликнинг атиги 5—7 фоизи ишлатиларкан, холос. Демак, туппа-тузук даромад қилиб турган одамларнинг ҳозирги моддий аҳволи ҳам яхши эмас экан.

Маош жуда қизиқ нарса: қўлга олганингизда кўпга ўхшаб кўринади. Сарфлаганда-чи! Дейлик, эр-хотин биргалликда 300 сўм маош оласиз, оилада 5 жон бор. Бир қарашда кўпга ўхшаб кўринган бу пулни жон бошига тақсимланг — 60 сўм, уни 30 кунга бўлинг — 2 сўм. 1 кунда 1 кишига 2 сўм тўғри келаркан. Энди очигини айтинг: бугунги қимматчилик пайтида бир кишига бир кунга 200 тийин нормал орқатланишга етсинми, чиройли кийинишга етсинми, оила учун зарур нарсалар олишга етсинми! Ўзбекининг яна қанча ҳаражатлари бор. Буни бир ёққа қўйиб турибман, гап моддий кундалик тирикчилик устида кетаяпти. ХУЛЛАС, БИЗДА МАОШ КАМ ТўЛНАДИ.

Савол туғилади: нега! Нима, биз ёмон ишляпмизми! Бизда ойлик иш ҳақи миқдори ҳанузгача маъмурий-буйруқбозлик системаси томонидан хоҳлаганча ҳал этилади. Яхши ишлайдиганга ҳам, ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаб ишлайдиганга ҳам штат тақсими бўйича бир хил маош белгилаб қўйилган. Ҳалиги ишидан «зада» бўлган киши меҳнати баробар қадрланмаслигини билади. Шу боис моддий манфаатдорлик кучайса, ёмон-яхши ишлайдиганларга ажратишга ўрин қолмайди, ҳамма яхши ишлайди, чунки ҳеч ким ёмон яшашни истамайди.

Кам ва қониқарсиз маош олаётганимиз қиёсий таҳлил орқали ҳам яққол сезилади. Масалан, статистик маълумотларга кўра, СССР трактор, комбайн, пўлат, цемент, вагонлар, пойабзал, картошка, сут, ҳатто бизда талон билан берилётган шакер ишлаб чиқаришда АҚШдан ўзиб кетган. Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 80 фоиз америкаликлар даражасида, қишлоқ хўжалигида — 86 фоизни ташкил этади. Бизда шунга яраша маош тўланиши керак. Ваҳоланки, АҚШда қайта ишлаш саноатида банд бўлган ишчининг ўртача ойлик маоши 1977 йили 916 доллар, 1987 йили 1624 доллар бўлган, яъни 77 фоиз ошган. СССРда эса саноатда банд бўлган ишчининг маоши шу даврда тегиш-

Қозони сувга окди.

Аҳолининг биринчи навбатда ёрдамга ва жамият мададига муҳтож бўлган ижтимоий табақалари ва гуруҳлари тўғрисида ғамхўрлик қилиш КПССнинг иқтисодий сиёсатида алоҳида ўрин тутади.

КПСС Марказий Комитетининг партия XXVIII съездида Ҳаракат дастуридан

*Сонсиз эгатларга сочилмиш, ана,
Менинг шодликларим, эзгу дардларим, —
Менинг она халқим...
Эй қадим ҳалол,
Ризқи она ерга сепилган халқим.*

Абдулла ОРИПОВ
«Ўзбекистонда куз» шеърдан.

лича 172 ва 219 сўмни ташкил этган, яъни атиги 27,5 фоиз ошган. Бизда ойлик иш ҳақи суръатларининг ўсиши сустиги кўриниб турибди.

Бу ўринда бир нарсани унутмаслик керак. Бу қиёслаш аниқ манзарани тасвирлай олмайди. Сўм ва доллар курсини, нарх, тариф даражасини ижтимоий истеъмол фондлари ҳажмини ҳам эътиборга олиш зарур.

Меҳнат унумдорлиги даражаси ҳам муҳим аҳамиятга эга. 1987 йили саноатимизда меҳнат унумдорлиги америкаликларнинг 55 фоизини ташкил этди. Айни пайтда бизда иш ҳақи ҳам меҳнатга яраша бўлиши керак, яъни саноатда банд бўлган ишчи ойига тахминан 895 сўм, сўмнинг америка долларига нисбатан курси ҳисобга олинса, тахминан 560 сўм олиши лозим. Бу иш ҳақи ҳозирги кооперативчилар маоши даражасида. Биз бу ҳисоб-китобларни аниқ деб, бошқа омилларни инкор этмоқчимасмиз, мақсадимиз, бошқа: мамлакатимиздаги ҳозирги ойлик иш ҳақи анча камайтирилган ва яқин келажакда 2—3 барабар оширишга муҳтож. Албатта, маош оширилиши меҳнат сифати ва юқори малакали мутахассислар меҳнатига яраша бўлиши керак. Иш ҳақи корхона, давлат ёки кооперативники бўлишидан қатъи назар меҳнатнинг энг сўнгги натижаларига қараб тўланиши зарур.

Ҳозирда маош тақсироти расмий тақсимот билан чекланган. Реал тақсимот эса муомалада, пулга истеъмол товарлари сотиб олиш мумкин бўлганда амалга оширилади. Бизда иш ҳақи тақсироти бир принципда, унинг муомаласи (савдо) эса бошқа принципда қурилган. Бу принциплар ўртасида боғлиқлик йўқ, улар бир-бирини тўлдирмайди, аксинча, бир-бирига қарама-қарши туради. Расмий тақсимот тўлиқ бўлмаса-да, иш ҳақини касб эгасининг малакаси, меҳнати натижалари ва бошқаларга боғлиқ ҳолда фарқланишини кўзда тутади. Реал тақсимот, яъни савдо иш ҳақи замиридаги фарқланишни йўққа чиқаради. Бундан ташқари, мазкур соҳада шундай шароит юзага келдики, бу шароит ўртача, ҳатто кам ҳақ оладиган кишиларга юқори ҳақ тўланадиган кишилардан ҳам кўп маҳсулот ўзлаштиришга имкон яратди. Бу, бузилган тақсимот механизмига аҳолининг муайян гуруҳларига сотиладиган товарлар танқислиги ва бир товарга турли нархлар қўйилиши сабаб бўлди. Бу механизм ҳаммамизга таниш. Энг зарур бўлган, кундалик истеъмол товарлари қатъий қилиб қўйилган нархларда сотилади, уларни қийналмай сотиб олиш мумкин. Бироқ юқори сифатли, маданий ва эстетик эҳтиёжни қондирувчи товарлар кам тайёрланади ва хориждан чекланган миқдорда сотиб олинади. Улар пойтахт шаҳарларни ҳисобга олмаса, очиқ савдога деярли келиб тушмайди, балки имтиёзли тоифадаги кишилар ўртасида тақсимланади, чайқовчилар орқали тарқалади.

Чакана нархлар асосидаги тақсимот (давлатда — нисбатан паст, кооператив ва бозорларда анча юқори, аynиқса чорвачилик маҳсулотларига) ҳам реал даромадларни барабарлайди. Кимки маҳсулотларни давлат нархида сотиб олса, кўп истеъмол этади, кооператив савдо ёки колхоз бозоридан сотиб олса, кам истеъмол этади.

Шундай қилиб, алмашув соҳасида хилма-хил товарлар етарли бўлмаса, аҳолининг иш ҳақи ва бошқа меҳнат даромадлари йиғиндисидан ошган нархлар йиғиндиси самарали ва адолатли бўлмайди. Ойлик иш ҳақи қанчалик юқори бўлса, унга алмаштирадиган товарлар ҳам шунча кўп ишлаб чиқарилади. Агар маош кам бўлса ва секин ошаётган бўлса, унда ишлаб чиқариш жуда оз, асосан оддий, энг зарур эҳтиёжларни қондиришга мўлжал олади.

СССРда халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариш аҳоли жон бошига 1168 сўмни, Украинада — 1200 сўм, Белоруссияда — 1654 сўм, Литвада — 2442 сўм, Эстонияда — 2510 сўм, бизда — 470 сўмликни ташкил этади.

Демак, ойлик иш ҳақини оширишдан қўрқиш керакмас. Аксинча уни ошириш ва бу жараёнга нафақат аҳоли турмуш даражасининг яхшилиниши, балки ишлаб чиқариш, пул муомаласи соҳаси ривожланиши қуроли сифатида қараш керак.

Рустам ТУРАЕВ,

ЎзССР ФА Иқтисод институтининг илмий ходими.

МУАММО, ТАКЛИФ ВА ИСТАКЛАР

Партия миллатларнинг ажралиб чиқишгача бўлган ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқининг ленинча принципига содиқ эканлигини тасдиқлайди ва бу ҳуқуқни рўёбга чиқариш механизми ҳақидаги қонуннинг қабул қилинишини ёқлайди.

КПСС Марказий Комитетининг партия XXVIII съезидига Ҳаракат дастуридан.

СОҒЛИҒИМИЗНИ КИМ УЙЛАЙДИ!

М. Солаевнинг «Шимолдан келаётган офат» [1989, 9 ва 10-сонлар] мақоласини ўқиб, чуқур ўйга толдим. Оролнинг қуриб бораётгани, халқимиз наслига таъсири, касалланд одамлар, болалар ўлими... Ким жавобгар буларга! Аввало, «ўзимдан чиққан балого, қайга бораман давога!» деганларидек, ўзимиздан чиққан худбин, халқини эмас, ўз амал курсисини ўйлайдиган амалдорлар жавобгар. Токи улар ўрнини ўз тупроғига, ўз халқига хизмат қиладиганлар эгалласин. Орол денгизини қутқариш учун пахта планини 2—3 миллион тоннага тушириш керак. Бунинг учун пахтанинг харид нархини камида 4—5 баравар ошириш керак. Буни талаб қилиш пахтанинг ҳақиқий эгаси — деҳқоннинг ҳуқуқи. Мабодо, пахта нархи [озми-кўпми] ошгандан сўнг деҳқонларимиз турғунлик давридагидек бизга қанча дейишса шунча етиштириб бераверамиз дейишса — Орол ўлаверади. Кўпчилик газета-журналга ёзилмайди, ўқимайди, телевизор кўравермайди — шимолдан келаётган офатни ҳамма ҳам тушуниб етмаяпти!

Шаҳримизнинг соғлиқни сақлаш бўлими мудири Қ. Ризаев телевидение орқали гапириб, касалхоналар, поликлиникалар қурамиз, деб ваъда берди. Лекин у киши беморлар йилдан-йилга кўпайиб кетаётганининг туб сабаблари, Ўзбекистондаги оғир экологик аҳвол ҳақида бир оғиз ҳам гапирмади. Гуё бизда бундай муаммолар йўқдек. Токи, сув, ҳаво тозаллиги, озиқ-овқатлар таркибидаги захарли химикатлар масаласи ҳал этилмас экан, минглаб касалхоналар қуриб — халқ соғлиғини сақлаб бўлмайди. Токи фойдали қазилмаларимиз [олтин ва бошқалар]

ҚАЙТА ҚУРИШ — ХАТОЛАРНИ ТЎҒРИЛАШ ҲАМДИР

Биз кўп йиллар давомида фикрларнинг эркин парвозига йўл қўймадик. Бугун эса (кеча ёки ҳар кун эмас, айнан бугун!) ҳар бир кишида халқимиз тақдири, келажаги учун жавобгарлик ҳисси уйғонаётгани табиий. Агар биз бир неча йил ичида қилинган ишларни таҳлил этсак, қайси соҳада ривожланиб, жаҳон кўрсаткичларига етиб олдик, дея оламиз? Ахир, тўрт-беш йил тўрт-беш кун эмас-ку, шундай эмасми?

Ҳозир биз иллатларни ўз номи билан атамаяпмиз, аксинча, ярим, чала ҳақиқатларни айтаяпмиз, қутулиш, нажот йўлини кўрсатиш ҳаёлимизга ҳам келмаяпти. Бу эса, образли қилиб айтганда, тепаликда турган сўқирга «ҳамма тарафинг ҳандақ билан ўралган», деб айтиш билан кифояланиб қолишдан бошқа нарса эмас. Жумҳуриятимиз экономикаси мустақил бўлмагунча тикланмайди. Масалан, биз ҳозир Россия ва бошқа жумҳуриятлардан сотиб олаётган, жаҳон бозорида ўтмайдиغان машина, асбоб-ускуналар билан кейинги беш йилликда ҳам экономикамизни тиклолмаймиз. Чет мамлакатлар билан дўстона иқтисодий алоқаларни кучайтириб, бошланишига ҳатто қарз олиш эвазига бўлса-да, экономикамизни тиклаш, ўзимиз учун қулай ва қисқа йўлдан бори-

шимиз зарур.

Агар жумҳуриятимиз жаҳон бозорида қатнашса, дунёдаги энг илғор мамлакатлар қаторидан жой олиши учун асосан ишбилармон раҳбар кадрлар ва малакали ишчиларни тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади. Катта тажрибага эга бўлган миллий бошқарув кадрлари бизда бор, фақат уларни жой-жойга қўйиш ва ҳозирги ҳар қандай тўсиқларни бартараф этиш керак. Иқтисод ва бошқа соҳаларни умумжаҳон савиясида пухта ўрганган миллий кадрлар таёрлаш учун ёшларимизни юксак тараққий этган мамлакатларга ўқишга юборишни тезроқ йўлга қўйиш керак. Жуда қисқа муддатда жамиятда туб иқтисодий ўзгаришларни бошлаган Чехославакия, ГДР, Польша, Болгария каби мустақиллик сари интилаётган мамлакатлардан ибрат олса арзигулик. Ошқора ва Эркин фикр юритиш, муаммоларни кенг халқ муҳокамасига қўйиб, мустақил жумҳурият даражасида ҳал этишни эса Болтиқбўйи халқларидан ўрганиш керак. Хуллас, қайта қуриш ҳозирдагидек фақат хатоларимизни айтишигина эмас, уларни тезроқ тўғри-лаш ҳамдир.

К. АКБАРОВ, талаба,
Самарқанд шаҳридан.

жумҳуриятимиз бойлигига айлантирилмас экан, иқтисодий мустақиллик ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас.

Ш. ВАФОЕВА,
Тошкент шаҳрининг
Сирғали ноҳиясидан.

МАШҚЛАР ХИЛМА-ХИЛ БЎЛСА

Мен 10-синфда ўқийман. Утган йили журнал саҳифаларида «Машқини олинг» сарлавҳаси билан йил бўйи берилган эски ёзувимиздаги ҳарфларни қунт билан ўргандим. Машқ қилган одам озгина фурсатда ўрганиб оларкан, сира қийналганим йўқ. Бўларкан-ку! Ҳозир эски ёзувимиздаги кичик-кичик ҳикояларни шариллатиб ўқияман. Лекин бу ёзувдаги асарларнинг йўқлигидан қийналяпман. Биргина мен эмас, ўртоқларим ҳам қийналяпти. Илтимосим шуки, бу йил журнал саҳифаларида эски ёзувимизда битилган асарлар — маданий меросимиз намуналаридан кичик парчалар, шеър ва хандалардан муттасил бериб борсангизлар, машқлар хилма-хил бўлса.

Туркманистон жумҳуриятининг
Тошқовуз вилоятидаги
Илони ноҳиясида яшовчи
Пўлат МАТЛАТИПОВ.

ИСМИ ШАРИФИМИЗНИ УЗБЕКЧА ЁЗАЙЛИК

Утган йили ўзбек тилига давлат мақоми берилди. Худога шукурки, тилимиз ўз қадрини топди, халқимизнинг руҳи кўтарилди. Бу, албатта, яхши бўлди. Энди ўз исми шарифимиз охиридаги -ев ва -ич каби қўшимчалардан қутулишимиз керак. Масалан, менинг исми шарифим ҳозир расман Баҳодир Муҳиддинович Нурмуҳамедовдир. Ўзбекиона қилиб ёзилганда Муҳиддин ўғли Баҳодир бўлиши керак. Ёки бўлмаса, масалан, Зилола Муҳиддиновна эмас, Муҳиддин қизи Зилола бўлиши лозим. Оталаримизнинг исми олдин айтилиши уларга шарқона ҳурмат белгисидир. Шундай ҳам бирор кишини эсласак, фалончи аканинг ўғли ёки қизи деб аниқлик киритамиз. Бир пайтлар шовинист раҳбарлар паспортимиз, турли ҳужжатлардаги исми шарифимизни руслаштирган, бошқача айтганда, «маданийлаштирган».

Ўзбекча исми шарифни кенг қўллаш ҳақидаги фикримни халқимиз қўллаб-қувватлашига ишонаман. Бу ўзгартириш маблағ талаб этади, албатта. Аммо 1990 йилда туғилажак фарзандларимиз исми шарифини туғилганлик ҳақидаги гувоҳномага тўғридан-тўғри ўзбекча ёзиш мумкин-ку! Журнал ходимларидан сўрадимки, мактубимни жамоатчиликка етказиш учун «Фан ва турмуш»да эълон қилсангиз деб.

Яна бир кузатиш: қабристонлари-

мизга кирганда кўпгина қабртошларга ўзбекиона исми шарифлар ёзилганлигининг гувоҳи бўласиз. Нима, ўзбекининг исми шарифи фақат ўлганидан кейин ҳаққоний ёзилиши керакми! Шу тўғрими, азизлар! Грузинлар, арманлар, озарбайжонлар, Болтиқбўйи халқлари, молдованлар ўз миллий исми шарифини аллақачонлардан бери тўғри ёзиб келишади. Биз қачон ҳал этамиз!!

Баҳодир НУРМУҲАМЕДОВ, электрик,
Самарқанд вилояти.

ОРЗУГА АЙБ ЙУҚ...

Ҳурматли редакция аҳли! Мен сеvimли журналимиз «Фан ва турмуш»нинг кўпминг сонли муштарийларидан бириман. Журналнинг ҳар бир сонини қолдирмасдан ўқиб бораман, чунки унинг «кўли» етмаган соҳа кам бўлса керак. У ўз ўқувчиларини кўп соҳалардан хабардор қилади ва дунёқарашини кенгайтиради. Орзуга айб йўқ деганларидек, менинг ҳам бир орзум бор. «Фан ва турмуш»ни яхлит бир ном билан атаса бўлмасмикан, деб анчадан бери ўйлаб юрардим. Ўйлаб-ўйлаб, ниҳоят, журнални «Зўхро» деб номлаш маъқул деган фикрга келдим. Билмадим, кимга қандай, лекин менинг орзум, «Фан ва турмуш» шу ном-ла аталса, зеро журналимиз бу ёруғ юлдуз каби Шарқ матбуотида порлоқ нур сочаверсин.

Усарбой АХРАМҚУЛОВ,
Андижон вилоятининг Балқичи
ноҳиясидаги Киров номи
колхоздан.

ХАЛҚ ПУЛИ УЗИГА ҚАЙТАР ЭДИ

«Мерос ва меросхўрлар» номи баракатопгур суҳбатни барака топиб ўқидим. Айниқса, «қўлёзмалар учун алоҳида, ҳозирги замон талабларига тўла жавоб берадиган бино қуриш» ҳақидаги таклифни амалга ошириш зарур деб ҳисоблайман. Бунга маблағни қаердан олиш керак! Сўнги йилларда давлатнинг порахўрлардан тортиб олган миллионлаб пулларини мазкур бинони қуришга сарфлаш зарур. Шунда халқнинг пули унинг истиқболи йўлидан сарфланган ва ҳақиқат жойида қарор топган бўлур эди.

Дилором МАТКАРИМОВА,
Хоразм вилоятининг Шовот
ноҳиясидан.

ТАКЛИФЛАРИМ

27 ёшдаман, 12 ёшимдан буён журнал билан танишман. Журналнинг бу йилги 1-сонини ўқиб, сизларга биринчи марта хат ёзишга қарор қилдим. Мақсадим илгариги сонлар ҳақидаги мулоҳазаларимни айтиш ёки сеvimли журналимда ҳозирда берилаётган мақолалар тўғрисида ҳамду сано ўқиш

ҚАЙТА ҚУРИШ— ДАВР ТАЛАБИ

эмас, аксинча «Фан ва турмуш»нинг янада қизиқарли, ўзига хос бўлиши учун айрим фикрлар билан ўртоқлашиш.

Авалло, 1-сондаги журналхон М. Иноғомхўжаеванинг журнал ҳажмини ошириш зарурлиги тўғрисидаги таклифини қўллаб-қувватлайман. Чунки журнални мириқиб ўқиймиз-ку, бир пасда тугаб қолади...

Журналда «Мозийдан келган садолар», «Қўлёзмалар тилга кирганда» деган номда рубрика ташкил этилса. Биз учун тарих бўлган кунларни бошидан кечирган, тарихимиздаги турли воқеалар гувоҳи бўлган давлат арбоблари, тарихчилар ва бошқа касбдаги кишиларнинг асарлари, эсдаликлари, ёзишмаларидан намуналар ёритилса. Шунингдек, жумҳуриятимиз замини турли ер ости бойлиқларига мўл. Уларнинг турлари, запаслари, қанча қазиб олинаётгани, Иттифоқ хазинасига қанча даромад келтираётгани, бизга қанча фойда қолаётгани, ўз табиий бойлиқларимизни қачондан бошлаб мустақил тасарруф этишимиз масалалари жиддий таҳлил этилган мақолалар берилса, ўйлайманки, Ўзбекистондаги барча халқлар учун қизиқарли бўлур эди.

Бундан ташқари, Фанлар академия-мизнинг ҳақиқий ва муҳбир аъзоларининг исми шарифи, қайси соҳаданлиги, академия фаолияти, тузилиши, ўзбек халқи учун қандай фойда келтираётгани ҳақида мақола ва маълумотлар берилса. Давраларда бу хусусда баҳслар бўлиб туради. Академия журнали илгарилари бу тўғрида сўз юритгандир, лекин янги журналхонлар учун бу фойдалидир.

Яна: журналхонларнинг савол-жавоблари асосида маълум мавзуда суҳбатлар уюштирилса. Масалан, Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси биринчи котиби И. Каримов билан. Бир неча ой аввал «саволларингизни кутамиз» қабилда эълон бериш керак. Шунда ўзаро мулоқот жонланарди. Албатта, фирқамиз раҳбаридан бошқаларга ҳам саволлар кўп.

Алоҳида таклиф: илмий-оммабоп нашр сифатида биргина «Фан ва турмуш» академия учун ҳам, халқ учун ҳам етарли эмас. Ижтимоий соҳалар бўйича ўзбекча алоҳида илмий-оммабоп журнал чиқариш керак. «Ўзбек тили ва адабиёти» журналинин ҳам фақат Тил ва адабиёт институти ходимлари қатнашадиган эмас, балки кенг ўқувчилар оммаси ҳам иштирок этадиган, илмий-оммабоп журналга айлантириш пайти келди. Таклиф қилиш яхши. Лекин академиядагилар халқнинг фикрига қулоқ солишармикан!

Тўлқин РАҲИМОВ,
Тошкент шаҳрининг Юнусобод мавзидан.

АМИР ТЕМУР ИБН ТАРОҒАЙ БАҲОДИР

Иброҳим МУМИНОВ

Бу ва бошқа тарихий маълумот ҳамда фактлар Темур «ўзидан вайрона ва кулдан бошқа ҳеч нарса қолдирмади», «Темурланг ва Чингизхон бир тарзда иш кўрди» ва ҳоказо деб ҳисобловчи айрим буржуа тарихчиларининг даъволари бир ёқлама эканлигини кўрсатади.

IX

Сўнгги вақтларда бизнинг диққатимизни Н. П. Остроумов томонидан нашрга тайёрланган ва 1894 йили Қозонда нашр этилган «Уложения Тимура (Тамерлана)» — «Темур қонунари» асари ўзига тортди. Китобга ношир томонидан ёзилган муқаддимада келтирилган маълумотлар ниҳоят даражада қизиқарлидир.

Ношир ёзади: «Айрим мусулмон адибларининг сўзларига қараганда, «Қонунлар»ни Темур ўз қўли билан ёзган. «Қонунлар»нинг форсча таржимасига ёзилган ва «Темур тузуклари» деб соф туркча ном билан аталган. Бу фикр ҳақиқатга яқин: Темурнинг ўзи ва унинг қўл остидаги фуқаронинг асосий қисми ҳам миллати жиҳатидан турк бўлган. Шунга кўра, «Қонунлар» ҳукмрон халқ тилида — турк тилида ёзилган, деб ўйлаш мумкин.

Темур «Қонунлар»нинг Н. П. Остроумов томонидан нашр этирилган русча таржимасига Лянглэнинг французча варианты асос қилиб олингандир.

Эътироф этиш керакки, машҳур тарихий-адабий ёдгорлик — «Темур тузуклари»нинг Н. П. Остроумов томонидан рус тилида нашр этирилиши фан учун ғоят фойдали иш бўлган эди.

Тилга олинган китобнинг муқаддимасида Л. Лянглэнинг Темур ҳақидаги фикри келтирилади.

Лянглэ асаридан бир мисол келтирайлик: «Темур олимларга серилтифот эди. Билимдонлиги билан бир қаторда софдиллигини кўрган кишиларга ишонч билдирарди. У тарихчилар, файласуфлар, шунингдек, илм-фан, идора ва бошқа ишларда билимдон бўлган барча кишилар билан сўхбатлашиш учун кўпинча тахтдан тушиб, уларнинг ёнига келарди. Негаки Темур бу соҳаларга ғамхўрлик қилишга асосий эътиборини берар эди. Темур одамларни ўзига бўйсундириш қобилиятига эга эди. У ўзининг бу қобилиятини одамларни бахтли қила билиш таланти билан уйғунлаштиради. Темур, унинг тарихчиларидан бири (Шарафуддин)нинг айтишича, бир вақтнинг ўзида душманларига офат, ўз аскарларига қаттиқ қўл раҳбар, ўз халқига эса ота бўла олар эди. У ўз фуқаросининг аҳволи ҳақида яхши бошлиқлари берган маълумотларни ўзи шахсан кўздан кечирарди, негаки у одам таний ва танлай биладиган шох эди.

Султонлар бўш вақтларида машғул бўладиган ҳузур-ҳаловатлардан Темур фақат ов қилиш ва ўзи такомиллаштирган шахмат ўйнаш билан машғул бўларди».

«Темурнинг кўнгили очар эрмаклари ҳеч қачон фуқаросига хонавайронлик келтирмаган. Кўнгили очар эрмаклар уни асосий вазифасидан ҳеч қачон четлатмас ва ортиқча чиқимларга туширмас эди».

«Яхши подшоҳ, — дерди у, — подшолик қилиш учун ҳеч қачон етарли вақтга эга бўлмайди, шунинг учун биз қудратли оллоҳ бизга муқаддас қарз сифатида топшириб қўйган фуқаро фойдасига ишлашга мажбурмиз. Бу ҳамisha менинг асосий машғулотиим бўлиб қолади, негаки қиёмат куни фақирлар этагимдан тортиб, мендан қасос олишни талаб этишларини мен истамайман».

Боши ўтган сонда

«Унинг учун дўстликнинг ҳам гашти-латофати бор эди. Меҳрибонлиги, ширинсуханлиги туфайли дўстлар орттирди, уларни дўст деб аташдан тортинмади ва бу дўстликни сақлаб келди. Чунки Темур дўстлик фақат дўстлик билан қайтарилишини, барча бойликлари ҳарбийлар ёки хушомадгўйлар ёллаш учун хизмат қилаётганини яхши билар эди. Унинг тақводор Имом Баракага катта ихлос қўйгани, бу ҳудожўй одамнинг вафотини эшитиб кўз ёши тўкиши — қудратли султон табиатига хос бўлган ажойиб хислатлар эди».

«Қонунлар»га ёзилган муқаддимада, шунингдек, машҳур немис тарихчиси Ф. Шлоссернинг (1770—1861) китобидан («Всемирная история», 8-том 1870 йилги наشري) ҳам парчалар келтирилган. К. Маркс ўзининг хронологик кўчирмаларини тузишда бу тарихчининг асарларидан фойдаланган эди. Ф. Шлоссер Темур ҳақида ёзади.

«Умрини юришларда ўтказадиган Темур тез-тез Бухоро ва Самарқандга қайтиб турар ва ўзининг янги давлатига қонунлар тақдим этар эди. Бу қонунлар татар галалари томонидан қилинадиган ваҳшийлик, шафқатсизлик ва вайронгарчиликларга ҳайрон қоларли даражада қарши турарди.

Бизнинг фикримизча, Темурнинг давлатни бошқаришдаги доишмандлигига, унинг ахлоқий ва сиёсий принципларига, шунингдек, уни даҳо сифатида улуғловчи китобларга, ҳатто, эътибор бермас ҳам бўлади. Биз фақат ҳақиқий аҳволини маълум қилмоқдамиз».

Мазкур китобда тарихчи Г. Вебернинг Темур ҳақидаги фикри ҳам бор. У шундай деб ёзади: «Темур душманларига ҳаддан ташқари золим, лекин саркарда, ҳоким ва қонунчи сифатида буюк тапант эгаси эди. Елгонни ёмон кўрар, билимга муҳаббат қўйишдан маҳрум эмас эди. Унинг манзилида шоирлар, олимлар, машшоқлар ва мистиклар (сўфилар) кўп бўларди...»

Темур қаҳр-ғазаби билан даҳшатли эди, шундай бўлсада, у ҳам одам сифатида, ҳам ҳоким сифатида Боязиддан устун турарди. Боязид фақат босқинчилик ҳақида ўйлар, бошқа ҳар қандай ишни назар-писанд қилмас, давлатни бошқаришни ўзининг очкўз ҳамда бузуқлиги билан машҳур бўлган бош вазири Али Пашшога топшириб қўйган, вилоятларни ғаразгўй, сотқин қози ва ҳокимларга бериб қўйган эди».

Профессор Т. Н. Грановскийнинг (1813—1855) Темур ҳақидаги фикри ҳам шу китобда келтирилган: «Темур фаолиятдан ҳукмрон, асосан сиёсий фикрни ахтармаслик керак. Темурни қандайдир муҳим цивилизациянинг асосчиси деб ҳисобловчи айрим тарихчиларнинг масалан, Гаммернинг мақтовлари, афтидан, зўрма-зўраки кўринади. Бу цивилизациянинг излари ва белгилари қаерда! Темур ишга, амалий фаолиятга ниҳоят даражада ташна эди, лекин унда аниқ англаб олинган маълум бир мақсад йўқ эди».

Ҳожиди Абдурашид тахаллуси билан дарвеш сифатида Бухорога кириб келган, Бухоро мачитларининг бирида имомлик қилган, кейинчалик эса Пешт университетининг шарқ тиллари ва адабиёти профессори Герман Вамбери «Бухоро тарихи» китобининг XI бобида Темур ҳақида ёзади: «Темурнинг Урта Осиё тарихидаги алоҳида ўрнини шундан ҳам билса бўладиким, у ўз ҳокимлиги билан янги династия (темурийлар династияси)ни ва, балким, кўпроқ турк маданияти деб аталиши мумкин бўлган Урта Осиё маданиятининг янги даврини бошлаб берди. Бундан ташқари, Темур ўзининг издошларига панд-насиҳат ва қўлланма

тарзида ёзиб қолдирган «Қонунлар» («Темур тузуклари») муаллифи сифатида Урта Осиёда кенг танилди.

Темур Осиёнинг ҳамма қисмидан ҳадсиз-ҳисобсиз ҳазина ва бойлик йиғди, лекин уларни ҳасис одамлар каби сақламади. Буни, биринчидан, унинг саройининг бой ва ҳашаматлилиги, иккинчидан эса, ҳам ўз қароргоҳини, ҳам ўз шахрини безаб турувчи ғоят улкан ва муҳташам бинолар қурдиргани исботлайди. Шунинг учун ҳам Темурни Чингизхон билан бир қаторга қўйиб, уни ёвуз, ўзбошимча, мустабид ҳоким деб атовчиларнинг фикрлари икки томонлама хатодир. У, аввало, ўзининг ғолибона қуролини замонасининг одатига кўра ишга солган қабих ишлари ва вайронгарчиликлари ҳам, ҳатто бирор жиноят учун олинган ўч эди, холос. Тўғри, бу ўч жуда қаттиқ, лекин шу билан бирга адолатли эди. У Исфажон ва Шерозда ўз аскарларининг сотқинлик туфайли тўкилган қони учун интиқом олиш истаги билан ёнган эди».

Таниқли тарихчи, Темурнинг ашаддий душмани, уни ваҳший, ёвуз, офат деб атаган Аҳмад бин Муҳаммад бин Арабшоҳ қуйидагича ёзади:

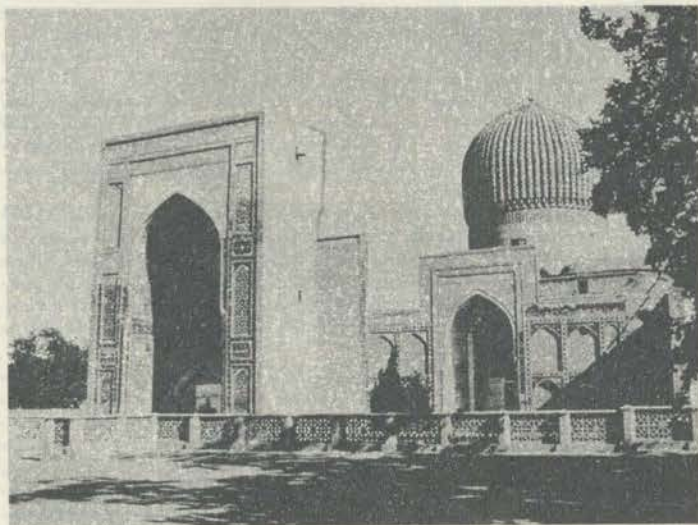
«Темур гавдаси келишган, узун бўйли одам эди: пешонаси очик, калласи катта, овози жарангдор бўлиб, кучи жасурлигидан қолишмасди; оқиш юзини оч қизил ранг жонлантириб турарди. Елкалари кенг, бармоқлари тўлиқ, қовурғалари узун, мускуллари кучли эди. Узун соқол қўйиб юрарди. Унг қўли ва ўнг оёғи майиб, қарашлари етарли ёқимли эди. Улимни писанд қилмасди; қарийб 80 га кириб ўлаётган чоғида ҳам ақл-заковатини ҳам, довиораклигини ҳам йўқотмаган эди. У ёлғон-яшиқнинг душмани бўлиб, ҳазил унинг кўнглига ёқмасди. Узининг олдида талон-тароғлик, қотиллик, хотин-қизларнинг номусига тегиш, зўрлаш ҳақида гапиришга йўл қўймасди; у, ҳақиқат қанчалик аччиқ ва қаттиқ бўлмасин, уни эшитишни яхши кўрарди. Яхши ёки ёмон ҳолатлар унинг кайфиятига ҳеч қандай таъсир кўрсатмасди. Жасур аскарларнинг дўсти, ғоят мард ва ботир бўлган бу одам кишиларни ўзини ҳурмат қилишга, ўзига бўйсундиришга мажбур эта биларди».

Шарафуддин Али Яздийнинг қайд этишича, Амир Темурнинг характерли хусусиятларидан бири — давлат, мамлакат, фуқаронинг ғамхўрлиги эди. Унинг қондаси — «рости — дурусти» эди. Ҳақиқат — сиҳат-саломатлик, ҳақиқат — тартиб, ҳақиқат — адолат демакдир деб тушунтиради, у.

Бизнинг назаримизда, Темур ҳақиқатни бирлашган, мустақил, иқтисод ва маданияти тараққий этувчи давлат тарафдорлари бўлган феодал аслзодалар синфий манфаати позициясидан туриб тушунган ва тушунтирган.

Темур, инсонпарварлик ва мардликни оллоҳ ҳам, халқ ҳам улуғлайди, деган гапни кўп такрорлар эди.

Шарафуддин Али Яздийнинг ёзишича, бу ҳикматли гапларни Темурнинг ўзи айтган ва шуларга амал қилган.

Самарқанддаги Гўри Мир мақбараси ўлкамиз зиёратгоҳ масканларидан бирига айланган.

Солномачи Темур шахсини кўкларга кўтаради ва идеаллаштиради. Уни соҳибқирон — буюк бахт юлдузининг эгаси, ҳумоюн — шавкатли; камкори офтоб давлати турк — турк давлатининг қудратли қуёши ҳамда он-ҳазрат — улугвор шоҳ деб атайди.

Юқорида қайд этганимиздек, Темурга асосан объектив, тўғри ва илмий баҳо совет тарихчилари, энг аввал марксист-шарқшунос А. Ю. Якубовский томонидан берилган. Уни қуйида келтирамиз:

«Тўхтамиш қўшинининг Терек дарёси бўйида тор-мор этилиши ва 1395 йилда Берка Саройнинг хароб қилиниши Олтин Урдага жуда кучли зарба бўлди, шундан кейин у ўзини ҳеч ўнглай олмади. Қадимги Русга қанчадан-қанча жабр-зулм ўтказган давлат жуда заифлашди. 1395 йилдан кейин эса Олтин Урда тушкунликка туша бошлади. Мамай қўшинларининг 1380 йилда Куликово даштида тор-мор этилиши Олтин Урдага берилган биринчи зарба эди. 1395 йилда Терек дарёси бўйидаги мағлубият ва Саройнинг тор-мор қилиниши эса Олтин Урдага берилган охирига зарба бўлди. Гарчи Темур Урта Осиё манфаатларини кўзлаган ҳамда Москва князлари билан алоқа боғламаган ҳолда Олтин Урдага қарши кураш олиб борган бўлса-да, бу кураш натижасида у Урта Осиёни бирлаштирибгина қолмасдан, балки объектив равишда Рус учун жуда катта хизмат қилди.

Темур Урта Осиёни кучли бир давлатга айлантириш учун Хоразмга ва Олтин Урдага қарши курашган бўлса, унинг Эронга, Закавказьега ва бошқа узоқроқ мамлакатларга қилган юришлари тўғридан-тўғри истилочилик ва босқинчилик мақсадида қилинган юришлар эди».

А. Ю. Якубовский Темурнинг Европа халқларига кўрсатган яна бир хизмати ҳақида шундай ёзади: «1400 йилда Темур аскарлари Урта Осиёдан узоқда — Ғарбда турк султони Боязид I ва Миср султони Фаражга қарши уруш олиб боради. Уша вақтда Темур кўп халқларни, масалан, Кичик Осиёдаги Сивасни, Суриядаги Ҳалаб (Алеппо)ни ўзига қаратиб олган эди. 1402 йилда Анқара ёнида Темур иккинчи марта Боязид билан жанг қилди. Бу жанг ўша даврдаги энг катта жанглардан бўлган эди. Ҳар икки томондан 200 мингдан ортиқ аскар қатнашади. Анқара ёнида бўлган бу жангда Усмон Султони Боязид батамом тор-мор этилди ва Боязид асир олинди. Бу ғалаба фақат Осиё тарихи учунгина аҳамиятли бўлиб қолмади. Темур ўзининг бу ғалабаси билан Европа халқларига иккинчи марта хизмат этди. Анқара ёнида бу ғалаба ва Боязиднинг асир тушиши Константинополнинг турклар — усмонлар томонидан босиб олинишини қарийб 50 йил орқага суриб юборди».

Бу ерда шуни ҳам айтиш кераки, Темур Шимолий Африка халқлари, жумладан Миср халқига ҳам ёрдам кўрсатди. Чунки Боязид уларнинг ерларига ҳам хавф туғдириб турарди. Кейинчалик Миср ҳам Византия каби Темур ҳокимиятини урушсиз тан олди ва унга бўйсунди.

Марксча-ленинча фан шахсининг тарихда тутган ролини рад этмайди, балки уни эътироф этади ва илмий жиҳатдан исботлайди. Бунда у муайян шахсни юзага чиқарган конкрет иқтисодий ва тарихий давр шарт-шароитига асосланади. У муайян шахс ўзидан аввалги даврга нисбатан нима берганини, қайси синфнинг манфаатини кўзлаб иш тутганини, давр тақозоси бу шахс хатти-ҳаракатларида қай даражада акс этганини эътиборга олади.

«Муайян мамлакатда худди шу буюк одамнинг юзага чиқиши соф тасодифият, албатта. Лекин фараз қилайлик, биз бу одамни четлатсак, унинг ўрнини босадиган одамга талаб пайдо бўлади. Бундай ўринбосарнинг у ёки бундай етишмовчиликлари бўлиши мумкин. Лекин вақт ўтиши билан ўшандай ўринбосарнинг топилиши аниқдир».

XIV асрнинг 49—50-йилларида Мовароуннаҳрда тарихий вазият қандай эди!

Бу даврда Мовароуннаҳрда чет эл қарамлигидан, мўғул хонлигидан ажралиб мустақил, кучли ҳокимият тузиш-

Бухоро амири Саид Олимхон
(1880-1946 йиллар).

Телеграф орқали сўралган диктатура

1920 йилдаги Бухоро инқилоби воқеалари тарихчилар томонидан 30-йилларданоқ «бююрилган» схемага мувофиқ анъанавий тарзда баён этилади: 28 августда Бухоро меҳнаткашлари амирга қарши бош кўтарди; 29 августда улар томонидан тузилган Вақтли инқилобий қўмита РСФСР ҳукуматига ҳарбий ёрдам ҳақидаги илтимос билан мурожаат қилди. Совет ҳукумати Бухорога М. В. Фрунзе раҳбарлигидаги Қизил Армия қисмларини юборди. 2 сентябрда амирлик пойтахти — Эски Бухоро шаҳри озод этилди. Амир Афғонистонга қочди. 8 октябрда Бухоро Халқ Совет Республикаси ташкил топди.

Бу схема шу қадар оддийки, саволлар туғилиши табиий. Чиндан ҳам, Бухорода совет республикаси қандай қилиб бунчалик тез ташкил топди, кўп нарсалар «300—400 йил аввал қандай бўлса, шундай» ҳолда сақланган бу юрт «қотиб қолган мамлакат» деб аталарди-ку? Фақатгина амирга қарши эмас, балки дарҳол Совет ҳокимияти учун қайси меҳнаткашлар кўзголган? Ахир, этнограф ва тарихчиларимиз баҳо беришича, ҳатто «Бухородаги шаҳар жамоати... ўз таркиби ва маиший турмуш тарзига кўра типик феодал эди» (таъкидлар бизники — А. К.) Яна бир савол: феодал, уруғлараро низолардан емирилган, аҳолисининг кўпи саводсиз бўлган камбағал ислом мамлакатида марксизмни қандай қилиб тарқатишди?

Ҳозиргача архивларда яширин ётган кўпгина ҳужжатли шаходатномалар Бухоро инқилоби ҳақида қабул қилинган баҳоларга очиқ-ойдин зид келади. Инқилоб ташкил этган давлат — Бухоро Халқ Совет Республикасининг атиги 1420 кун мавжуд бўлганлигини ҳам тушунтиришга ҳожат йўқ. Хўш, ўтмиш воқеалар сабоғини танқидий идрок этиш вақти келмадимикан!

Тоқатсизлик

1919 йилнинг мартада кўпмиллатли Совет Россияси раҳбариятида миллий сиёсат масалаларини ҳал этишда ягона ёндошиш йўқлиги аниқ маълум бўлди. РКП(б) XIII съездида миллатнинг ўз мустақиллигини ўзи белгилаши ҳақидаги мубоҳасада эксплуататор-эзувчиларини ағдармоқчи бўлган халқларга Совет Россияси инқилобий ёрдам бериши мумкинлиги ҳақидаги масала юзага келди. Бундай ёрдам берилиши, Лениннинг ҳисоблашича, «агар тўнтарин бутунлай етилган бўлсагина мумкин. Ва буни жуда эҳтиёткорлик билан қилиш керак... Ҳозиргача ўз муллалари тасирида бўлган қирғиз, ўзбек, тожик, туркманлар каби халқларга нисбатан биз нима қила оламиз!.. Биз бу халқлар олдига бориб: «Сизларнинг эксплуататорларингизни ағдариб ташлаймиз», — дея оламизми! Биз бундай қила олмаимиз... Бунда маълум миллатнинг ривожланишини, пролетариатнинг буржуа элементларидан муқаррар равишда табақаланишини кутиш керак бўлади...» Партия ва унинг раҳбариятида бунга тескари фикрлар ҳам борлигини кўрсатиб, Ленин шундай дейди: «Ур. Бухарини кутишни истамайди. Унда тоқатсизлик бор».

Инқилобий «тоқатсизлик» тахминан 1920 йилнинг ўрталаридан Совет Туркистони билан амир Бухоросининг ўзаро муносабатларига ҳам таъсир этди...

Бухоро амири, Амир Саид Олимхоннинг қонли тузуми «Совет ҳокимияти ичидаги сўнги қалъа» (Ф. Хўжаев) ва «аксилнқилобчилар, оқгвардиячилар ва жаҳон империализмининг карвон саройи» (В. В. Куйбишев) сифатида гашга тега ва ҳалақит бера бошлади. Бухоро инқилобчиларининг ҳам, Турккомиссиянинг ҳам, айниқса унинг «ҳарбийлашган» қисми: М. В. Фрунзе — Туркистон fronti кўмондони, В. В. Куйбишев — Инқилобий Ҳарбий Кенгаш аъзоси, Г. И. Бокий — Махсус бўлим бошлигининг ҳам фикри шундай эди...

Одатда, айнан амир ҳукумати 1920 йил бошларидан Совет Туркистонига ҳужум қилишга тайёргарлик кўра бошлади, деб даъво этилади. Бу воқеликка мувофиқ келармикан. Аввало, бирор-бир ҳужжатли шаходатнома йўқ: Туркфронт разведка маълумотларида июлнинг бошларигача хотиржамлик. Бундан ташқари, Россияда ҳарбий таълим олган амир кучлар ҳаддан зиёд тенгсизлигини тушунмаслиги мумкин эмас эди: пилта (!) замбаракли 13 минг сарбоздан иборат амир қўшинига қарши замонавий қурол ва жанговар техникали 70 минг тажрибали жангчилар! (Бу нисбат 1920 йилги архив ҳужжатларида келтирилган).

Бу пайтда Туркистонда ҳарбий тайёргарлик кучайтирилаётган эди. Амир Москвада элчихона очмоқ мақсадида ташқи ишлар халқ комиссари Г. В. Чичеринга 1920 йил 8 июнда ёзган номасида шундай дейди:

«Турли масалалар бўйича дўстона фикр алмашинуви заруриятини донмий ҳис этувчи Бухоро давлати ва Улуғ Совет Республикаси ўртасидаги бузиламас дўстлик муносабатларини мустаҳкамлаш учун мен Москвага Мирза Меҳди Хўжабоев бошлиқ фавқулодда элчиларин юборишни эзгу иш ва бурчим деб ҳисобладимки, Улуғ Республика унинг самимийлигига мухтор вакилликка меннинг вакилим сифатида борганда гувоҳ бўлган... У билан бирга элчихонага қуйидаги министрликлар вакиллари боради: ҳарбий, ташқи ишлар, савдо ва молия.

Элчихона вакиллари Улуғ Республика томонидан яхши кутиб олинишига умид қиламан, мен ва меннинг халқим энг самимий дўстона ҳислар туямиз, шунигдек ўзаро дўстона муносабатларга тегишли барча масалаларнинг муваффақиятли ҳал бўлишига ишониб ва Улуғ Республика ҳукуматига меннинг ва халқимнинг номидан қалб саломи ва энг яхши тилаклар йўллашни сўраб, эҳтиром ила қолувчи Бухоро амири».

Элчихона ҳақидаги хабар Бухоро Компартияси МКни эсанкиратиб қўйди, чунки унинг амалга ошиши амирни ағдарилга сўралган совет ёрдамини йўққа чиқарарди. МК раиси 16 июнда Когондан Фрунзегга телеграф орқали хабар берди: «Аҳвол кескин ўзгарди, вақтни бой бермай кўтарилиш керак, шу боис 1000 милтик, 300 револьвер, 150 бомба ва 3 пулемёт олишни сўраймиз. Николай ва Керенскийларнинг белгиси бўлган 3 миллион [сўм] олишни таклиф этинг ва ҳаммасини ўзингиз билан олинг. Сабрсизлик билан кутамиз. Келадиган кунни хабарланг. Вақт кутмайди. Бухо-

ро коммунистлари МК раиси Нажиб Хусайнов». Фрунзеннинг жавоби бизга номаълум. Бироқ воқеалар кескин тус ола бошлайди. Совет қўшинлари Когонда пешма-пеш келиб турган ҳарбий аскарларни жойлаштириш учун Бухоро ҳукуматиға тегишли биноларни, шу жумладан амир қароргоҳи бўлган саройни ҳам эгаллаб олади. Қоровул ҳайдаб юборилади. Бу ҳақда Эски Бухорода маълум бўлганда, оммавий ҳарбий жазава бошланади: уламо (муллагар, яъни зиёлилар — Ред.) бошчилик қилган мутаассиб ҳалойиқ қурол беришларини талаб этишган. «Бухоро кейинги кунларда қуролланган лагерга айланган», — дейилади 1920 йил 7 июлдаги Туркфронт штаби разведка хабарномасида...

Уша пайтда Совет ҳукуматининг асосий эътибори Фарбий (оқ полякларга қарш) ва Жанубий (Врангелга қарши) фронтларда эди. «Бухоро масаласи» Совнарком диққат-эътиборида қутилмаганда пайдо бўлди. В. И. Ленин биоҳроникасида воқеалар ривожини кўриш мумкин:

«1 августдан вақтли эмас. Ленин М. В. Фрунзеннинг Совет Россиясининг Бухорога муносабатлари бўйича сиёсати ҳақидаги масалага оид телеграммасига «Бухоро!» деб ёзиб қўяди... Августнинг 8 идан вақтли — 10 идан кеч эмас. Ленин Туркистон фронти қўмондони М. В. Фрунзе билан республика Ревҳарбийсоветининг Дала штаби бошлиғи П. П. Лебедовнинг Бухородаги аҳвол ҳақидаги тўғри тэлефон алоқаси орқали қилган сўхбати ёзуви ва Н. Н. Крестинский томонидан ёзилган РКП(б) МК Ревҳарбийсоветининг Туркфронгга тайёрлаган директива лойиҳаси билан танишади. 10 август. Ленин РКП(б) МК Сиёсий бюроси мажлисида қатнашади, унда қуйидаги масалалар муҳокама қилинади:... Фрунзе сўровига жавоб лойиҳаси».

11 августда Тошкентга РКП(б) МК Сиёсий бюроси директиваси юборилади:

«1. Рус аҳолиси ва рус давлат муассасалари — Бухоро территориясидагиларини ҳам, Туркистоннинг Бухоро билан чегара жойларидегиларини ҳам ҳамма қилишга барча чоралар кўрилинсин. Бироқ Бухоро территорияси ва Бухородаги ҳарбий қисмларга ҳужум қилиш ташаббусини ўз зиммангизга олмаинг.

2. Ҳар ҳолда Бухоро ҳукумати ташаббус билан мумкин бўладиган тўқнашув тўғрисида, асосан ерли аҳоли орасида Бухоро ҳукуматининг, инглиз агентлари ва рус аксиникилбчиликларининг аксиникилбчиликни ишнинг тушунтириб берувчи энг кенг ва қизғин тарғиботни ривожлантириш ва Бухоронинг ҳужумига эргашшига қақриувчиларга зарба бериш керак.

3. Бу тарғибот жараёнида кўнгили ёки мусулмон коммунистлар сони салмоқли бўлган ўзгача ерли халқ ҳарбий қисмлари ташкил этилсин ва бу қисмлар Бухоро чегараларига яқинлаштирилсин.

4. Мудофаага тайёргарлик тадбирларини алмаштириш ҳужумга ўйилганда бизнинг ташаббусга кўра оммага кўпроқ ёки камроқ танилган Бухоро инқилобий маркази мавжуд бўлгандагина рўй бериши мумкин (ҳеч бўлмаганда бизнинг территорияда), у бизни мана шу ҳужумга фақат Турккомиссиянинг янги аъзолари (Г. Я. Сокольников, Г. И. Сафаров ва Я. Х. Петерс) розилиги билан қақради, аъзолар 20 августга етиб келиши лозим»,

Бу директива олинши билан, 12 август кун эрталаб Туркфронт қўмондони қўшинларга «Бухоро халқининг ўз амира билан очиқ кураш йўлида кўтарилиши қутилаётгани сабабли» ҳужумга ўтиш учун тайёргарлик кўришга дарҳол буйруқ берди.

Шу кунгек Фрунзе Москвага хабар бериб, «амирлик билан яхши қўшинчилик муносабатларига ҳар қандай ён беришлар эвазига эришишга» муваффақ бўлолмаганлигини айтди. 16 августда бу сўзларни Куйбишев ва Бокий қўл қўйган янги телеграмма ҳам тасдиқлади.

Ҳали айтилган («оммага кўпроқ ёки камроқ танилган») Бухоро инқилобий марказини тайёрлаш тезкорлик билан тугалланди. 18 августда БКПнинг IУ конференциясида Бухоро коммунистларини ёш бухоролик инқилобчилар билан бирлаштиришга қарор қилинди. 25 августда эса «Бухорода халқ инқилобига раҳбарлик бўйича партия маркази» тузилди, унинг таркибига В. В. Куйбишев, Н. Хусайнов, Ф. Хўжаев кирди. Энди ҳаммаси тайёр бўлган эди.

25 август кун соат 16 дан 40 минут ўтганда Фрунзе республиканинг барча ҳарбий кучлари қўмондони С. С. Каменева телеграф орқали хабар берди: «23 августда Сокольников, Сафаров, Петерс етиб келди. 23 ва 24 майдонда улар шариот билан танишишди, ҳеч қандай ён беришлар Бухоро томонидан бизга бўлган муайян душманлик муносабатини ўзгартира олмаслигига ишонч ҳосил қилишди... Сўнгги кунларда Англиянинг Афғонистон орқали Бухородан Хивага ўз таъсирини ўтказишга интилиши очиқ намоён бўлди...»

Масалани ҳал этиш вақти энди анча бой берилган. Ноқулай умумий аҳвол тўғрисида кейинги пайсалга солинадиган ҳоллар фавқулодда мураккабликлар юзага келиши билан хавф туғдиради. Етиб келган ўртоқлар масалани дарҳол ҳал этиш зарурлигини тан олишди. Шу муносабат билан Сокольников мандан қўмон-

Утмишни кўкларга кўтариб мақташ, тархимизнинг фожеали жиҳатлари тўғрисидаги тўла ва аччиқ ҳақиқатни билишнинг истамаслик ҳам, тарихий меросимиздаги чинакамга буюк ва қимматли бўлган ҳамма нарсаларни йўққа чиқариш йўлидаги урнишлар ҳам бир хилда хатарлидир. Совет ишчилари меҳнати ва курашининг узвий алоқасини ўзиш яраманди.

КПСС Марказий Комитетининг партия XXVIII съездиға Ҳаракат дастуридан

донлиқни қабул қилиб олишни лозим топмади ва менинг бу ерда вақтинча ушланиб қолишимга қарор қилинди.

Ноқулай шароитлар, юзага келган хаяллашларга қарамай, иш етарлича ғайрат қилинса, бугундан бошлаб 2 ҳафталик мўддатда ҳал бўлиши мумкин (таъкид бизники. — А. К.), деб ўйлайман. Қисмлар кучайтирилган суръатда тайёрланмоқда. Воқеалар ривожини 25 августга (ҳужжат ёзилган сана) қутиш мумкин, деб тахмин қиламан. Баён этилганлар ҳақида ҳисоб бериб, кейинги кўрсатмаларингизни кутаман».

«Кўрсатма» қутишга ҳожат йўқ эди: ушбу хабарни жўнатишдан 3 соат аввал, 1920 йил 25 август соат 13 да қўшинларга аниқ дастур берилди: «Бухоро халқи ўз эзувчиларига қарши бош кўтарди... Бухоро халқига инқилобий биродарлик ёрдами кўрсатиш учун... 29 август эрта тонгдан фаол ҳаракатлар бошлансин».

Тугал ва нотугал зафарлар

1920 йилнинг 29 август тонгида Қулмухамедов бошчилигидаги туркман отлик отряди Эски Чоржўйни босиб олди. Уша заҳоти тузилган инқилобий қўмига (ревком), келишиб олингандек, дарҳол Туркфронт қўмондонлигидан ёрдам сўради. Бухоро операцияси бошланди.

Кам маълум бўлган маълумотларни эслайлик: Эски Бухорони ишғол этишда унинг аҳолиси ва шаҳарга яширинган яқин қишлоқларда яшовчилар кучли талафот кўрди. Тинимсиз отишма ва бомбалар ёғилган учинчи суткада Эски Бухоро кўчаларида, асирлардан бирининг гувоҳлигича, «ўлдирилганлар шунчалик кўп йиғилиб қолдики, уларни йиғиштириб олишга улгуришмас эди». Ишғолчилар раҳбари Г. В. Зиновьев хабарига кўра, «шаҳар асосан ёнгандан кўп зарар кўрди», яна: «амир саройи талон-тарож бўлди, кўп олтин таланди».

...Ҳарбий ғалаба ўша пайтда Қизил Армия учун шу қадар зарур бўлган маънавий ғалаба эмас эди, гарчи у Бухорога биродарлик ва адолат широрлари билан бирга кириб келган бўлса ҳам. «Кўп харжли» ҳарбий ҳаракатлар муқаррар равишда кўнгилисиз самара берди, русларга қарши тарғиботнинг кучайишига сабаб бўлди. Бухоро республикаси ҳукумати қўшини фақат номигагина бош бўлиб, ҳукуматга ҳарбий ёрдам беришни таъминлаш бутунлай Қизил Армия зиммасига тушган эди.

Бухоро инқилобий армиясининг яратилишидаги муваффақиятсизлик биринчи кунлардаёқ билинди. Шу боис «қизилбухоро полкларининг Бухоро операциясида қатнашуви камтарона эди (адабиётларда кенг тарқалган фикрларнинг акси ўлароқ): Қулмухамедов отряди Чоржўйдаги вазифини адо этгач, «маҳаллий туркманлар томонидан ҳайдалган» (фронт штаби оператив маълумотидан). 1-Шарқ полки (амир қўшинидан қочган 300 аскар) фақат худди намойишдан ўтгандек бўлди.

Ўз миллий қўшинига эга бўлиш чоралари Бухоро республикаси ташкил топган кундан кўрилди. Туркфронт БХСР ҳарбий ишлар нозирлигига 2 полк, батальон ва артбатарея берди, кейин кўнгилилар ҳисобига тузилажақ армия сонини бригада составига етказиш мўлжалланди. 30 декабрда армияга 2 минг киши қақрилиши ҳақида қарор чиқарилди. Лекин узоқ вақтгача бу масалада қийинчиликлар туғилди.

Айни пайтда янги ҳукуматга қўшин дарҳол зарур эди, чунки жанг ҳали тугамаганди. Амир Ҳисор беклигида жойлашиб, 15 минггача йиғитни қуроллантirdи. 1920 йил октябрининг ўрталаридан В. В. Куйбишев — РСФСРнинг Бухородаги мухтор вакили Туркфронт қўмондонлигини амирга қарши ҳарбий юриш ташкил этишга шоширар эди. Унинг таъминоти Умумбухоро инқилобий қўмитаси, яъни аҳолига юк бўлиб тушди.

Бу гал ҳарбий «юриш» тўлиқ ғалаба билан тугагандай бўлди: амир қўшинлари тарқаб кетди, унинг ўзи Афғонистонга қочди. Хатолар кечроқ англаб етилди. Ҳужатларга мурожаат этайлик:

«Фақат ҳарбий характердаги вақсадларга эга бўлган Ҳисор юриши ўзини оқлади: ёмон қуролланган рақиб бирорта очиқ жангни қабул қила олмади... Бироқ бизга душман бўлмаган иминлаб ерли аҳоли қурбон бўлган кўзгюлонларнинг оғир манзаралари кўрилди... Бухородаги ҳокимият аҳоли ишончини қозонган эмас, очикдан-очик тўполон ва норозилик эшитилмаса ҳам, босиқ нафратлигини ҳис этиш мумкин...»

га манфаатдор бўлган феодал аслзодалар орасидан айрим гуруҳлар етишиб чиқа бошлади. Чигатоӣ улуси ҳокими Кебекхоннинг 1318—1326 йиллардаги пул ва маъмурий ислоҳоти ўтказишдан ва бошқа ишлардан ҳам мақсади шундай бўлса керак.

Чингизлардан чиққан сўнгги хон Қозонхон ҳам худди шундай — Кебекхонга ўхшаб бошқача сиёсат юргизишга ҳаракат қилди.

Булар — масаланинг бир томони. Масаланинг иккинчи, энг муҳим томони шундаки, кенг халқ оммаси кўп машаққатлар билан узоқ вақт ичида ирригация тармоқларини — ариқ, зовур, сув омборлари, тўғонларни тиклади, деҳқончилик, ҳунармандчиликни йўлга қўйди, аини вақтда

НАФАС ОЛИШДА ГАП КЎП

Одамлар узоқ ва соғлом яшаш сирларини билишга қадим замонлардаёқ қизиққан. Ахир, хасталиқдан халос бўлишни ким ҳам хоҳламайди, дейсиз. Оғир хасталиқдан турли машқлар ёрдамида халос бўлган беморлар ҳақида кўп ўқигансиз. Лекин, оғир шаклдаги қон босими (гипертония) касаллигидан ўзига хос усул ёрдамида қутулган машҳур олим ҳақида биласизми?

Бу К. П. Бутейко бўлиб, у касалликдан халос бўлибгина қолмади, ҳатто спорт мастери талабларини бажарди ва қаратэ бўйича «қора белбоқ» соврини эгаси бўлди. Ҳозирда Бутейко усули кўп беморларга, аиниқса астма билан азоб чекаётганларга катта ёрдам бермоқда. Хўш, бу усулнинг асоси нимада?

Нима учун текис жойларда яшаётганларга қараганда тоғлиқлар узоқ умр кўришини ҳеч ўйлаб кўрганми-

... Маҳаллий ҳокимият, бир томондан, Қизил Армияда ўз таянчини кўради, бошқа жиҳатдан аҳоли билан қон-қардошлик алоқаларига эга бўлгани учун, ўзи билан параллел ишлаётган Қизил Армия сиёсий органларидан четлашиб юради... Инқилобий қўмита томонидан айтилган ҳар қандай ташаббус улар томонидан тўхтатилади». [Туркфронт сиёсий бошқармаси экспедиция корпуси сиёсий бўлими бошлиғининг 1920 йил 19 апрелидаги ҳисоботи-дан].

Туркфронт сиёсий бошқармасининг 1921 йил 15 июлдаги йўзма ҳисоботи умумий оғир шароитни намоён этади: «Қизилармиячиларнинг 1-кавалдизиясида жанговар тайёргарлик яхши. Барча қизилармиячилар — оренбурглик ва семиреченский казаклар, кўпчилиги эски армияда хизмат қилган. Узоқ вақт Шарқий Бухоронинг ёввойи чўлларида бўлиш, кийим-кечак, таъминот етишмовчилиги, иқлим шароитлари кайфиятга таъсир этади... Қисмларда тартиб-интизом бутунлай йўқ, ҳамма қисмларда партизанлик руҳи ҳукмрон... 2-кавалполдан қизилармиячилар тазйиқи билан командир қочиб кетди. Худди шу полк барча командир ва комиссарларни қириб ташлаш ҳақида қарор чиқарди; бу қарор бошқа қисмлардаги қизиласкарлар ўртасида ҳам яхши қабул қилинди. Талончилик ва зўравонлик — оддий ҳодиса...

Қисмлар озиқ-овқатнинг ҳар қандай турлари билан ёмон таъминланган. Қисмлар ўз-ўзини таъминлашга тўғри келади. Яқин қишлоқлар аҳолиси озиқ-овқат ва ем-хашакни ўзича бермайди, аҳолидан 100 миллион сўм қарздор бўлинган, шу боис куч билан олнмади, оқибатда баъзан қуроли кўзголонлар юз беради».

Ҳисор юриши сиёсий бўлим бошлиғининг аччиқ киноясини тушуниш мумкин: «Аҳоли... шарқ сиёсатининг нозик жиҳатларини ўзлаштиришга... қобил бўлмай туриб, қочмоқда. Афғонистонга қочмоқда...» «Йўқ, агар қурашнинг иқтисодий асослари назардан четда қолса, — дейди у, — ҳарбий сиёсатда мустаҳкам муваффақият бўлмаган ва бўлмайди ҳам».

Марказ томонидан тайёрланган ва кўп ҳолларда аҳолидан узи-

ўзаро урушларга, майда феодал ҳокимларнинг ўзбошимчалигига, мўғул хони ва Олтин Урданинг турли ноиблари босқинчилигига қарши кураш олиб борди.

Кенг халқ оммасининг интилиши Мовароуннаҳр ва Самарқандда бошланган, Самарқанд мадрасасининг талабаси Мавлонозода, пахта титувчи Абу Бакр Қалавий ва моҳир мерган Хурдаки Бухорийлар раҳбар бўлган Сарбадорлар ҳаракатида бу объектив жараён аиниқса яққол кўринди. Демак, феодал аристократияси ёки оддий меҳнаткаш халқ орасидан кучли шахслар етишиб чиқиши ўша даврдаги тарихий зарурият эди. Маълумки, зарурият тасодифият орқали намоён бўлади.

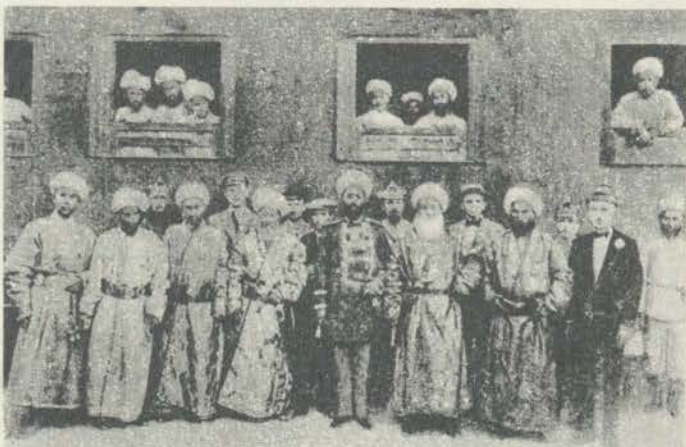
Темурнинг Урта Осиёда, Мовароуннаҳрнинг ҳозирги Қашқадарё область Шахрисабз яқинидаги Хўжайлғор қишлоғида барлос беги Тарағай оиласида дунёга келиши

таркибли ҳавони одам организмида қандай ҳосил қилиш мумкин?

Кўпчиликда қанча тез ва чуқур нафас олинса, шунча кўп кислород ўпка орқали қонга ўтади, натижада организм карбонат ангидриддан кўпроқ халос бўлади, деган тушунча мавжуд. Бутейконинг фикрига кўра, чуқур нафас олинганда организмда кислород миқдори кўпаймайди, балки гипервентиляция туфайли ундан нормадагидан анча кўп карбонат ангидрид ташқарига чиқиб кетади. Натижада организмда турли микроорганизмларга (масалан, инфекция кўзга тувчи) берилувчан ишқорли муҳит вужудга келади. Олимнинг фикрича, бронхил астма, гипертония, эмпиэма, пневмосклероз, юрак-томир касалликларининг кучайишига айнан шу омил сабабчидир.

Бу касалликлардан халос бўлиш учун биринчи галда нафас олишни тартибга солиш зарур ва организмда карбонат ангидрид газини зарур миқдорда тутиб турувчи машқларни бажариш керак. Академик Н. М. Амо-

либ қолган, камсонли ва кучсиз маҳаллий инқилобий қўмиталар ер-сув ислоҳотларини ўтказишга таянч бўла олмас эди. Урушдан хароб ҳолга келган қишлоқларга иқтисодий ёрдамга маблағ йўқ, тушунтириш ишига одам ҳам деярли йўқ эди. Масалан, «Яшасин бизнинг жаҳон дохийиси Ленин, партия МК, III Интернационал!» — деган резолюция билан тугаган навбатдаги митинг «ўз-ўзини таъминлаш» (яъни аҳолидан тортиб олиш) кучайган бир пайтда нима берарди. Солиқларнинг тартибга солинмаганлиги,

1920 йил. Москвага отланган Бухоро вакиллари Когон станциясида.

соф тасодифият, албатта. Лекин бундай шахснинг юзага келиши даврнинг, замоннинг тақозоси, Чигатоё улусининг зулми, майда феодал бекларнинг ваҳшиёна эзиши, мўғул хонлари, Олтин Урда бекларининг Мовароуннаҳрдаги тўхтовсиз босқинчилик юришлари азобланган, хонавайрон бўлган, 150 йил давомида чет эл ҳукмронлигидан тинкаси қуриган мамлакатнинг, халқнинг мустақилликка эришиш талаби эди. Бу тарихий зарурят Темурда, унинг лашкар-бошиларида равшан кўринди. Темур давлат арбоби сифатида маълум даражада бу эҳтиёжни, талабни, зарурятни ўзида акс эттирди, яъни Мовароуннаҳрда мустақил марказий бирлашган давлат тузди, мамлакат эҳтиёжларига жавоб берди. Мулкдор синфлар — йирик заминдорлар, савдогарлар, карвонсарой эгалари ҳамда маълум маънода ва маълум даражада умуман аҳоли талабларига пешвоз

сов ҳозирда одамлар чуқур нафас олишга шунчалик берилиб кетиб, кислородни керагидан ортиқча олмақда деб ҳисоблайди. У ўзининг «Саломатлик ҳақида ўйлар» номли китобида бу тўғрида гапириб, Бутейко усулига ва унинг маслаҳатларига юқори баҳо беради. Дарҳақиқат, чуқур нафас олишга одатланган киши организмда, хусусан қонда карбонат ангидрид ва миқдори камайиб кетади. Натижада бронхлар, ичак, шох-томирлар қисилиши кучаяди.

Миокард инфаркти хасталигининг учинчи хуружини бошидан кечирган К. Журов Бутейко машқларини яхши ўзлаштириб, нафас олиш жараёнини бир меъёрга солди. Мен юзаки ва тежамли нафас олишни машқ қила бошладим, бу эса организмда мумкин қадар кўпроқ карбонат ангидрид газини ушлаб туришга имкон берар эди, деб эслайди у. Натижада алмашув жараёнида кўпроқ кислород иштирок этади. Аста-секин ўзимни яхши ҳис этиб, нафас олишни тартибга солувчи машқларга қатнаша бошладим. Шундан

хусусий савдо ман этилгани (бошқаси эса йўқ эди!) ва бошқалар деҳқон аҳолини оғирлаштирди. Шарият суди ва эски мактабларнинг ёпилиши, диний муассасаларнинг мусодара қилиниши исломга суиқасд сифатида қабул қилинди.

Ниҳоят, ҳали 1920 йилдаёқ қаттиқ қўрқибган воқеа содир бўлди: фарғоналик босмачилар энди Бухорода пайдо бўлган босмачилар билан алоқа боғлади. «Ислом учун муқаддас уруш» (жиҳод. — Ред.) байроғи остида кучларни бирлаштириш билан панисломчи, Туркиянинг собиқ ҳарбий министри Анвар пошшо шуғулланди. Шафқатсиз жанглар яна алаңаланган Шарқий Бухорода «диктаторлик комиссияси»нинг фавқулодда режими ўрнатилди.

Туркфронт қўшинларига суянган Бухородаги инқилобий ҳукуматга аҳоли бегонасираб қаради. Аксилинқилобий тарғиботга замин яратилди. Бирин-кетин исёнлар кўтарилиб турди. Уларни бостиришга яна ва яна ҳарбий куч ишлатилди. Бухоро инқилобий режими бу гирдобдан мустақил равишда ўзининг бор арзимас маблағи билан ва йўқ мустаҳкам ҳамда кенг социал базасисиз чиқиб кета олмасди. Ҳукуматни тутиб туриш учун ташқаридан доимий ёрдам талаб этиларди. 1923 йилда қизилармиячилар сони Бухорода 3 дан 30 минггача ўсди, айна пайтда бухоролик қизилармиячилар атиги 400 нафар эди.

1920 йил 14 сентябрда Бухоро компартиясига формал бирлашган бухоролик коммунистлар (улар ҳокимиятнинг олий органи Умумбухоро инқилобий қўмитасидаги ҳамма мансабларни эгаллади) ва собиқ ёш бухороликлар (ҳукуматда — Нозирлар Кенгашида ўрин олган) ягона сиёсий курс ишлаб чиқиш учун умумий тил топиша олмади. Улар «советлаштириш» сиёсати — миллий ва социал ўзига хосликлар ҳисобга олинмаган, ҳамма нарса бирхиллаштирилган намуна бўйича ислохотга муқобил сиёсатни тақлиф эта ва ҳимоя қила олишмади.

Фракцион кураш республика раҳбариятини кучсизлантирди. Қуйида буни яққол кўриш мумкин:

чиқиб, мамлакатнинг кўп жойларида қурилишлар қилдирди, камда юз йигирма йил давомида нисбий осойишталик ўрнатди. Бу, шубҳасиз, мамлакатда иқтисод, маданият, фан, адабиёт ва санъатнинг ўсишида муҳим омил бўлди. Темурнинг Урта Осиё тарихидаги хизмати, бизнингча, ана шулардан иборатдир.

Мовароуннаҳр ва Хуросон тарихининг кейинги даврларида Шохруҳ, Улуғбек, Мирза Абу Саид, Султон Аҳмад, Ҳусайн Бойқаро, айниқса, Ҳиндистонда Бобур ва Акбаршоҳлар Урта Осиёда Темур даврида қарор топган иқтисод ва маданиятни ривожлантириш билан боғлиқ энг яхши анъаналарни давом эттирдилар.

Қурилиш ҳамда маданиятнинг қадрига етган Темурни Урта Осиё халқлари ҳурмат қиладилар, унинг Самарқанддаги мақбарасини сақлаб, асраб келмоқдалар.

сўнг тўғри йўл танлаганимни яна бир бор ҳис қилдим.

Нафас олишни маълум бир тартибга солишдан аввал Бутейко тавсия қилган тест билан танишинг: секунд стрелкасига қараб нормал нафас олишгини (бутунлай эмас) тўхтатинг. Бунда чуқур нафас олишгача 20 секунд чидасангиз — ёмон, 20 дан 40 секундгача бўлса — қониқарли, 40-60 секунд — яхши, агар 60 секунддан кўпроқча чидасангиз — аъло деб баҳоланг.

Спорт билан шуғулланганда, ҳар қандай ҳолларда ҳам доимо бурнингиздан нафас олинг ва камроқ нафас олишга ўзингизни ўргатинг. Уй шароитида бундай машқларини ҳар куни 3 марта: эрталаб, тушда ва кечки пайт такрорланг. Бунда машқларни 1—5-куни 1 мартадан, 6—10-куни 2 мартадан, 11—15-куни 3 мартадан ва ҳоказо тартибда бажара бошланг. Агар машқлар оғирлик қилса, уларнинг сонини ва давомийлигини камайтиришингиз мумкин. Ухлаганда ҳам камроқ нафас оладиган ҳолатда (ма-

салан, бағрингизни тўшакка бериб ёки қорнингизни босиб) ётган маъқулдир.

Ҳозирги кунда ўпка вентиляцияси ҳажмини камайтириш учун иродани чиниқтиришга ўргатувчи машғулотлар бошқа жумҳуриятларда ҳам олиб борилмоқда. Бу борада РСФСР, УССР, Болтиқ бўйи жумҳуриятларининг жисмоний тарбия диспансерлари иши мақтовга сазовордир. Бутейко усули аллергия кабинетларида, турли стационарларда ва диспансерларда кенг қўлланилмоқда. 1988 йили Москвада бу усулнинг назарияси ва амалиёти тадқиқотларига бағишланган бутуниттифоқ анжумани бўлиб ўтди. Бу усулни жумҳуриятимизда ҳам кенг ёйиш керак. Шунингдек, Бутейконинг 1989 йили Красноярскда чоп этилган рисоласини ўзбек тилида нашр этиш зарур деб ҳисоблайман.

Тўланбой ОРТИҚОВ,
Анджон Давлат таъбиот
институтини марказий илмий
лабораториясининг катта
илмий ходими, доцент.

А. Муҳиддинов — бухоролик коммунист, Умумбухоро инқилобий қўмитаси раиси, БХСРнинг мустақил дипломатик алоқалари, Қизил Армия қўшинларини чиқариб юбориш ҳақида фикр билдирган; 1921 йили давлат ишларидан четлатилган.

У. Пўлатхўжаев — ёш бухоролик, БХСР Совети МИК нинг биринчи раиси; 1921 йил декабрда Анвар пошшо томонига ўтиб кетган.

Кулмухамедов — юқорида номи тилга олинган БХСР биринчи миллий армиясининг қўмондони; босмачиларга қарши курашишни истамай, 1922 йили Афғонистонга ўтиб кетган.

А. Орифов — коммунист, Умумбухоро инқилобий қўмитаси аъзоси, 1921 йилдан ҳарбий нозир; 1922 йил мартда Анвар пошшо томонига ўтиб кетган...

БКП, давлат аппарати сафларида бир неча бор ўтказилган «тозалашлар» (бу ишлар ГПУ вакили Г. Оғабеков иштирокида бажарилган) республиканинг қийинчилик билан яратилган марказий ва маҳаллий маъмурий тузилмаларини бузиб юборди. Бухоро республикаси ўзининг сўнгги кунларига олдидан турган иқтисодий, давлат ва маданий қурилиш муаммоларини ҳал этишда жиддий ютуқларни қўлга киритолмади.

1924 йилнинг 19 сентябрида БХСР СССР таркибига кирди, 27 октябрдан эса тугатилди: унинг территорияси қайта ташкил этилган Ўзбекистон, Туркменистон ва ҳали автоном бўлган Тожикистон республикаларига бўлинди. Ҳал этилмаган муаммолар ўшандай қолаверди. Буларни шиддатли ҳарбий-коммунистик ҳужум билан ҳам ҳал этиб бўлмастлигини англаб етиш Совет Урта Осиёсининг кейинги тараққиёт йўллари танлашда ўз ролини ўйнади. Бироқ «Бухоро таърибаси» сабоқлари бошқа, анча кенг маънодаги аҳамиятида, чамаси, буткул унутилди.

Александр КРУШЕЛЬНИЦКИЙ,
тарих фанлари номзоди,
(«Родина» журнали, 1989 йил 11-сонидан)

Кимики бирор миллатни дилидан севса, қиёматда Тангри ўша миллат сафида тирилтиради.

Кимики мўминлардан фойда орттириш учун уйда ғалла сақласа, у хато қилган бўлади ва Тангри билан унинг пайғамбарига берган аҳду паймонини бузган ҳисобланади.

Кимики дуоларим ижобат бўлсин, ташвишларим бошимдан арисин деса, камбағаллар ҳолидан хабар олсин.

Кимики билиб туриб ўғирлик нарса-ни сотиб олса, у шу ўғирликнинг ори ва гувоҳига шерик бўлади.

Кимики золимга бировларнинг ҳаққини ноҳақ ўзлаштиришига ёрдам берса, у Тангрининг ва Унинг пайғамбарининг аҳду паймонини бузган бўлади.

Бир мўмин кишини ғийбат қилаётганда унинг обрўсини ҳимоя этишга қодир бўлатуриб, буни қилмаса Тангри уни бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам хор этур.

Кимики қилмишига пушаймон бўлиб узр сўраган одамни кечириб юборса, унинг хатоларини ҳам Тангри қиёмат куни кечирур.

Кимики бировнинг мол-мулкани зўрлик билан тортиб олса, у мўмин эмас.

Қийналиб қолган қарздорга белги-ланган муддатни узайтирган кишига ҳар куни шу қарз миқдорида садақа қилганининг савоби ёзилиб туради.

Молининг айбини айтмай яшириб сотган одамга Тангрининг ғазаби ва фаришталарнинг лаънати ёғилиб туради.

Қурбонликка атаб сўйган ҳайвон терисини сотган кишининг қилган қурбонлиги қабул бўлмайди.

Кимики жони ҳиқилдоғига келмай туриб қилган гуноҳларига тавба қилса, Тангри тавбасини қабул этади.

Дастурхонга тўкилган таом ва ушоқларни териб ейдиган одамнинг гуноҳлари тўкилади.

Табобат илмида танилмаган одам сохта табиблик қилса, у одамлар учун зоминдур.

Кимики ўзини катта тутиб, юриш-ту-

ришида кибру ҳаволи бўлса, охиратда Тангрининг ғазабига дучор бўлур.

Кимики ҳадисларимни ривоят қилишда ёлғонмикан деб хаёл қилса, демак у ёлғончиларнинг ёлғончиси-дир.

Кимики бировнинг ёки ўз ходимининг оиласида можаро ва низо чиқишига сабабчи бўлса, мўмин эмас.

Сизларнинг қай бирингиз бирор гуноҳ иш қилаётган одамни кўрсангиз, уни аввало қўл билан қайтаринг. Бунга имкони бўлмаса, тил билан қайтаринг. Бунга ҳам қодир бўлмасангиз, дилингизда нафратланиб туринг. Лекин бу учинчиси одамнинг имони заифлигига далолатдир.

Қайси бир мўмига Тангри солиҳа (тўзимли) хотин насиб қилган бўлса, демак унинг диёнатининг ярмига ёрдам қилибди. Қолган иккинчи ярми учун ўзи ҳаракат қилсин!

Кимнинг хулқи ёмон бўлса, у ўзини азобга гирифторм қилади. Кимнинг ташвиши кўпайса, бутун танаси дард тортади. Кимики одамлар билан жанжаллашишга одат қилса, обрўси ва муруватидан ажралиб қолади.

Кимики бойиш мақсадида одамлардан таъмағирлик қилса, демак жаҳаннам ўтидан ўзи учун насиба тайёрлаган бўлади. Уни кўпайтириш ёки озайтириш қанчалик таъма қилишига боғлиқдир.

Бировларга зарар етказувчи одамнинг зарарини Тангри ўзига қайтарур, бировларга қийинчилик келтирувчи одам бошига ҳам машаққатли кунларни келтирур.

Кимики ўз хизматкорини ноҳақ урса, қиёмат куни ундан қасос олиб берилади.

Қаровсиз қолган мўминлар оилаларига кечаю кундуз моддий ёрдам кўрсатиб юрувчи одамнинг гуноҳларини Тангри кечириб юборади.

Кимики одамлар ўртасини бузиб юрувчи бўлса, у ҳам мўмин эмас.

Кимики кўзи ожиз одамни қирқ қадам етаклаган бўлса, унинг жаннатга кириши аниқдир.

Кимики ходимини йўқ айби билан ноўрин ҳақоратласа, қиёмат куни унга ҳад урилади. Унда бор айби билан ҳақоратлаган бўлса, зарари йўқ.

Кимики эри бир ёққа кетган аёл билан зино қилса, қиёматда унга бир илон орқали азоб берилади.

Кимнинг имони Тангрига ва охират кунига содиқ бўлса, кўшнисига яхшилик қилсин, меҳмонини иззат-икром қилсин ва гапирса фойдали гап гапирсин ёки жим юрсин!

Кимнингки Тангрига ва охират кунига имон-ишончи бўлса, бирор мўмин кўнглига изтироб ёки кўрқинч солмасин!

Кимики одамларга нисбатан ношукур бўлса, Тангрига нисбатан ҳам ношукур бўлур.

Золимнинг золимлигини билиб туриб унга ёрдам бериш учун у билан бирга юрувчи одам исломдан чиқиб қолади.

Кимики ўзаро муомалада қаттиққўллик қилса, ҳалокатга юз тутати.

Биродари билан бир йил аразлашиб юришлик — унинг қонини тўкиш билан баробардир.

Кимики бошқаларга раҳму шафқат қилмаса, ўзига ҳам ҳеч ким раҳму шафқат қилмайди.

Одамларнинг молларига ва жонларига қасд қилмайдиган одам ҳақиқий мўминдир. Хато ва гуноҳлардан ўзини узоқ тутадиган одам ҳақиқий муҳожирдир (гуноҳлардан ўзини тийувчидир).

Мўмин киши одамларга ўзини яқин олиб юради, одамлар ҳам унга яқин муносабатда бўлади. Шундай муносабат ҳосил қилмаганларда яхшиликнинг ўзи йўқ бўлади. Одамларга фойдаси кўпроқ тегадиган киши — одамларнинг яхшироғидир.

Икки киши бир-бирларини ҳақорат қила бошлаган бўлсалар, улардан қай бири биринчи бошлаган бўлса-ю башарти буниси ҳақоратда ундан ўтказиб юбормаган бўлса, гуноҳи ўшанга бўлади.

Макру ҳийла ва хиёнатнинг жойи дўзахдир.

Ғайри динлар билан тузилган аҳд-мизга вафо қиламиз ва шу билан бирга Тангридан ғалабамиз учун мадад сўраб турамиз.

Мўмин кишининг яхши нияти қилган амалидан ҳам афзалдир. Мунофиқ ки-

ЮНОН—ҚАДИМИЙ НОМ

Болқон ярим ороли жанубидаги мамлакат Эллада ёхуд Греция деб ном олиши учун жуда узоқ давр ўтишига тўғри келди. Айтайлик, буюк шоир Гомер даврида фақат баъзи бир қабила номларигина мавжуд эди. Лекин бу қабилалар ичидаги сараси ахейлар ва данайлар бора-бора ўзларини эллилар, яшаётган жой номини эса Эллада деб атай бошлашди. Искандар Зулқарнайн ўзи қўлга киритган ва эллилар кўчиб борган барча юртларини ҳам бирақайнга Эллада деб атади.

Арасту асарларида эллилар илгари греклар деб аталгани ва бу номни уларга римликлар бергани таъкидланади. Унинг айтишича, римликлар шу ном билан юритилувчи қабилага тез-тез дуч келиб туришган. Бинобарин, римликлар Болқон ярим оролининг жанубий қисмида яшайдиган барча қўшни қабилаларини шу ягона ном билан атайверишган. Урта асрларда греклар атамаси ва Греция мамлакати номи Ғарбда умумлашиб кетди. Бироқ бу сўзлар мазкур халқ тилида ҳам, луғатларида ҳам учрамайди.

Тилшунос олимлар грек тили Греция ҳудудинда милоддан аввалги 1900—1580 йилларда пайдо бўлган деб ҳисоблашади. Бу даврларда мамлакатга келиб жойлашган қабилаларнинг асли ватани Дунай водийсидир. Улардан биринчи бўлиб милоддан аввалги XX асрларда ионийлар кўчиб келишади. Сўнгра ҳинд-европа уруғларига ёт бўлган эгейлар кўчиб кела бошлайди. Лекин ионийлар ҳам қараб туришмади. Улар ўзлари учун келгинди ҳисобланган пелазгилар, терринлар, карийлар, лелеглар устидан ғолиб келиб, бутун Эллада бўйлаб тарқалишди. Натижада қабилаларнинг аралашув жараёни бошланди. Милоддан аввалги XVII асрларда ионийлардан сўнг янги, эолий-ахей қабилаларининг зафарли юриши бошланди. Улар Кичик Осиё қирғоқлари, Эгей, Крит ва Кипр оролларига қадар бўлган ҳудудда ҳукмронлик қила бошлашди. Шу даврда Микена маданияти тараққий этади.

Милоддан аввалги 1200 йилларда Микена ахейлари Кичик Осиёнинг шимол-ғарбий қисмига ўтишга ҳаракат қилишади. Улар билан бир вақтда эолий ва ионий қабилалари ҳам Кичик Осиёга кириб боришади. Милоддан аввалги 1130 йилда дорийлар Пелопоннесни эгаллаб, мамлакатнинг жанубий ва шарқий оролларига тар-

Юнон маданияти намунаси, маъбуда Диметри ҳайкали, милоддан аввалги V аср.

шининг қилган яхши амали дилидаги ёмон ниятидан афзалдир. Ҳар бир киши ўз ниятига қараб иш тутати. Мўмин киши қачон бирон эзгу иш қилса, дили равшанлашаверади.

Расулulloҳ икки киши бирга овқатланганда бири иккинчисидан беижозат дастурхондаги майда таом ёки мевалардан иккитадан олиб ейишни ман этганлар.

Расулulloҳ меҳмон учун ортиқча такаллуф (зиёфати учун ҳаддан ортиқча уриниш)ни ман этганлар.

Расулulloҳ жангларда аёлларни ва норасидаларни қатл қилишни ман этганлар.

Расулulloҳ ҳар қандай маст қилувчи ва бўшаштирувчи нарсалар истеъмолини ман этганлар.

Расулulloҳ соч ва соқолнинг оқларини юлиб ташлашни ман этганлар.

Расулulloҳ қабр устига ўтиришни, қабр устини бутунлай текислаб ташлашни ёки устига турли баланд қуббалар қуришни ман этганлар.

Расулulloҳ сафардан ўз уйига кечаси бемаҳал кириб келишни ман этганлар.

Расулulloҳ беижозат икки кишининг ўртасини ёриб ораларига суқилиб кириб ўтиришни ман этганлар.

Одамларни кулдираман деб ёлғон гапирадиган одамнинг ҳолига вой, ҳолига вой!

Ёмон улфатдан яққалик яхши, яққалиқдан яхши улфат яхши, жим ўтиргандан фойдали гап яхши, бефойда гапдан сукут сақлаган яхши.

Парҳезкор учун молу дунёнинг зарари йўқ. Бойликдан ҳам кўра парҳезкор одам учун саломатлик яхши. Кўнгил очиклиги катта неъматдир.

Бировнинг зоҳирига ёки қилаётган яхши ишига қараб уни мақташга шошилманглар, балки унинг охириги ҳолига назар солинглар!

Бадбахт одамдагина раҳму шафқат бўлмайди.

Меҳмондўст бўлмаган одамдан

қалишди. Бу жараён тўрт юз йил давом этди. Натижада, мамлакат тили кескин ўзгаришларга дуч келади. Ионийлар ҳам эолийлар ҳам Кичик Осиёга, Қора ва Мармар деңгиз бўйларида ўнлаб шаҳарлар бунёд этишди. Улар тасарруфидаги жойларда фан ва маданият тараққий этди. Иония давлати Шарқ мамлакатлари билан савдо-сотиқ олиб борди. Бу мамлакатда оламга машҳур олимлар шоирлар, ҳайкалтарошу меъморлар етишиб чиқди. Гиппотам, Сафо, Зенотот, Павсаний, Герадот, Гераклит, Анаксимандр каби номлар жаҳон маданияти тарихидан ўрни олди. Шу тарихи мамлакат довури етти қилмига ёйилди. Эрон ва Лидия шоҳлари Ионияга кўп ҳужум қилди, лекин унинг халқини бўйсундира олмади. Худди ана шу даврда Иония — Юнон атамаси лидия ва форс тилларига кириб борди.

Назаримизда юнон, Юнонистон атамалари ана шу даврлардан ҳам илгарироқ Урта Осиёга кириб келган. Зеро, бу атама Искандар Зулқарнайн юришлари даврида, яъни Эрон шоҳлари енгилганидан кейин кириб келса, уни худди ўз мамлакатидagi каби Эллада деб атаган бўлардилар. Биз қатъий равишда юнон ва Юнонистон атамалари ўша маданияти гуллаб-яшнаган, фани тараққий этган Иониянинг туркий шаклидир, деб айта оламиз. Демак, ушбу атама ва жой номининг яшаётганига қарийб 25 аср бўлибди.

Юрий ЭВАНГАЛОПУЛОС,
УзССР ФА Тил ва адабиёт институтининг
катта илмий ходими, филология фанлари
доктори.

яхшилиқ кутилмайди.

Бировнинг молу мулкига тажовуз қилишлиқ исломда йўқ.

Истиғфор (кечирим сўраш) билан катта гуноҳлар ҳам кечирилади. Муттасил қилинаверса, кичик гуноҳлар ҳам каттага айланаверади.

Жоҳилият одатларидан бири ҳайвонларнинг биринчи боласини қурбонлик қилиш, иккинчи одат — Ражаб ойи учун жонлиқ сўйиш исломда йўқ.

Бир-бирларингизга тухмат ва бўҳтон қилманглар!

Мўмин киши бировнинг ҳаққига хиёнат қилмайди.

Халққа ваъзу насиҳатни ё амир ёки унинг томонидан буюрилган одам, ёхуд риекор одам қилади.

Бирор ишни пухта ва чиройли қилган одамни Тангри дўст тутати.

Таржимонлар:
Ҳамидулла ҲИКМАТУЛЛАЕВ,
Абдулазиз МАНСУРОВ.

Маълумки, ҳар бир киши ҳаётга қадам қўйишидан бошлаб доира ёки доира бўлакларидан ташкил топган жисмларга жуда кўп марта дуч келади. Урта маълумотли ҳар қандай одам исталган айлана узунлигининг ўз диаметри узунлигига нисбати ўзгармас сондан иборат эканлигини ҳам яхши билади. Бу ўзгармас сон математикада тахминан XVII асрларда «пи» ҳарфи билан белгиланган. Бу белги юнонча «периферия» — «айлана» деган сўзнинг бош ҳарфидан олинган бўлиб, ҳисоб-китобларда тахминан 3,1415...га тенг деб олинади.

Математика тарихида бу сонга аниқлик киритиш мақсадида кўплаб олимлар узоқ асрлар давомида бош қотиришган. Ушбу мақолада шу изланишларнинг баъзилари ҳақида фикр юритмоқчимиз.

«Пи» сони қийматининг келиб чиқиш тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Бинобарин, у қачон ва қай тарзда келиб чиққани тўғрисида қатъий фикр билдириш мушкул, албатта. Шунга қарамай, кишилик жамияти ёзув пайдо бўлишидан аввалоқ «пи» сонига дуч келган деб ўйлаш мумкин. Унинг қиймати тўғрисидаги маълумотлар авлоддан авлодга ўтиб келган. Математикада 1,2,3,4,5,... натурал сонлар пайдо бўлгандан кейин доира юзаси, айлана узунлиги каби катталикларни ҳисоблаш учун «пи» ўрнига 3 сони қабул қилинган. Натурал сонлар қаторига каср сонлар келиб қўшилгандан кейин эса «пи» ўрнида 3 эмас, балки 3 дан каттароқ қандайдир сон кераклиги сезила борган. Шу тариқа, бу сони яна ҳам аниқлашга қизиқиш тобора ортаверган.

Математика тарихидан маълумки, «пи» сонининг бир ёки икки хона аниқликдаги қиймати миллоддан олдиноқ маълум бўлган. Масалан, «пи»нинг қийматини топиш учун Архимед ҳар хил диаметрли айланалар ичида ва ташқарисида 96 бурчакли мунтазам кўпбурчаклар чизиш йўли билан мазкур қиймат 3,140 ва 3,142 сонлар оралиғида эканлигини исботлади. Баъзи манбаларга қараганда, «пи» сонининг қиймати Архимедгача ҳам маълум бўлган. Масалан, қадимги Мисрда у 3,16, Бобилда эса 3,125 деб олинган.

Булардан ташқари, миллоддан олдинги ва кейинги даврларда яшаган қадимги хитой математиклари ҳам «пи» сонининг қийматини аниқлаш учун турли хилдаги касрлардан фойдаланишган. Масалан, Лю Ци [миллоддан олдинги I аср]

$$\frac{3927}{1250} = 3,1416, \text{ Чжан Хен [I ва II асрлар]} \frac{730}{232} = 3,1465517, \text{ Ван Фань [III аср]} \frac{142}{45} = 3,155555, \text{ Лю}$$

$$\text{Хуэй [III аср]} \frac{157}{50} = 3,14, \text{ Цзу Чунжи [V аср]}$$

$$\frac{355}{113} = 3,1415929 \text{ ва } \frac{22}{7} = 3,1428576 \text{ сингари сонларни тақдим этишган. Лекин бу маълумотларнинг келиб чиқиши асосланмаган ёки улар бизгача етиб келмаган.}$$

Бу соннинг қийматини аниқлашга ўртаосиёлик забардаст олим, алжабр фанига асос солган, унинг асосий тушунчалари, моҳияти ва қоидаларини таҳлил этиб берган, астрономия в табиатшунослик фанларининг ривожланишига катта ҳисса қўшган, фан хазинасини бебаҳо гавҳарлар билан бойитган юксак истеъдодли олим Мухаммад Ибн Мусо ал-Хоразмий «пи» сонининг $3\frac{1}{7} = 3,1428571, \sqrt{10} = 3,1422776, \frac{62832}{20000} = 3,1416$ ка-

$$\text{би қийматларини кўрсатиб, улар «пи» сони учун тақрибий эканлигини айтади ва «пи»ни 5 хона аниқлик билан ҳисоблаб беради. Маълумки, Хоразмий ўзининг бошқа асарлари қатори «Ал-жабр вал-муқобала» деган рисоласини ҳам яратдики, бу билан у ўз номини тарихда абадул-абад қолдирди. Хоразмий бу асарида ўша пайтларда амалда учраб турадиган турли хил тенгламаларни йиғиб, уларни ечиш усулларини кўрсатди.}$$

Урта асрнинг машҳур математикларидан бири Леонардо Фибоначчи [1170—1250] ўзининг 1220 йилларда ёзган «Геометрия амалиёти» асарида «пи» сонининг ҳақиқий моҳиятини очиб беради. У Архимед усулидан фойдаланиб «пи» сони

$$\frac{1440}{458\frac{4}{9}} \text{ ва } \frac{1448}{458\frac{1}{5}}$$

сонлар оралиғида эканлигини кўрсатади ва «пи» $= 3,1418$ лигини исботлайди. Бундан ташқари, Фибоначчи «пи» $= \frac{864}{275} = 3,1418$ сонини ҳам тақдим этади.

Шундай қилиб, Леонардо Фибоначчи «пи» сонини 3 хона аниқликда ҳисоблашга мўяссар бўлади. У илгари маълум бўлган $3\frac{1}{7}$ сони «пи»нинг фақатгина тақрибий қиймати

$$\text{эканлигини уқтириб, «пи» учун } \frac{377}{120} = 3,141666... \text{ сони}$$

ни топади. Бу сон ҳиндистонлик мутафаккир олим Арабхата томонидан ҳам таклиф этилган эди. Демак, ҳиндистонлик ва бошқа математикларнинг ишлари Л. Фибоначчига яхши маълум бўлган деб қараш мумкин.

«Пи» сонини ҳисоблашга қизиқиш айниқса XV—XVII асрларда авж олди. Навбат яна ўртаосиёлик олимларга келди. XV асрнинг буюк олими, Самарқанддаги Улуғбек расадхонасининг раҳбарларидан бири, астрономияга ва математикага оид қатор асарлар муаллифи Ғиёсиддин Жамшид ибн Масъуд ал-Коший фан тарихида биринчи бўлиб ўнли касрлар назариясини яратди ва тақрибий ҳисоблаш бўйича энг юқори билимга эга мутафаккир сифатида намоён бўлди.

Ал-Коший бутун ва каср сонларни олти санокдан ўнли санокқа (ва тесқари) ўтиш қоидаларини кўрсатиб, сонларни тақрибий ҳисоблаш усулларини берди. Унинг 1424 йилда ёзилган «Рисола ал-муҳитийя» [«Айлана ҳақида рисола»] асарида ўн олти санокқа топилган 2 «пи»нинг тақрибий қийматини ўнли санокқа ўтказиш орқали 2 «пи» $= 6,2831853071795865$ сони топилиб, «пи»нинг 17 хона аниқликдаги қиймати берилди.

Ал-Коший ўзининг «Суслам ус-само» [«Осмон нарвони»], «Рисолат ул-автор ва-л жайб» [«Ватарлар ва синус ҳақида рисола»], «Мифтоҳ ул-ҳисоб» [«Ҳисоб қалити»] ва бошқа асарлари орқали XV аср Шарқ математикасини энг юқори босқичга кўтарган забардаст олимдир.

Орада анча вақт ўтиб, голланд олими Адриан Антонис [1527—1607] Архимед усули ёрдамида топган «пи» $=$

$$= \frac{355}{113} = 3,1415929$$
 сонини унинг ўғли Адриан Меци 1611 йилда чиққан «Арифметика ва геометрия амалиёти» деган китобида эълон қилади.

Ўзининг катта илмий ишлари билан математикада ном қозонган француз олими Франсуа Виет (1540—1603) Архимед усулини 393216 томонли кўпбурчакка қўллаб, «пи» сони учун 3,1415926535 <«пи»> <3,1415926537 чегарани топади. Бунда 9 хонагача аниқлик кўриниб турибди. Орада кўп вақт ўтмай, Франсуа Виетнинг замондоши, фламанд математиги Андриан Ванн Росмен (1561—1615) «пи» сонини 15 хона аниқликда ҳисоблайди. Бунинг учун Росмен мунтазам $2^{30} = 1073741824$ кўпбурчакдан фойдаланади. Шунинг эслатиб ўтиш керакки, у пайтда ҳозиргига ўхшаш ҳисоблаш машиналари бўлмаган. Шунга қарамай, қўлда, томонлари миллиарддан зиёд кўпбурчак ёрдамида бундай натижага эришиш, албатта, кўп йиллик машаққатли меҳнат натижаси эди. Уч йилдан кейин машҳур ҳисобчи Лудольф ван Кёлен (1540—1610) Архимед усулини 32 миллиард 512 миллион томонли кўпбурчакка қўллаб, «пи» сонини 20 хона аниқликда ҳисоблайди.

Бу натижа Лудольф ван Кёленнинг «Доира ҳақида» деган китобида эълон қилинган. Бу китоб эса 1596 йили аввал голланд тилида, кейинчалик латин тилида нашр қилинади. Олимнинг ўлимидан кейин у ёзиб қолдирган қўлёзмалардан «пи»нинг яна кейинги 15 хона аниқликдаги қиймати топилди.

Бу рақамлар Лудольф ван Кёлен учун шундай қимматга эга эдики, бу сонларни у ҳатто ўзининг қабр тошига ёзиб қолдиришни васият қилади. Шунинг учун бўлса керак, «пи» сони кўп йиллар давомида Лудольф ван Кёленнинг ҳурмати ва хотираси учун унинг номи билан «Лудольф сони» деб ҳам атаб келинган.

«Пи» сонини ҳисоблаш масаласи бу билан чекланиб қолмади, албатта. Унинг қийматини аниқроқ ҳисоблаш учун тинимсиз изланишлар давом этверди. Уринишлар зое кетмади. Лейден университетининг профессори, голланд математиги Виллеброд Снель (1580—1626) янги формулалар таклиф этдики, улар ёрдамида Лудольф ван Кёленнинг ҳисоблари анча қисқарди. Снель ўзининг теоремалари ёрдамида Архимед усулидан қулайроқ бўлган янги усул таклиф этиб, олдинги ҳисобларнинг тўғрилигини исботлаб берди.

Маълумки, XVII аср Европада ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш асри эди. Ҳозирги замон фан-техникасининг асоси ўша даврларда яратилган. Маятникнинг тебраниш даврини ҳисоблаш, шар, цилиндр, конус ва бошқа жисмларнинг ҳажмини ҳисоблаш каби масалаларни ечишда «пи» сонини иложи борича аниқроқ ҳисоблаш керак бўлди. Шунинг учун ҳам Декарт, Гюйгенс, Ньютон, Лейбниц, Д. Валлис, Л. Эйлер каби буюк олимлар «пи» сонини мукамалроқ ўрганишга қизиқишди, улар «пи» сонини ҳисоблаш учун қулай бўлган турли хилдаги формулалар [алгоритмлар]ни таклиф этишди. Агар юқорида келтирилган натижалар оддий чизгич ва циркуль ёрдамида бажарилган бўлса, кейинги натижалар асослаб берилган математик формулалар ёрдамида олинган бўлди. Масалан, Жеймс Грегори ва Авраам Шарплар янги формулалар топиб, «пи»ни 72 хонагача аниқликда ҳисоблашга эришишди. «Пи»ни ҳисоблаш учун астроном Жон Мечин (1680—1751) аниқликни 100 хона, француз математиги Ланьи эса 128 хонагача кўтаришди. Бу натижалар У. Жонсон томонидан 1706 йилда эълон қилинди. Шунинг эслатиб ўтиш керакки, айлана узунлигининг диаметри узунлигига бўлган нисбати ўша давргача турли ҳарфлар билан,

масалан $\frac{p}{b}$, $\frac{c}{d}$ ва ҳоказолар билан белгиланарди. Бу кат-

таликни биринчи бўлиб У. Жонсон «пи» ҳарфи билан белгилайди, лекин кейинчалик у нимагадир қолиб кетади. Бу катталик 1736 йилдан бошлаб Леонард Эйлер томонидан яна «пи» ҳарфи билан белгиланиб, ҳозиргача давом этиб келмоқда. Олимлар «пи» сонини ҳисоблаш учун бир томондан янги формулалар таклиф этишса, иккинчи томондан бу формулалар ёрдамида илгари ҳисобланган

қийматлар текшириб борилар эди. Масалан, жуда ҳам катта билимга эга бўлган Л. Эйлер ўз формуласи орқали Ланьи ҳисобларини текшириб кўради. У 80 соат давомида тинимсиз ишлаб «пи»ни 128 хона аниқликкача ҳисоблайди ва Ланьининг ҳисоби бўйича топилган 113-хонадаги сон 7 бўлмай, балки 8 эканлигини аниқлайди. Бу билан ҳам ҳисоб-киتاب тўхтаб қолмади, аниқликни оширишга қизиқиш кучаяверди. Вега деган олим «пи» сонини 140 хонагача ҳисоблайди, ундан 136 таси тўғри бўлиб чиқади. 1841 йилда У. Резерфорд 208 хонагача, 3 йилдан кейин эса гамбурглик З. Дазе Резерфордининг 152 хонадан кейин адашганини топади ва ўзи 200 хонагача аниқликда ҳисоблайди. Кейинроқ эса, 1847 йилда ҳозирги Тарту шаҳрида яшаган Томас Клаузен 250 хонагача, Рихтер 330 хонагача ҳисоблашга муваффақ бўлишди. Навбат яна З. Дазега етди, у аниқликни 440 хонагача кўтаради.

«Пи» сонининг кетидан бунча қувиш нима учун керак эди, деган савол туғилиши табиий, албатта. Шунинг айтиш керакки, бир томондан машина яратувчи инженерларнинг жуда кўплаб ҳисоб-киتابларида, физикларнинг назарий ва амалий тажрибаларида, астрономларнинг ҳисобларида, электрон машиналари ёрдамида чизим, ҳисоблаш каби масалаларни ечишда, фазовий кемаларни учуришда, кўндиришда ва бошқа минглаб турли хилдаги ҳисоб-китобларда «пи»ни иложи борича аниқроқ ҳисоблаш керак бўлса, иккинчи томондан унинг аниқлигини ошириш учун кураш спорт рақобати каби ҳар бир киши ўзининг нимага қодир эканлигини кўрсатишидан иборат бўлса ажаб эмас. Лекин шунинг таъкидлаб ўтиш керакки, изланиш давомида математикада кейинги йиллари жуда ҳам кўплаб турли хилдаги формулалар [қаторлар шаклида, чексиз касрлар шаклида ва ҳоказо] топилдики, улар илм-фаннинг ривожланишига бебаҳо ёрдам бериб келди ва бундан кейин ҳам ёрдам бераверади.

«Пи» сонига қизиқиш давом этверди. 1854 йили Рихтер аниқликни 330 хонадан 400 га, кейинчалик эса 500 хонагача етказди. Ҳисоблаш бўйича рекорд натижага 1853 йилда эришилди. Энг толмас ҳисобчи — англиялик математик У. Шенкс ўзининг 20 йилдан кўпроқ умрини «пи» сонини ҳисоблашга сарфлаб, 707 хона аниқликка эришди. Афсуски, 1945 йили маълум бўлишича, Уильям Шенкс 520-хонадан бошлаб адашган экан.

Ниҳоят, «пи» сонини ҳисоблаш учун электрон ҳисоблаш машинаси ёрдам қўлини чўзди. 1949 йили «ЭНИАК» 70 соат ишлаб, 2000 хонадан кўпроқ аниқлик берди. Кейинчалик, бошқа ЭҲМ да 13 минутда 3000 хона, 1959 йили эса бир машина Англияда, иккинчиси Францияда «пи» сонини 10000 хонагача аниқ ҳисоблаб берди.

1961 йилга келиб ИБМ-7090 (Франция) бу ажойиб сонини 100625 хонагача ҳисоблади. Унинг программасини юқорига келтирилган Уильям Шенксга умуман алоқаси бўлмаган Дениэл Шенкс ва Жон У. Ренчлар тузишган эди. Бундай аниқликка эришиш учун ЭҲМ 8 соату 1 минут ишлади ва яна 42 минут вақт олинган натижани иккилик саноқ системасидан ўнлик саноқ системасига ўтказишга кетди.

Яқинда эса АҚШда Жонатан ва Питер Борвейнлар ЭҲМ ёрдамида «пи»ни 29360128 хонагача ҳисоблашди. Мабодо у босилганда ҳар бири 400 бетдан иборат 300 жилдли китоб бўларди. Япон математикларининг ваъдаларига қараганда, улар «пи» сонини 100 000 000 хонагача аниқликда ҳисоблашмоқчи.

Шундай қилиб, бизнинг ҳар қадамимизда, ҳисобларимизда дуч келиб турган, милoddан тахминан 2000 йил олдин бошланиб, ҳозирги кунга қадар ўз аҳамиятини йўқотмаган ажойиб пи сонининг тарихи ҳақида қисқача тўхталиб ўтдик, холос. Мана, унинг 127 хона аниқликдаги қиймати:

3,14159	26535	89793	23846	26433	83279
50288	41971	69399	37510	58209	74944
59230	78164	06286	20899	86280	34825
34211	70679	82148	08651	32723	06647
09384	46				

Толиб МАҚСУДОВ,
физика-математика фанлари номзоди.

ҒАСПРИНСКИЙ ВА ТУРКИСТОН

Крим-татар маърифатпарвари Исмоил Ғаспринский (1851—1914 йиллар) XIX аср охири ва XX аср бошларида фақат ички Россия мусулмонлари (татар, бошқирд ва бошқа миллатлар) орасидагина эмас, Урта Осиё ва Кавказ орти халқлари, ҳатто айрим хорижий шарқ мамлакатлари (масалан, Ҳиндистон) мусулмонлари орасида ҳам Россиядаги мусулмон мактабларининг буюк ислохотчиси ва «Таржимон» газетаси (Крим, 1883 йил)нинг ташкилотчиси ва тарғиботчиси сифатида машҳур эди.

Исмоил Ғаспринский Бағчасаройда эски мактабларнинг қийин ўқиш системасига нисбатан енгил товуш усулига асосланган илк янги мактаб очади, унда ўзи дарс беради ва қироат китоблари ёзади. Бу янги ўқиш усулини Қозон, Уфа, Оренбург, Тошкент, Самарқанд ва Бухорода ҳам кенг ёйилишига ва у ерларда ҳам шундай кўплаб мактаблар очилишига таъсир кўрсатади. Бундай Исмоил Ғаспринскийнинг 1908 йилда Туркистонда бўлиши ва илғор маърифатпарварлардан Маҳмудхўжа Беҳбудий, А. Шакуррийлар билан учрашиб, ўзбек, татар, тожик болалари учун янги замонавий мактаблар очиш ҳақидаги ташвиқот ва тарғиботлари ҳам муҳим роль ўйнайди. «1908 йил ёз фаслида,— деб ёзади С. Айний,— татар жамоати ходимларидан Исмоилбек Ғаспринский Бухорога келди. Табиий, Исмоилбек ҳар ерда қилдурғонидек, Бухородан ҳам мактаб масаласини кўзғотди. Бу масалани музокарага қўймоқ учун Бухоро тараққийпарварларидан бир нечаларини саройга чақирди... Мулла Низом уйдаги мактаб учун подшоликдан бирон муносиб ўрин сўраб олиб, мактабини татар ва бухороликлар учун умумий қилмоқ, ҳам расмийлаштирмоқ музокара қарорига олинди. Мажлисда ҳозир бўлганлар мактабнинг отини Исмоилия қўймоқчи бўлдилар. Лекин Исмоилбек ушбу исмини қабул қилмади. «Музаффариддин амирнинг исмига нисбатан «Музаффария» исми қўйиш муносиброқдир» — деди». Бугина эмас, у Россияда биринчи бор кенг миқёсдаги туркий ва рус тилида «Таржимон» газетасини нашр этиб, унинг саҳифаларида чоризм империяси территориясидаги мазлум мусулмон халқларининг ўтмиш тарихи, Беруний, Ибн Сино, Фаробий, Улуғбек, Навоий каби буюк фан ва адабиёт арбоблари, уларнинг жаҳон маданияти тарихидаги ўрни ҳақида кўп ёзди.

Урта асрларда шундай улғу зотларни етиштирган Туркистон каби буюк бир табаррук заминнинг сўнги асрларда жаҳолат ва хурофот азобида инқирозга юз тутуши, бу ерда кучли бўлган феодал ва мустамлакачилик зулмлари, ўлкадаги янги уйғониш, янги маърифат ва адабиёт учун бораётган кураш, мусулмон хотин-қизлари ҳуқуқини ҳимоя қилиш ҳақида ўткир публицистик мақолалари билан фаол қатнаша бошлайди. «Бухоро ва Боғчасарой», «Боғчасаройдан Тошкентга» (1893), «Туркистоннинг янги тарихи» (1905), «Бухорода нималарни кўрдим?» (1908), «Туркистондан хат» ва бошқалар шу жумладандир. Унинг таъсири билан Туркистонда ҳам янги усул мактаблари учун ўқув қўлланмалари, матбуот ва адабиёт намуналари майдонга кела бошлайди. Маҳмудхўжа Беҳбудий, Тавалло, Абдулла Авлоний, С. Айний, Ҳамза ва бошқалар «Таржимон» газетасининг Туркистондаги биринчи ўқувчилари ва тарғиботчилари эди. «Туркистон вилоятининг газети», «Садои Туркистон», «Садои Фарғона» газеталари ва «Ойна» журнали саҳифаларида «Таржимон»дан олинган айрим хабар ва мақолалар мунтазам босилиб турди. Абдурауф Фитрат биринчи бўлиб Исмоил Ғаспринскийнинг «Дорулроҳат мусулмонлари» китобини ўзбек тилига таржима қилиб, нашр этади. «Таржимон» газетасининг тарихи, тарқалиши ва унинг муҳаррири Исмоил Ғаспринскийнинг ҳаёти ҳамда маърифатпарварлик фаолияти, бевақт ўлими ҳақида маъриятчилар босилади. Уларда Исмоил Ғаспринскийнинг Россия мусулмонлари, айниқса, Туркистон маърифати ва матбуоти олдидаги унутилмас хизматлари таъкидланади. Унинг бевақт вафоти барча Туркистон зиёлилари қалбини чуқур изтиробга солди ва мотамсаро қилди.

Қуйида И. Ғаспринский ҳаёти ва фаолияти ҳақида ёзилган хотира, марсия, илмий тадқиқотлардан айрим намуналар ва машҳур маърифатпарварнинг «Таржимон» газетасида «Туркистон уламиси» сарлавҳаси билан берилган, классик шоир ва мутафаккирларимиз таништирилган асардан кичик парча билан таништирамиз.

Шерали ТУРДИЕВ,
филология фанлари номзоди

ИСМОИЛБЕК ҲАЗРАТЛАРИ ИЛА СУҲБАТ

25 июнь вақти эди. Марглонлик бир мударрис жаноблари ила Истамбулнинг парки сайрдор бўлагинда юрар эдук. Олдимизда татарча шиморо қорақўли телпаки бир татар ила пастроқ бир турк Истамбуллик кетарлар эди. Биз тез юриб ўтдик. Иккиси-да ошнодек кўринди. Бир қўлимни кўксимга қўйиб, салом ишорати бериб ўтдим. Кўнглимга келдик, бу татар Исмоилбекига ўхшайди. Балки анга ўхшаш бир кишидир. Ҳануз ўн қадам кетмак эдикки, «Эй, хўжа!» деб орқамдан шитобли бир садо эшитдим. Қалбим уриб, мазкур зот Исмоилбек ҳазратлари эканлигига шубҳам қолмай қайтиб, мусоҳиба (суҳбат) эттук. Мўлоқот асносида дердилар: «На учун мунча тез мўсафид бўлмоқ! Афандим, на учун бу қадар ориқланмоқ!» Устоз ҳазратлари юрдилар. Эртага Шом ва Мисрга азмият этишимни арз этдим. Ундай бўлса суҳбат этайлик, дедилар. Ташакур этдим. Сожибек афандина жавоб бердилар. Ман ҳам мударрис афандидан айрилдим. Парқдан чиқиб, арабага миниб, устоз ҳазратларининг мусофирхонасига келдик. Таом буюрдилар, аммо иштаҳалари йўқ... Заифгина йўталиб, балғам ташлайдилар... Манга Руссиядан, Туркистондан,

умумий оламий исломдан, дунёдан тараққий этганини сўйлаб хурсанд бўлардилар. Яна дердиларки, Маҳмудхўжа, энди сиз сўйланг, боқалим! Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Хива, Фарғона, хоҳланг, қай биридан сўйлайин: оллога шукур, ҳукумат мактабларинда Туркистонлик қардошлар бола бермоққа бошладилар. Бу кун ҳар ерда мактабларимиз тараққийда. «Ҳукумат мактабларига-да зиёдроқ бола берингиз. Рус маданиятидан қочмангиз». Мен: ҳукуматимиз Русия тараққий этмагунча, ночордан бир ший умид этиб бўлмас... Бир неча талаб рухсат этдим. Балки истироҳат этарсиз. Устоз ҳазратлар дер: Хўжа афанди, сиз бу ерда бўлсангиз менинг роҳатим зиёда ўлур, агар кетсангиз, мактуб ёзмоққа тутинарман. Устоз ҳазрат февраль ойинда Петроградга бориб келганда иттифоқо совуқ олиб, андан бери ноҳуш бўлиб эканларки, Петрограддаги мажлис маршрутга (шарланган мажлисга) хасталикдан бораолмаганликлари учун ниҳоятда таассуф этар эди. Агарда Истамбул давоси ёқса, бир неча вақт турмоқчи эдилар. Олдимиздаги киши неча иш ишламоқчи эдилар. Қайтиш-

га мени Боғчасаройда даъвати Кримга автомобиль ила бирга юриб, манга кўрсатмоққа ваъда этдилар. Ман ҳам қайтишда Боғчасаройга кирмоққа ваъда бердим. Эҳ-ҳэй, бу манхўс муҳораба моний бўлди. Муҳтарам устод ориқлаган, йўтал ва балғам ҳар замон машғул қилар. Ҳар замон рухсат хоҳлайман, жавоб бермайдулар... Крават оқирларига чўзиллиб, соатларча сўзлайдулар. Бир замон қарасангиз ярим оқшомдан бир соат ўтибдур, яъни... 7 соат суҳбат этибмиз. Зўра жавоб бериб, зина бошингача узатиб, қайтишга, Бағчасаройга киришимга қайта-қайта сўзлайдилар. Етти сана муқаддам устод ҳазратлари Самарқандга келиб, муаллим Шакурний ва бизга меҳмон бўлиб эдилар. У замонгидан кўра энди кўп ориқлаб эканлар. Устод ҳазратларини Истамбулда кўрмоқ ва суҳбат этмоқ ҳеч хаёлимга ўтмаган эди. Оллонинг лутфи ила устод ҳазратларини танҳо етти соат суҳбатларидан у қадар файз топиб мамнун қолдикки, айтган ила адо эт олмайдим, ва ул суҳбатнинг лаззати ашомандан кетмайди. Кошки эртаси Шомга кетмай устод ҳазратлари ила зиёдроқ суҳбат этсам эдим. Оҳ! ул устодни қолдириш энди қўлдан бердик... Балким уйқуларда, хаёларда ул зот... Устоднинг руҳи ила суҳбат этармиз...

Маҳмудхўжа БЕҲБУДИЙ,
[«Ойна» журнали, 1914, № 49.]

Бори ер юзида тоторларгагина хос эмас, балки бутун аҳли исломга баробар таъсир қилган фурқат ваҳидалигдан мотамлик бир кун етди десак-да, [бу кун] марҳум ва мағфур Исмоилбек отомизининг явмул вафоти кунидур.

Узини[нг] инсон эконлигини ҳақиқий кўз билан кўргондан бери бутун Русия мусулмонлари орасига маориф динигизни оқузмоқ ва тошзорларни сабззор этмоқ муродида қоршудаги «садд» бўлгон нифоқ, гафлат ва жаҳолат каби ҳисобсиз тизилгон энг зўр катта тоғларни ёлғуз ўзи Фарҳод каби икhtiҳод ва гайрат тешаси билан бузуб текиз қилгон зот-да бу марҳум ва мағфур Исмоилбек ҳазратлари эди.

Бу хусусларда ҳар бир тарафдан келодургон тийри таъна[а] ва санги маломатлар учун-да: ҳамма диндош ва миллатдошлари ўлгон аҳли исломнинг ёшларига қалқон бўлуб, ўзининг ҳаёти учун энг биринчи даражада фарз ва лозим ўлгон тубандаги уйқу ва роҳатидан, тандаги тарбия ва фароғатидан воз кечиб, узоқ йўлларимизни яқин ва кечаларимизни кундуз қилгон зот-да бу марҳум ва мағфур Исмоилбек ҳазратлари эди.

Дунё юзида бори олтиш олти санагина ёшмоқи борасинда миллиун-миллиун мусулмон ва муслима, сағира ва кабиралар-

га ҳақиқий бир ота бўлув муносабати-ла арлариндаги ваҳшат ва гафлатни поропора қилиб, хуршиди илим ва маҳтоби маърифатини[нг] энг ва нуриини саҳулатлик ила бошимизга тушируб бир-биримизни танишдургон зотда бу марҳум ва мағфур Исмоилбек ҳазратлари эди.

Бутун хурофотга қадам қўёбошлагон майдони инсониятнинг аввалги синфидаги ислом сафларини бошқадли ислоҳ қилуб, бир интизомга киргузмоқ учун товушсиз нутқлари, қанотсиз «Таржимон»и, руҳсиз қаламининг воситаси билан ораларидаги камчиликлари билдуруб, илим иқтисод, чин маишат ва ҳаёт йўлларини тузгон зот-да марҳум ва мағфур Исмоилбек ҳазратлари эди.

Ҳақиқий бу инсон ашрофуз зот, ходимуд-дин ва л-миллатининг миллат йўлидаги гарчи зоҳида тисиз қурбон ўлгон зот-да, бу марҳум ва мағфур Исмоилбек ҳазратлари эди.

Ох! Миллиун оқчаларининг қуваати ва миллиун мусулмонларининг ақли ва фикру икhtiҳоди билан муассар ўлмагон сўхулотликларини майдона қўйиб, сўнги умум келодургон авлодларини меҳнатдан қутқазмоқ учун баҳодирона жонини фидо қилгон бу маънавий отанинги хизмат ва садоқатларини қайси бир инсон кўнглидан унут олсун! Йўқ, агарда мундоғ зотларининг дунё охиригача бор бўлмоғи учун умрини, яъни жонини бадал қилмоқга илоҳ ва чора бўлса эди, ёлғуз Туркистонда

эмас, балки тотор дунёсиндан ҳар кун минглабгина қудумига жонини ансор қилгучилар чиқуб турурлар эди!

Бу чоралар бўлмагонга қоршу: чин содиқ ва муҳиб ўлгон ҳар бир инсон мундоғ отанинги хизматларини унутмай, ҳар намоз сўнгида бир-икки минутгина таваққуф қилуб, беш-тўрт ояти Қуръон ўқуб, пок руҳига ҳада қилуб, аждод ва аба-оталарига раҳмат ва авлоди акраболарига жанооби Ҳақдан сабри жамил тиламоқни дин ва миллат тарафиндан ўзига бир умр бурч ва вазифалардан деб билсалар керак.

Дилда афсус, тилда сано ва дуо билан бу кунги миллии мотамни камоли таъзим ва тақрим ила адо этдик.

Илоҳо, илло таборак ва таоло бу отамизининг ҳақина барча мусулмон болаларининг дуон хайрларин қабул этуб, пок руҳини жаннатул-фирдавсга меҳмон эдуб, авлодларига сабри жамил ва ажри азим ато айласун.

Имзо: Ҳ. Ҳ. Н. [Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий] [«Садои Фаргона», 1914 йил 24 сентябрь, 64-сон.]

МАРҲУМ ИСМОИЛБЕК ҲАЗРАТЛАРИ

Исмоилбек Қрим — турк ўғли бўлгани сабабли адабий [кўп] даражада мунтазам таҳсил кўрмиш мақсади ила Парижга бормишдир. У туркча ўқиди. Туркия, Миср, Жазоир ва Тунис каби дийри исломини саёҳат қилиб, аҳолига яқиндан танишди. Исмоилбекининг бош фикри Русиядаги мусулмон туркларининг бир-бирлари билан таништирмоқ ва улуғ бир турк миллати ташкил этуб, аларни тараққий қилдирмоқ эди. Лекин бунинг учун энг лозим бўлган нарса — турк қавмларининг ҳар бири англай оладургон умумий бир шева икhtiҳод қилмоқ эди. Шунинг учун ул «Таржимон»ни нашр қила бошлади. «Таржимон»

бошида ниҳоятда оз тарқалуб, ёрдам бўлмагани сабабли Зухро хоним ила Исмоилбек ҳатто ўзларининг қимматли кийимларини, зийнатларини ва уй асбобларини сотмоққа мажбур бўлдилар...

Ун йилдан сўнг «Таржимон»нинг кичик бир юбилейи бўлди. Бу вақтда бор муштарийлари бир ярим минга етган эканлар. Татаримиз сартимизни, сартимиз қозогимизни кўрдик ва танидик. Улуғ отамиз «Таржимон» бизларга васийлик қилди, насихат берди. Қўлларимизни бир-бирларига қўшди... Таълим-тарбияга эътибор бериб, Боқчасаройда курслар очди ва дарс китоблари ҳозирлади. Бу курсларга Русия-

нинг узоқ шаҳарларидан талабалар келиб, усули савтия ўргануб кетар ва ўзларининг шаҳарларига қайтуб, мактаблар очар эдилар. Боқчасарой шаҳридан чиққан бу янги усул мактаблар тезда Русиянинг ҳар тарафига тарқаб, бутун Русия мусулмонлари мактабли бўлдилар.

Русия мусулмонларида тил, адабиёт ва матбуотнинг майдонга чиқуб, бу даражада тақомилли, ҳар турли жаамиятлар ва хунар мактабларининг кундан-кун кўпаймоғи, миллии театр, миллии музикага аҳамият этилмоғи ҳаммаси Исмоилбекининг 32 санадан [йилдан] бери кўрсатган гайратлари соясда эканлиги ҳар биримизга кун каби ошиорадир.

Абдурауф МУЗАФФАР. [«Садои Туркистон», 1914, № 42.]

ИСМОИЛ ҲАСПРИНСКИЙ. ТУРКИСТОН УЛАМОСИ.

[«Таржимон», Боқчасарой, 1318 ҳижрий йил.]

● Оврўпода илим ва фунун жуда оз ривожланган бир замонда Туркистонда мустақил ақлий ва нақлий илимлар ривожланаётган эди...

(«Ноширдан бир сўз»)

● СИРОЖИДДИН ЮСУФ АЛ-САККОКИЙ — сарф, наҳв, адабий мунозара, аруз, қофия каби фанлардан баҳс этган «Муфтоҳул улум»нинг муаллифидирлар. Таваллуди Хева ўлуб, рихлати 226 ҳижрий, Бағдоддадир.

● СУЛТОН ҲУСАЙН БАЯҚАРО — туркий ва форсий назм-ашъорда бик буюк бир қуваати таъбағ молик ўлгон, арбоби камолдир.

● АЛИШЕР НАВОИЙ — лақаби ўлуб, ҳижрийнинг тўққизинчи асри охирида етишган Чигатой шуаросининг энг машҳурларидандир. Баҳусус турк рансул шуароси дея талқин ўлуноур. Илму ҳат, расм, мусиқий, нақшошлик санъатларидан ҳам

воқиф эди. «Ҳайратул-аброр», «Мажолисун-нафонс», «Муҳокаматул луғатайн» каби туркий ва форсий девонлари бордир. Туркий назмда Навоий, форсий назмда Фоний тахаллус кўярдилар. Рихлатлари 906 дир.

● ИБН СИНО — исми ўлуб, Ал-шайх, Ал-файласуф, Ал-табибдир. Машҳур ислом ҳакимларидан бўлган бу доҳий 370 [ҳижрий] тарихинда Бухорода таваллуд этуб, 428 да 58 ёшинда вафот этмушдир... Оврўпо уламиси ўртасида Авинценна исми-ла машҳурдир. Лотинчага таржима бўлган «Қонуи» номли китоби биринки аср вақтгача Оврўпо дорилфунунларида ўрганлиб келинди. Воқиф бўлган лисонлари [тиллари] — арабий, форсий, туркий, юноний эди.

● ФАРОБИЙ — исми Абу Наср, Туркистон [Фароб]дандир. Ислому ҳукумати еридан бўлиб, муаллими соний [бирин-

чи муаллим] лақабини олган Арастунинг осори ҳокимиясини [фалсафий асарларини] араблар баёнида ўрганган, аксар асарлари Оврўпо лисонларига таржима ўлушмишдир.

● АВЛОДИ ШОҲ ТЕМУРДАН УЛУҒ-БЕК — олимлар ва мунажжимлар ҳайъатининг улуғи бўлган бу зотнинг Самарқандда расадхона нишо этганлиги китобларидан маълумдир. Унинг бу тўғридаги ишлари 1665 йилда Англиянинг Оксфорд шаҳрида босилгани каби Оврўпанинги кўп тилларига ҳам таржима қилингандир. Вафоти 863 дир.

ЭЪЛОН

● Бундан буён ушбу ой «Туркистон уламаси» номли рисола ҳада этилуру. 1901 йил барча муштарийларга «Насихати тарбия», «Юнон уламаси», «Усули адаб», «Мамлақати Эрон», расмли «Машҳур пойтахтлар», «Зўраки табиб» номли бир ҳикоя рисоалари йўлланажақдир.

Материлларни нашрга тайёрловчи Ш. ТУРДИЕВ.

ДУНЕДА нима кўп сув кўп. Ер юзасининг учдан икки қисмидан кўпроғини сувлик — денгиз ва океанлар қоплаган. Бундан ташқари, музликлар, кўллар, ботқоқликлар ер юзасининг 21,3 миллион квадрат километрини эгаллаган.

Лекин инсон кўзи илғамайдиган яширин денгизлар ҳам борки, булар ер ости сувларидир. Улардан инсон қудуқ ва коризлар қазиб, қадимдан фойдаланиб келган.

Ҳозирги вақтда дунёда истеъмол қилинадиган сувнинг ўндан бир қисми ер ости сувига тўғри келади. АҚШда, айниқса Небраска штатидан Техас штатигача бўлган Огалла ла ҳудудида кўплаб бурғи қудуқлари қазилиб, улар орқали ичимлик сувгина эмас, ҳатто саноат ва қишлоқ хўжалиги эҳтимоли учун ҳам кўплаб чучук сув тортиб олинмоқда. Ер ости сатҳи 100—200 метр пасайиб кетиши натижасида сўнгги ўн йиллар ичида ер юзаси 2—3 метр, Калифорния штатининг айрим жойларида эса 8—9 метр чўкди. Япониянинг Токио, Осака каби шаҳарларида ер ости сувларидан кўплаб фойдаланиш туфайли ер юзаси йилга 18 сантиметр чўкаётди.

НАБИРАЛАР ҲАҚИ

Мамлакатимизда ҳам ер ости сувларидан фойдаланиш миқдори, айниқса сўнгги ўн йилликларда кескин кенгайди. Бунинг оқибатида Киевда сув сатҳи 65, Ленинградда — 50, Москвада — 60 метр пасайиб кетди. Айни вақтда бир қанча шаҳарларда ёки уларнинг айрим қисмларида водопровод ва канализация шохобчаларидан сув қочиши сабабли юза қатламлардаги ер ости сувлари сатҳи кўтарилди, бу эса бир қанча кўнгилсиз оқибатларга олиб келяпти, хусусан иморатларнинг зилзилага бардошлилигига путур етляпти.

Жумҳуриятимиз ер ости сувларига нисбатан бой. Маълумотларга қараганда, Ўзбекистонда 100 га яқин ер ости сув манбалари аниқланган. Таркибида 3 граммгача туз бўлган ер ости сувларининг суткалик умумий захираси 50552 минг куб метрга тенг.

Сирасини айтганда, жумҳуриятнинг кўпчилиги аҳолиси ер ости манбаларидан ичимлик сув билан таъминланади. Лекин ер ости сувининг оқар сувдан ҳосил бўлишини унутмаслигимиз керак. Ҳолбуки ифлосланган оқар сувлар сизиб ўтиб ер ости сувларини ҳам булғамоқда оқибатда ер ости табиий сув захиралари йил сайин камайиб, ифлос сувли ерлар майдони кенгаймоқда. Ҳозирги вақтда чучук ер ости сувларининг асосий қисми Фарғона водийсида, Чирчиқ ва Оҳангарон дарёлари водийларида, шунингдек Зарафшон, Қашқадарё ва Сурхондарё водийларининг юқори қисмларида жойлашган. Жумҳуриятнинг қолган қисмларидаги ер ости суви инсоннинг хўжалик фаолияти таъсирида шўрланган бўлиб, истеъмолга яроқсиз.

Ер ости сувидан турли мақсадларда фойдаланиш учун жумҳуриятимиз ҳудудида 40825 та бурғи қудуғи қазилган. Умуман ҳар йили бир неча юзта қудуқ қазилади. Шулардан 35639 таси суви отилиб чиқмайдиган қудуқлардир. дарвоқе, ҳар бир бурғи қудуғи, ўрта ҳисобда, 25 йилга мўлжаллаб қазилади. Улардан нотўғри фойдаланиш оқибатида тезроқ ишдан чиқиб қолиши мумкин. Масалан, 35639 та оддий қудуқдан 25109 тасигина ишлаб турибди. Ташландиқ бурғи қудуқлари цемент билан шиббалаб ташланмаса, теварак-атрофдаги сизот сувларни ифлослаши турган гап.

Жумҳуриятимиз ҳудудидаги суви отилиб чиқадиган 5186 та артезиан қудуғидан эса атиги 2916 таси ишлаб турипти. Жанубий Оролбўйи артезиан ҳавзасида босимли сувлардан исрофгарчилик билан фойдаланиш оқибатида 233 та қудуқнинг суви отилмай қолди. Бу ерда ташлаб кетилган артезиан қудуқларидан кунига қарийб 54 минг куб метр сув беҳуда оқиб ётипти. Жумҳуриятимиз бўйича эса шу таҳлитда кунига қарийб 79 минг куб метр ер ости суви беҳуда кетаяпти.

Ер ости сувлари камайиб кетишининг олдини олишда артезиан қудуқлари техникавий ҳолатининг созлиги алоҳида ўрин тутаяди. Зарур вақтда фойдаланиб, бошқа пайтларда қудуқларни беркитиб қўйиш керак.

Жумҳуриятимизда сув манбаларини саноат ва қишлоқ хўжалиги корхоналари, коммунал хўжалик ифлосламоқда. Сувни булғайдиган саноат чиқиндиларининг асосий қисми Чирчиқ, Тошкент, Ангрэн-Оҳангарон, Олмалиқ, Фарғона-Марғилон, Қўқон-Қақир, Самарқанд ва Навоий ноҳияларида жойлашган саноат корхоналари улушига тўғри келади.

Тупроқ ва сизот сувларининг қишлоқ хўжалигидан ифлосланиши суғорма деҳқончилик қилинадиган барча майдонларда, коммунал хўжалиқдан ифлосланиши эса шаҳар ва ноҳия марказлари ҳудудларида, ахлатхоналарда кузатилади.

Тошкент вилоятида Чирчиқ ва Оҳангарон водийларида айниқса хавfli даражада ифлослантирувчи манбалар бўлиб, бу ерда жойлашган 10 дан ортиқ саноат корхонаси, 14 та пуб заводи, нефть омборлари ва ҳоказолардан кўплаб ифлос чиқинди чиқади.

Жумҳуриятимиз пойтахти ва унинг ён-верига кўпгина йирик мавзеларни сув билан таъминлайдиган Чирчиқ дарёси водийсидаги ер ости сувлари Ҳазалкент шаҳридан бошлаб Бўзсув Сирдарёга қўшилгунгача бўлган катта масофада ифлосланади. Шунини айтиш зарурки, азот бирикмалари (нитрат, нитрит, аммиак), нефть маҳсулотлари, хром, заҳарли химиявий моддалар, фенол ва бошқалар сувни ифлос қиладиган энг зарарли кимёвий моддалардир. Чирчиқ «Элетрохимпром» ишлаб чиқариш бирлашмаси ва яна шунга ўхшаш бир неча саноат корхонаси Тошкентга сув берадиган ва жумҳуриятда энг йирик ҳисобланган Қибрай сув чиқариш иншоотини хавф остида қолдирмоқда. Бу иншоот атрофларида сув таркибида нитрат ва нитрит меъёрдиган бир неча ҳисса юқори. Чкалов номидаги Тошкент авиация ишлаб чиқариш бирлашмаси ҳудудидаги ер ости сувлари таркибида олти валентли хром, Тошкент нефть базаси [Пахта станцияси] ва Тошкент мотор заводи атрофларидаги ер ости сувларида нефть маҳсулотлари миқдори ҳақида ҳам шундай фикр билдириш мумкин.

Чирчиқ водийсининг суғориладиган ерларида экин етиштириш даврида ҳар гектарига 300—350 килограммгача азотли ўғит, талайгина гербицид ва заҳарли пестицидлар солинади. Оқибатда бу ерлардаги замин сувларида азот бирикмалари, ўта заҳарли пестицидлар учрайдди.

Бошқа вилоятларда ҳам бу борада аҳвол яхши эмас. Масалан, Андижон вилоятининг саноат корхоналаридан, хусусан гидролиз заводидан чиқадиган ташлама сувлардаги хром, нитрат, сульфат ва фосфат миқдори меъёрдиган бир неча марта ортиқ. Бу заҳарли моддалар ерга сингиб, сизот сувларга қўшилади. Вилоятдаги Жанубий Оламушук, Полвонтош, Андижон, Бўстон нефть конларидан теварак-атроф заминидagi сувлар нефть маҳсулотлари билан ифлосланади.

Фарғона-Марғилон саноат райони ва қўшни ҳудудлар ер ости сувларининг ифлосланиши «Фарғона нефтеоргантез», «Азот» ишлаб чиқариш бирлашмалари, фуранли бирикмалар ва сунъий тола заводлари, Фарғона ТЭЦи, ёғ-мой комбинати ва бошқа корхоналарнинг фаолияти билан боғлиқ. Мазкур ҳудуд сувларинда нефть маҳсулотлари, водород сульфид айниқса кўп тарқалган. Қўқон — Қақир саноат районида [Сўх дарёси ёйилмасида] жойлашган корхоналар экологик жиҳатдан, бинобарин, киши соғлиги учун айниқса хавfliдир. Янги Қўқон кимё заводи қурилганига 5 йил бўлар-бўлмас теварак-атрофни, жумладан ер ости сувларини анчагина ифлослади; ер ости сувлари таркибидаги минераллар миқдори 1985—1988 йилларда қарийб икки баравар ортди. Аҳоли заводни ёпиб

УзССР ФА Тил ва адабиёт институтининг катта илмий ходими, журнализмнинг фаол муаллифлари-дан бири Суюн Қораев 60 ёшга тўлди. У 1952 йили ТошДУ география факультетини тамомлагач, 40 йилдан ортиқ ноширлик қилди.

1969 йили С. Қораев жой номлари — топонимика соҳасида диссертация ёклаб, филология фанлари номзоди илмий даражасини олди. 1984 йилдан Тил ва адабиёт институтида географик атамалар ва топонимикага оид илмий тадқиқот олиб борапти. У жой номларидан баҳс этадиган 2 та топонимик лу-

гат, географик атамалар луғати (хаммуаллиф), СССРдаги географик номлар луғатини нашр этди-рди. Унинг мақолалари София, Истанбул, Москва, Боку, Олмаота, Фрунзе, Душанбе, Уфа, Волгоград шаҳарларида чоп этилган.

Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган маданият ходими, жумҳурият Маданият фонди топонимия кенгашининг раиси, СССР Журналистлар уюшмасининг ҳамда Иттифоқ География жамиятининг аъзоси С. Қораев табиат муҳофазаси, хусусан оби ҳаётни эъзозлаш борасида ҳам кўп қайғуради.

қунишни илгари бир неча бор талаб қилганига қарамай, корхона яқиндагина ёпилди. Устига устак бу sanoat зонасида жойлашган асфальт-бетон заводи, Ўзбекнефть автобазаси, автозаправка станциялари ва бошқалар ҳам чучук ер ости сувларининг бўлганишига ўз ҳиссасини қўшмоқда.

Каркидон сув омборидан сизувчи сув тузли қатламлардан ўтиб, Қува ноҳияси ҳудудидаги ер ости сувларини шўрлатиб, аҳолини ичимлик сув манбаидан жудо қилди.

Жанубий Фарғона адирларининг кўплаб ўзлаштирилиши оқибатида Олтиариқ, Риштон, Киров ноҳияларида ерларнинг мелиоратив ҳолати ёмонлашиб, ер ости сувларининг минераллашиши ва қаттиқлиги анча ошди. Наманган вилояти ҳудудида ҳам ер ости сувлари заҳарли кимёвий моддалар, минерал ўғитлар, нефть маҳсулотлари билан ифлосланмоқда; айрим жойларда ер ости сувлари таркибида ДДТ ва ДДЕ сингари заҳарли моддалар борлиги аниқланган.

Сирдарё вилояти ҳудудида ер ости сувлари асосан минерал ўғит ва заҳарли кимёвий моддалар билан ифлосланмоқда; бу ердан оқиб ўтадиган Сирдарё ва ундан бошланадиган йирик сўғориш иншоотларининг суви ичишга яроқсиз ва вилоятнинг текислик қисмидагина эмас, балки тоғли жойларида ҳам ичимлик сув таъминоти узил-кесил ҳал қилинган эмас.

Самарқанд вилоятида заҳарли оқинди сувлари ва чиқиндилари бўлган sanoat корхоналари Самарқанд ва Навоий шаҳарлари ҳудудларида жойлашган. Сўғориладиган ерлардаги сувлар ўғитлардан ва заҳарли кимёвий моддалардан заҳарланганидан, экин етиштириш даврида бурғи қудуқларидан олинган сув намуналари ер ости суви таркибида нитратнинг анча кўпайганлигини кўрсатди. Самарқанддаги корхоналар (чунончи, кимё заводи), хўжаликлардан чиққан ифлос оқиндиларнинг ҳаммаси (бир сонияда 6 куб метрдан ортиқ) шаҳар марказидан ўтган Сиебга тушиб, Қорадарёга бориб қўшилади.

Навоий sanoat районида азот ишлаб чиқариш бирлашмаси, конметаллургия комбинати, ТЭЦ бу жиҳатдан энг хавфли корхоналардир. Азот ишлаб чиқариш бирлашмасидан Зарафшон дарёсига ҳар куни 300 минг куб метрдан зиёд коммунал ва маиший-хўжалик оқиндилари тушади. Шунинг учун ҳам Навоий шаҳридан қўйида дарё сувидан кишиларнинг заҳарланиши ва балиқларнинг nobud бўлиши ҳоллари тез-тез учраб туради.

Қорақалпоғистон муҳтор жумҳурияти, Хоразм, Бухоро вилоятларида, Қашқадарё вилоятининг ғарбида ва Сурхондарё вилоятининг жанубида хўжаликларда ишлатиш учун сув олинадиган қудуқларнинг аксариятида сувнинг минераллашиши ва қаттиқлик даражаси меъёрдагидан 2—3 ҳисса ортиқ. Ана шу ерларнинг сўғориладиган ҳудудларидаги ер ости сувларида бирмунча азот бирикмалари, ДДТ, ДДЕ ва бошқа заҳарли моддалар мавжудки, уларнинг миқдори тобора кўпайиб бормоқда.

Умуман, жумҳуриятимиз ер ости сувларининг ифлосланиши барқарор тус олиши билан биргалликда йилдан-йилга ортиб борапти. Айниқса ичимлик сувларининг камайиб бораётгани кишини ташвишлантирмай қўймайди.

Биз узоқ йиллар давомида ер ости бойликларимиз, умуман табиий бойликларимиз битмас-туганмас деб жар солдик. Ер қуррасининг ўзи, Маяковский таъбири билан айтганда, золдирча бўлса-ю, ундаги бойликлар қандай қилиб битмас-туганмас бўлсин! Биз бой эканмиз деб, қазилмаларнинг кулини кўкка совурдик. Эндиликда кўпгина

маъданларнинг таги кўриниб қолди. Масалан, нефтни энди бир неча километр чуқурликдан ҳам сўриб олаётирмиз. Ақлли мамлакатлар, масалан, АҚШ эса ўзининг нефть бойликларига қулф осиб қўйиб, четдан нефть сотиб олмоқда. Урмон бойликларимиз эса космосдан олинган маълумотларнинг кўрсатишича, олимларимиз хомчўт қилганларига нисбатан уч ҳисса кам экан. Урмон сув текин — бир гектари давлат нархида бор-йўғи 10 сўм турар экан. Шунинг учун бўлса керак, ўрмонга тушган ёнгини ўзи ўчиб қолади, деб кўпинча ҳеч ким ўчирмайди. Утган йили Сибирь ўрмонларида 300 га яқин ўт чиққан. Лекин ўчиришга уриши кам бўлган, ахир гектарига қараб пул тўланади-да!

Ер ости сувларимиз битмас-туганмас деб мақтанаётганлар ҳам кўп. Ҳа деб бурғи қудуқлари очиб, ер ости сувларини нест-нобуд қилаверсак, имонимизни ҳам ютиб юборамиз. 20—25 йил ичида Оролдай улкан денгизнинг бошини едик-ку! Узоқни кўзлаб иш кўрадиганлар келажак авлодлар учун ер остига сув ғамлаб қўйишга япти — катта босим остида бир неча юз метр, баъзан бир неча километр чуқурликка чучук сув юборишмоқда.

Бир хомчўт қилиб кўрайлик. Ҳозирги пайтда жумҳуриятимизда Сув хўжалиги давлат комитети, Агросаноат ва кооператив давлат комитети, Ўзбекгеология бошқармаси ва бошқа идораларга қарашли 40 дан ортиқ қудуқ бурғилайдиган ташкилот бор. Хўжаликларда ишлатиш ва ичиш учун ҳам, ишлаб чиқариш ва техникани сув билан таъминлаш учун ҳам, ерларни сўғориш учун ҳам, тик дре-наж учун ҳам, яйловларни сув билан таъминлаш учун ҳам, даволаш мақсадлари учун ҳам қудуқ қазилади. Масалан, биргина 1988 йилнинг ўзида фақат 10 та бурғилаш ташкилоти 540 та қудуқ қазиган. ЎзССР Давлат сув хўжалиги комитети, Қурилиш министрлиги, Агросаноат ва кооператив комитет ва бошқалар ҳеч кимнинг руҳсатисиз хоҳлаганича қудуқ қазиб, сув чиқариб олмоқдалар.

1988 йилнинг иккинчи ярмидан бошлаб бурғилаш кооперативлари тузила бошлаши билан аҳвол яна ҳам мураккаблашди, эндиликда қудуқ бурғилайдиган ташкилотларнинг сонини аниқлаб бўлмай қолди; уларнинг ишини назорат қилиш тўғрисида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Хўжаликларда ишлатиш ва ичиш учун мўлжалланган ер ости сув манбаларидан сўғоришда фойдаланилмоқда. Суви отилиб чиқадиган кўпгина артезиан ҳавзаларида сув бекорга оқиб ётибди. Сув бериб турган қудуқлар сув сатҳини, оқиб чиққан сув миқдорини ўлчайдиган асбоблар билан жиҳозланмаган. Баъзи жойларда кўпчилик артезиан қудуқларидан сув отилмай қолганидан дастлабки экин майдони бир-икки марта қисқариб кетди. Умуман, ер ости сувларидан пала-партиш фойдаланилса, сув заҳиралари тугаб қолиши ҳам ҳеч гап эмас.

Шуни унутмаслик керакки, ифлос сув касаллик манбаидир. Дунёдаги барча касалликларнинг 80 фоизи сувнинг сифатсизлиги ва сув таъминотида озодалик қондаларига амал қилмаслик оқибатида келиб чиқар экан. Умуман олганда, инсониятнинг қарийб ярми сув билан боғлиқ касалликларга мубталодир. Жумҳуриятимизда ҳам, айниқса сув ифлосланган ноҳияларда турли касалликлар тарқалган.

Хуллас, сувни ҳар қандай қилиб бўлса ҳам, авайлаб-асраш, тежаб-тергаб сарфлаш, ифлосланишдан, исрофгарчиликдан сақлаш, оби ҳаётни ота-боболаримиз қандай эъзозлашган бўлса, шундай тавоф қилиш ҳам фарз, ҳам қарз.

Суюн ҚОРАЕВ.

ҲУКМДАН АВВАЛ ОТИЛГАН...

ЖУРНАЛИМИЗ БИРИНЧИ БОШ МУҲАРРИРИ ҲАЁТИНИНГ НОМАЪЛУМ ЛАВҲАЛАРИ

Тарихимизнинг қора саҳифалари — репрессия — қатагон ва қувғинлик йиллари барча совет халқини, жумладан ўзбек халқини энг илғор, зиёли фарзандларидан маҳрум этди. Шулардан бири Отажон Ҳошим — 20—30 йилларда фан ва маданиятимизнинг энг фаол арбобларидан бири эди. У айни камолот даврида — 32 ёшида отишга ҳукм этилган. Адолат узоқ вақт қарор топмади. Ва ниҳоят... Бу тўғрида унинг жияни Жонрид ҚОСИМОВ шундай ҳикоя қилади:

Кайта қуришнинг адолат уфурган шамоли эсиб тарихимизнинг ҳақиқий саҳифалари, номларига қора чаплаган кўплаб бобокалонларимизнинг миллат олдида бегуноҳлиги тикланаяпти. Сон-саноксиз архив ҳужжатларини титкилаб улар адолат қурбони бўлганлигига гувоҳ бўлмоқдамиз.

Бу фидойининг унутилган номи илк бор 1975 йил профессор Ҳомил Еқубов томонидан ёзилган мақолада қайта тикланди. Сўнгра у тўғрида Е. Тўрақулов, Б. Назаров, Ҳ. Зиёвутдинова, А. Пўлатов Ш. Турдиев каби кўплаб олим, журналистлар қатор мақолалар ёзишди.

Ҳўш, хотирасига ўнлаб мақолалар бағишланган Отажон Ҳошим ким бўлган!

1924 йил февралда ёзилган ўз таржимаи ҳолида у шундай ёзади: «Мен 1905 йил Тошкентда деҳқон оиласида туғилдим. Миллатим — ўзбек. 1918 йилга қадар отам билан бирга ишлаб, ҳам эски ўзбек араб мактабида ўқидим. Сўнгра 1921 йилгача Маориф институтида ўқидим ва комсомол сафига қабул қилиндим. Уша йили рабфакка ўқишга кириб, ёзда бошқа талабалар билан биргаликда Фарғонага ишга қақирилдим. Мен Қўқон ва атроф қишлоқларда комсомол ячейкаси ташкил этиш учун шу ерда қолдим. Тўрт ой ишлаб, Халқ Комиссарлари Совети томонидан ўқишга Москвага — Бухарин номидаги рабфакка юборилдим. 1923 йил ёзида 4 ой Тошкентда матбаачилар комсомол ячейкасида раҳбарлик вазифасида ишладим. Езги таътилда Туркистон жумҳуриятининг Халқ Комиссарлиги адлияси қошидаги ТССР ва РСФСР қонунчилигини нашр этувчи комиссияда ва «батраклар» ячейкасида хизмат қилганман».

Кийининг мустақил ҳаётга қўйган илк қадамлари кейинги давр учун ҳал қилувчи аҳамият касб этиши мумкин. Шу маънода Отажон Ҳошимов илк фаолиятининг айрим қирраларига тўхталиб ўтмоқ зарур.

У 1924 йили Москвага — Қизил профессорлар институтига ўқишга боради. Институтдаги энг илғор ўқитувчилардан саналган академик М. Покровский, К. Попова, С. Дубровский, тарихчилар — Марецкий, Троицкий, Моносовлар Отажон Ҳошимини алоҳида қобилиятли толиб

сифатида тилга олишган. У ўқиш билан бирга ижтимоий-сиёсий ишларда ҳам фаол иштирок этганлиги туфайли 1925 йили ВКП(б) аъзолигига номзодликка қабул қилинади. Уша даврда О. Ҳошимов фаолиятининг кўзга кўринган томонларидан бири унинг ижодий ишлари бўлди. У марксистик философияга оид бир неча мақолаларни вақтли матбуотда эълон қилди. 1928 йилда эса «Давлат тўғрисида очерклар» номли китоби босмадан чиқади.

Москвадаги ўқишдан сўнг Отажон Ҳошим 1926 йилда Халқ маорифи комиссарлиги қошидаги илмий кенгаш раиси этиб тайинланади. Унинг ташаббуси билан Самарқандда педагогика институти ташкил этилган. Шунингдек инқилобчи шоир ва ёзувчиларнинг «Қизил қалам» адабий жамияти раҳбари бўлиб ишлади. Ташкилотчилик ва ижодий қобилиятининг юксаклиги туфайли 1928—29-йилларда «Қизил қалам» жамиятининг икки тўпламини нашр этишга муваффақ бўлди. Тўпламга ёш ўзбек ёзувчи ва шоирлари — Ойбек, Уйғун, Ҳ. Олимжон, Миртемир ҳамда таниқли ижодкорлар — Фитрат, Чўлпон асарлари киритилган. Шулар қатори О. Ҳошимов ҳам тўпламларда «Пролетар адабиёти ва адабий мерос», «Жадидлар адабиёти тўғрисида» номли мақолалари билан иштирок этди. У Чигатой адабиётидан бутунлай воз кечувчиларга қарши чиқиб, уни танқидий ўрганиш тарафдори бўлиб чиқди.

1929 йил О. Ҳошим Ленинграддаги СССР ФА Шарқшунослик институтига қабул қилинади. Аспирантурада марксистик дунёқарашини кенгайтирди, замонавий ўзбек адабиётини тадқиқ қилиш билан бирга «Ўзбек жаҳид адабиёти» мавзuida материал йиғиш билан шугулланади. Мана у тўғрида СССР Фанлар академиясининг академиги, Шарқшунослик институти директори С. Ольденбург шундай ёзади: «Форс, татар, озарбайжон каби бир неча туркий тилларни ҳамда немис тилини яхши ўзлаштирган. 1931 йил бошида ўртоқ Ҳошимов УзССР Давлат нашриётининг Ленин асарлари тўпламини нашр этувчи таҳрир ҳайъати аъзолигига киритилади. Ҳозирда у «Ўзбекистонда жадидлар тарихидан очерклар» мавзuida илмий иш олиб бормоқда. Ўртоқ Ҳошимовнинг методологик жиҳатдан тайёргарлиги яхши ва у етарли илмий ишларга эга».

Отажон Ҳошимов 1933 йилда Ўзбекистон Фанлар Коми-

тетининг биринчи раиси этиб тайинланади. Айни вақтда Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институтига раҳбарлик қилади. У 1933 йилдан нашр этила бошлаган «Социалистик илм ва техника» (ҳозирги «Фан ва турмуш») журналининг биринчи бош муҳаррири сифатида ҳам билимларни оммалаштириш ишига муносиб ҳисса қўша бошлайди. Ижтимоий-сиёсий ҳаракатда фаол иштирок этган ҳолда ижодий фаолиятини сира сусайтирмади. Бу йилларда «Ўзбек фольклори ҳақида», «Ўзбек тили тараққиёти тўғрисида», «Евгений Онегин» таржимаси ҳақида» каби публицистик мақолалар эълон қилди.

Отажон Ҳошимнинг фан ва техника соҳасини ривожлантиришдаги хизматларини алоҳида қайд этиб ўтмоқ лозим. 1937 йилда ўтказилган олимларнинг биринчи республика қурултойи ташкилотчиларидан эди. Адабиёт ва тил бўлими мажлисида «XX аср шоири — Элбек» мавзуда маъруза ўқиди. Бу маърузани бутун қурултой қатнашчилари катта эътибор билан тингладилар.

Унинг ижоди айни гуллаган даврда қора кунлар бошланди. 1937 йил 2 августда Отажон Ҳошим ҳибсга олинди. 5 август кунини халқ душмани сифатида УзКП МК қарорига биноан партия сафидан, сўнгра Фанлар комитети аъзоллигидан ўчирилди. 22 август кунини эса миллатчи, инқилоб душмани деган айб билан Фан комитети раиси ўринбосарлигидан олиб ташланди ва узоқ йиллар номнишонсиз йўқолди.

Хуллас, ҳеч бир текширув ва судсиз унга шунча тавқи ланят ёғилди, ёрликлар ёпиштирилди.

Отажон Ҳошимнинг яқинлари ва онаси Ҳамробиб аянинг қидирув ҳамда сўровлари ҳеч қандай натижа бермади. Бу оғир ғамини кўтаролмаган, ўгли тўғрисида бирон маълумот била олмаган ая 1953 йили вафот этди.

Партия XX съезидан кейин адолат илк бор қарор топгандек бўлди. Отажон Ҳошимнинг турмуш ўртоғи Зайнаб Ҳошимованинг сўровига биноан СССР Олий судининг Ҳарбий коллегияси О. Ҳошимов устидан қўзғалган суд ишини таркибида жинсий иш йўқлиги туфайли бекор қилади. У ўлимидан сўнг оқланди. Аммо ўлим сабаблари ва ҳалок бўлган жойини аниқлаш учун 20 йил вақт кетди.

Бизнинг бир неча бор сўровимиздан сўнггина СССР Олий Судининг Ҳарбий коллегиясидан қуйидаги жавоб олинди:

«Отажон Ҳошимов Ҳарбий коллегия томонидан 1938 йил 5 октябрда УзССР ЖКнинг 58, 63, 64 ва 67-моддаларига биноан ноҳақ судланган. У 1934 йилдан аксилсоветчи, буржуа миллатчиси ҳамда Ўзбекистон территориясида қўпоровчилик ишлари билан шугулланувчи ташкилот аъзоси сифатида айбланган ва отишга ҳукм қилинган. Ҳукм қачон ижро этилганлиги тўғрисида аниқ маълумот йўқ. Уша давр шароитига кўра ҳукм чиқарилгандан сўнг дарҳол амалга оширилган. Отишга ҳукм этилганлар дафн этил-

МУСИБАТЛИ ИММО ОВОЗИ

ган жой кўрсатилмаган. О. Ҳошимов 1957 йил 9 май кунини ўлимидан сўнг оқланган.

Таажоубланарлиси шундаки, О. Ҳошимов қатл этилган кун Ҳарбий коллегияга маълум бўлса ҳам, улар буни негадир узоқ вақт сир туттишди. УзССР Давлат хавфсизлик комитетининг кўрсатмаси асосида Куйбишев район ЗАГС бўлими ниҳоят бунга аниқлик киритди: «О. Ҳошимов 1938 йил 4 октябрда ҳалок бўлган. Улим сабаблари — отилган, ҳукм ижро этилган жой — Тошкент шаҳри». Сталинизм системасининг ваҳшийлигига қараб ҳайрон қоласан, киши: у ҳеч қандай судсиз, демакки, ҳақсиз равишда отиб ташланган, «айбдорлиги» ҳақидаги ҳукм эса... эртаси кунини чиқарилган!

Кейинчалик ҳужжатларни ўрганиш натижасида маълум бўлдики, суд жараёнида гувоҳлар иштирок этмаган. Тергов пайтидаги баъзи бир ёзма кўрсатмалар етарли деб топилган. Отажон Ҳошимов ўзига қўйилган барча айбларни рад этганига қарамай ҳукм ижро этилган.

Отажон Ҳошимовнинг кўплаб асарлари суд ишига ҳеч қандай алоқаси йўқ бўлса ҳам йўқотилди. 1937 йил 3 августда унинг уйида тинтув ўтказилган пайтда жуда кўп хат, дафтар, ён дафтарча, катта ҳажмдаги (200 босма табоқ) қўлёзма асарлари олиб кетилган ва йўқ қилинган.

Архив ҳужжатлари асосида шу нарса маълум бўлдики, у «Мустамлака даврида ўзбек адабиёти» мавзуда бир қатор изланишлар олиб борган. Афсуски, Отажон Ҳошимовнинг бу асарлари матбуот юзини кўрмади. Улар кейинчалик бошқа авторлар номидан эълон қилинган бўлиши ҳам мумкин ёки жиноят иши қўзғалган пайтда йўқотилган. Бу масала, албатта, адабиётчилар ва танқидчилар ҳукмига ҳавола.

Мен амаким Отажон Ҳошимовни охириги марта қамоққа олинишидан бир кун аввал кўргандим. Сўнг 20 йил у тўғрисида бирон маълумотга эга бўлмадик. Уша давр сиёсий шароитига кўра жиноятчи деб топилган кишининг оила аъзолари, яқинлари ҳам анча жабр чеккан.

1937 йили янгамиз Зайнаб Ҳошимовани «халқ душмани»нинг хотини сифатида қамоққа олишган ва 500 кун Тоштурмада сақлаганлар. Унга оғир жисмоний ва маънавий зарар берилди. Миллатчи, халқ душманининг акаси сифатида эса отам Қосим Ҳошимов қувғинга учради. У тез-тез яшаш жойини ўзгартириб туришга мажбур бўлган.

Отанинг айтишича, амаким вақтли матбуотда эълон қилинган мақолалари учун ҳеч қачон қалам ҳақи олмаган. Унинг ўз фарзанди йўқ эди. Бизни, умуман, болаларни жондан ортиқ яхши кўрарди. Болаларга ном беришни хуш кўрар, яқин дўстларидан бирининг ўғлига Чўлпон деб номлашни қатъий туриб сўраган эканлар. У ҳеч қачон, ҳеч кимдан ҳеч нарса таъма қилмаган.

Мен адолат қарор топиши учун Отажон Ҳошим номини қайта тиклаш йўлида қўлимдан келганича уриндим ва бирмунча маълумотлар тўплашга муваффақ бўлдим.

Бу йил Отажон Ҳошимов туғилган кунига 85 йил тўлади. Ҳозирда у ҳақда хотиралар тўплами чиқариш устида иш олиб борилмоқда. Фурсатдан фойдаланиб Отажон Ҳошимовни биладиган кишилардан ўз хотираларини биз билан ўртоқлашишларини сўраймиз.

«Отажон Ҳошимов ўзбек Плехановидир, — деб ёзади Иzzат Султон. — У ўз меҳнати, шижоати билан том маънода бу номга лойиқдир». Анча кеч бўлса-да, адолат қарор топди, фидойи ва камтар инсон тўла-тўқис оқланди. Тошкент кўчаларидан бирига Отажон Ҳошимов номи берилган. Ҳа, эртами-кечми ҳар бир инсоннинг халқ олдидаги, Ватан олдидаги хизматлари албатта ҳаққоний баҳоланади.

Отажон Ҳошим оила аъзолари даврасида (ўнгдан иккинчи).

Жонрид ҚОСИМОВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист.

Кўҳна Фарғона тупроғи қанчадан-қанча фожеалар гувоҳи бўлганлигини тарих саҳифаларидан яхши биламиз. Улар ҳақида ўйлаганда кўнгилларимиз вайрон бўлади. Аммо ўтган йили рўй берган даҳшатли фожеалар эса дунёни ларзага келтирди десак муболаға бўлмас. Бунда, албатта, марказий матбуотнинг «халис» хизмати бор. Бир-бирига қарама-қарши, зиддиятли мулоҳазалар кўзиқориндек кўпайиб кетди. Ўзбекистоннинг ўзида ёзилган мақолаларнинг сони юзлаб саналади. Лекин шу кунга қадар Фарғона фожеалари батафсил ёритилгани йўқ, ҳатто содир бўлган фожеалар кундалигини ёзиш анча мушкул иш. Совет даври тарихи билан шугулланаётган тарихчи олимларимиз матбуотда ҳанузгача ўз фикрларини айтишган эмас. Кўпгина расмий маълумот-

лар билан танишиш имконияти йўқ, фожеалар гувоҳларидан маълумот олиш ҳам қийин...

Ўтган йили «Фан ва турмуш» журнали редакцияси топиши билан Фарғона вилоятига борганда баъзи расмий маълумотларни йиғишга муваффақ бўлдим, одамлар билан учрашиб, айримларидан ёзма гувоҳлик олдим, кўпчилик эса кўрган-кечирганларини оғзаки сўзлаб берди, ҳолос. Расмий маълумотларни матбуотда эълон қилинган мулоҳаза ва далилларга таққослаб, Фарғона фожеалари кундалигини тузишга ҳаракат қилдим. Журнал ҳажми мусоада этмаслиги боис, бу кундаликни қисқартириб ёзишга тўғри келди. Шунингдек, мақола бу фожеаларни тўла-тўқис ёритиб беришга даъво этмайди, сабабларини юқорида айтдим. Уйлайманки, бу кундалик

барча журналхонлар қатори тарихчи олимлар, Ўзбекистон тарихи билан қизиқувчи кишиларнинг Фарғона фожеалари ҳақида тартибли фикр-мулоҳаза юритишларига ёрдам беради.

Айни пайтда фожеаларда иштирок этган, уларни ўз кўзи билан кўрган биродарларимизга мурожаат қилмоқчиманки, фикр-мулоҳазаларингизни «Фан ва турмуш» журнали редакциясига ёзиб юборсангиз ва тарихий ҳақиқатни ойдинлаштиришга ҳисса қўшиб, заҳматкаш миллатимиз олдидаги бурчингизни бажарсангиз. Кундаликдаги айрим маълумотлар ноаниқ, бир томонлама ёки нотўғри ёритилган бўлса, ҳақиқатнинг юзага чиқишига ёрдам берган бўлур эдингиз. Ана шунда Фарғона фожеалари ҳақидаги ҳақиқатни тўла тиклашга ҳаммамиз ҳисса қўшган бўламиз.

ФАРҒОНА ФОЖЕАЛАРИ

Фарғона фожеаларининг асосий сабаблари Ўзбекистондаги, хусусан Фарғона вилоятидаги социалистик тартиб ва социал-сиёсий вазиятнинг ёмонлигидан юзага келди. [Аммо ҳозир бу ҳақда фикр юритмаймиз, чунки у алоҳида мавзу бўлиб, фожеалар кундалигига кирмайди ва омишлар сифатида қарамайди.]

Қувасойда содир бўлган бир қанча безориликлар, айниқса месхети турк ёшларининг бебошлиги Фарғона фожеаларининг бошланишига туртки бўлди. Бир неча йил ҳукм сурган жиний гуруҳ бошлиғи М. В. Дурсунов (1959 йилда туғилган, миллати месхети турк) бир неча марта судланганига қарамай, Қувасой ва унинг атрофида жиний ишлар қилиб келган. Милиция эса унга ҳеч қандай чора кўрмаган, аксинча, гуруҳ кўриляётган тадбирлардан огоҳлантириб турилган. Расмий маълумотларга қараганда, Қувасой ички ишлар шаҳар бўлимининг жиний ишлар қидирув бўлими ходими Араб Содиқов шу иш билан шугулланган. 1988 йилнинг август ойида Дурсунов ўзининг уч ёрдамчиси билан автомобиль фалокатида ҳалок бўлади. Жиний гуруҳга бошлиқ («босс») бўлиш учун ички кураш бошланиб кетади. Месхети турк ва ўзбеклар ўртасида (бу ерда бир неча жиний гуруҳлар ҳақида гап кетаётир, миллатлар ўртасида эмас) кучли низо чиқади. Бу вазиятдан месхети турклар вазиятни кескинлаштириб, ўз ватанларига қайтишни тезлатиш йўлида фойдаланимоқчи бўлишади. Бундан хабари бўлган генерал Дидоренко ўзининг ишончли одам-

ларини ишга солганлиги ҳақида ҳам фикрлар бор (аммо исботланганича йўқ, чунки бу ҳаракат ўта махфий сақланган ва далиллар ҳам топилиши қийин деб ўйлайман...).

1989 ЙИЛ МАЙ ОЙИ. Қувасой шаҳрида бебошлиги билан танилган Марат Залолдиннов (отаси месхети турк, онаси татар) ўз шериклари билан маҳаллий аҳоли ёшларини қаттиқ ҳақоратлаб, ўртада уриш чиқариб юрган, аммо уларга нисбатан милиция ходимлари ҳеч қандай таъсирчан чора кўрмаган. Бу эса аҳоли норозилигини уйғотди. Масалан, М. Залолдиннов ўз шериклари билан 1, 9, 16, 17, 18, 23 май кунлари муштлашувлар ташкил қилгани расмий ҳужжатларда акс этган. 1989 йил октябрь ойининг охирида бўлган судда шу нарса аниқландики, 16 май куни М. Залолдиннов ўзининг «ҳалтовочлари» Ҳазир, Мавлуд, Муҳаммад билан «Дўстлик» ресторанига қарашли барда рус миллатига мансуб Сергей Бодуновни ҳақоратлаб, калтаклашди, унинг оғзидан қон келади. Икки ўзбек йигити ёрдамга келади. Ҳаммаси месхети турк миллатига мансуб бу тўрт безори ўзбекларга: «Ҳали сенлар русларни ҳимоя қиласанми!» деб бардан чиқиб кетган.

17—18 МАЙ. М. Залолдиннов ўз шериклари билан ўзбек йигитлари Эгамберди Орипов, Анваржон Мўминов ва Хотамжон Обидовларни ҳақоратлаб, калтаклашди. Кейинги кун эса 50 нафар месхети турк ёшлари тўпланиб, чойхонада ўтирган 8 нафар ўзбекни калтаклашди, кейин улар ана-ўка Обидовлар, станция навбатчиси Йў-

дошали Жўрабоевни калтаклашди, ҳарбий хизматни ўтаб келган Эркин Абдуллаевни ҳушдан кетгунча уриб, асфальт йўлга ташлаб кетишди.

21 МАЙ. Икки миллат аҳолиси ўртасида муштлашув уюштирилди.

23 МАЙ. Яна оғир вазият юзага келди. Ресторанга келган ўзбек йигитлари месхети турклари томонидан ҳақоратланади. Сабр қосаси тўлган ўзбек йигитлари тўпланиб, месхети турклари яшайдиган маҳаллага борди. Соат 19 дан 30 минут ўтганда Бўдённий кўчасида иккала томондан тахминан 200 нафар йигит муштлашди. Оқибатда 6 киши шифохонага ётқизилди (2 милиция ходими, 2 ўзбек ва 2 месхети турк). Шу кунги муштлашувда қатнашган 7 кишига ҳам тиббий ёрдам кўрсатилган.

24 МАЙ. Соат 11 да В. И. Ленин номи майдонда 300 га яқин месхети турклар тўпланиб, ўз миллий масалаларининг ҳал этилишини талаб қилди ва гуруҳли муштлашувни ташкил этганларни жавобгарликка тортишни сўради. Шу майдонга маҳаллий аҳоли ҳам тўплана бошлайди (тахминан 500 киши, асосан ёшлар). Иккала томондан вакиллар сайланиб, содир бўлган низо сабабларини аниқлашга киришди. Маҳаллий аҳоли вакиллари месхети туркларни узоқ йиллар давомида совет қонунига хилоф ишлар билан шугулланганликда, хусусан, аёл ва қизларининг номусига текаликда, ёшларни ҳақоратлашда айбонлашди. Шу сабаб месхети туркларни бир ой ичида Қувасойдан кўчириб кетиш талаб қилинди. Месхети турклар эса ўзбеклар биз-

ни «келгиндилар» деб ҳақоратламоқда деган айб қўйди ва ўз ҳуқуқларини тиклаб, Грузия ССРнинг Адигини, Аскизин, Ахалцинск ноҳиялари, яъни тарихий ватанларига боришга рухсат беришларини талаб қилди. Маҳаллий миллат вакиллари ҳал бўлмаётган социал муаммоларни ҳам кўтарди, айниқса қишлоқ жойларда яшаш шароити оғирлигига эътиборни жалб қилди. Партия ва ҳукумат вакиллари томонидан учрашувдаги муаммолар кўриб чиқилиши ҳақида ваъда берилгач, соат 13 дан 30 минут ўтганда йиғилганлар тарқалди.

Шу кун соат 19 да В. И. Ленин номли майдонга яна 1000 кишига яқин ўзбек йигитлари тўпланди, виллоят ва шаҳар раҳбарлари олдига бир қанча талаблар қўйишди. Қачонгача месхети турк ёшлари безорилик қилиб юришади, нега улар

юборинглар» дейишига қарамай, улар катта тўқнашувни келтириб чиқарган. Натижада 72 нафар ўзбек, тожик, қирғиз миллатига мансуб кишилар, бир нечта милиция ходимлари оғир ярадор ҳолда шифохонага келтирилган. Шу куннинг ўзида 73-автобаза ёнида миллати тожик, байналмилалчи жангчи Икромжон Абдураҳмонов (1967 йилда Фарғона ноҳиясининг Валий қишлоғида туғилган) оғир тан жароҳатларидан шифохонада оламдан ўтди. Вазият ниҳоятда кескинлашди.

25 МАЙ. Жамоатчилик тартибини сақлаш мақсадида Қувасой шаҳрига Ички ишлар министрлигининг кўшимча кучлари олиб келинди. Бу ерга, шунингдек, Ўзбекистон ССР Ички ишлар министри, Давлат хавфсизлик қўмитаси раисининг ўринбосари ва жумҳурият проку-

ратлар ва советлар раҳбарлари корхона ва ташкилотларга бориб, меҳнат кашлар билан учрашдилар.

29 МАЙ. Шаҳарда вазият анча яхшиланганга ўхшайди. Расмий маълумотларда корхона ва ташкилотлар фаолияти, автомобиль транспорти ҳаракати тикланганлиги қайд этилган.

Аммо вазият оғирлигича қолган эди. Катта кўламдаги намойишга тайёргарлик кетаётганди. Норасмий ташкилотларнинг айрим раҳбарлари сўзга қараганда, месхети турк ва маҳаллий аҳоли вакиллари республика шаҳарларига ўз вакилларини жўнатиб қувасойлик ва маргилонлик талабалар орасида ташвиқот олиб бориб, уларни намойишда иштирок этишга таклиф этган. Месхети турклар қурол-яроқ тўплаш билан машғул бўлган, яширин йиғилишлар ўтказган. Бу тайёргарликдан тегишли ташкилотларнинг хабари йўқмиди! Кўпчилик билган нарсалардан уларнинг хабардор бўлмаслиги мумкин эмас. Аммо бунинг олдини олиш учун ҳеч қандай чора кўрилмади, фурсат қўлдан бой берилди. Эҳтимол, бундан кимлардир манфаатдор бўлгандир... Чунки бундай сусткашлик қандай оқибатларга олиб келганини Грузия, Арманистон ва Озарбайжонда юз берган фожеалар кўрсатди.

1—2 ИЮНЬ. Тошлоқ районида ҳам Қувасойдаги каби тўқнашув содир бўлади, деган миш-миш тарқалди. 2 июнь кун эса тўқнашув 3 июнга кўчирилди, деган миш-миш тарқалди. Тошлоқда ноҳия партия қўмитасининг кенгайтирилган бюро йиғилиши бўлиб ўтди. Унда Фарғона вилояти партия қўмитаси мафкура бўлими мудирни А. Шерматов иштирок этди. Бу кенгашда барча фаоллар эътибори аҳоли орасида тушунтириш ишлари олиб боришга қаратилди. Ноҳияда халқ кўнгили дружиналари тузилди.

3 ИЮНЬ. Соат 10. «Аврора» номли кинотеатр ёнида ёшлар йиғилиши бошланди. Ноҳия партия қўмитасининг иккинчи котиби В. Данилов ва ижроқўмининг раиси А. Ҳожимуродов улар олдига бориб йиғилиш сабабини суриштироқчи бўлишди ва ёшларини ақландроқ билан иш туттишга даъват этишди. Бу тинчлантириш ташвиқотига маҳаллий дин пешволари ҳам жалб этилди, бироқ уларнинг ҳам насиҳати қабул қилинмади. Расмий маълумотларга кўра, тўпланганларнинг кўпчилиги Интернационал кўчаси бўйлаб юришган ва учраган месхети туркларни ура бошлаган, уларнинг дераза ва эшикларини синдиришган. Уларга қарши Фарғонада генерал-майор С. Ю. Бурхонов қўмондонлигида ички ишлар бўлимининг бўлини масаи келиб, фаол тадбирлар кўра бошлаган, намойишчилар Навоий кўчасига суриб чиқарилган, улар орасидан 12 киши ушланган. Намойишчилар билан музокара бошланган. Улар, агар ушланганлар озод қилинса, тарқалиб кетамиз, деб айтишган. Ушланганлар қўйиб юборилган. Бироқ, 3 мингга яқин ёшлар тарқалмаган.

КУНДАЛИГИ

жавобгарликка тортилмайди, нега маҳаллий ёшлар иш билан таъминланмайди, агарда жанжални ташкил қилган месхети турк ёшларининг бошлиқлари келиб кеңириб сўрашса ва саволларга аниқ-равшан жавоб олинса, тўпланганлар тарқалади, деб айтишди. Месхети туркларнинг обрўли кишиси Таштан Асланов йиғилганлар олдига сўзга чиқиб, ўз ватандошларининг айб-гуноҳлари учун кечирим сўради. Маҳаллий партия ва ҳукумат вакиллари ҳам сўзга чиқди. Йиғилган халқ ҳақиқий айбдорларнинг ўзлари кечирим сўрашини талаб қилди. Аммо Марат Залолитдинов ва унинг шериклари бундан бош тортди. Митингга ярашув комиссиясининг вакили, месхети турк Радихан Исмоилов, кўпчилиكنинг айтишича, ватандошларини икки миллат ўртасидаги низодан фойдаланиб, тарихий ватанларига қайтишни тезлатишга чақирган. Бундан норози бўлган ўзбеклар месхети турклар яшайдиган маҳалладан тинч намойиш қилиб ўтишга қарор қилишди. 14-махсус ҳунартехника билим юрти олдига 5 мингга яқин месхети турклар тўпланди, уларнинг қўлларида занжир, паншаха, найза каби совуқ қуроллар бор эди. Расмий маълумотларга қараганда, биринчи бўлиб месхети турклар маҳаллий аҳоли намойишчиларига қарши совуқ қурол ишлатган. Бунга эса Таштан Асланов, Оббос Хахутадзе, Дурсун Исмоилов ва бошқалар ташвиқот қилган деб кўрсатилади. Ҳаттоки милиция ходимлари месхети туркларга мурожаат қилиб, «ўзбекларга тегманлар, уларни ўтказиб

рори ҳам келишди; ишчи, партия ва комсомол фаолларидан кўшимча кўнгилли дружиналар тузилди. Эрталаб соат 7 дан 15 минут ўтганда ноҳия партия қўмитасининг биринчи котиби К. И. Икромов мурожаат билан сўзга чиқди. Маҳаллий штабнинг илтимосига биноан шу кунги Ўзбекистон Фанлар академияси Қўлёзмалар институтининг директори Азиз Қаюмов, Фарғона вилояти ижроқўмининг раиси Х. М. Маждидов ва Урта Осиё мусулмонлари Диний бошқармаси ҳайъати раисининг ўринбосари Ғани Абдуллаев сўзга чиқиб, аҳолини тинчликка чақирди.

26 МАЙ. «Шонли меҳнат» газетасида ноҳия партия қўмитаси ва ижроқўмининг аҳолига мурожаатномаси эълон қилинди. Шу кунги маҳаллий ва месхети турк аёллари билан учрашув бўлиб, улар тинчликни сақлашда ўз оналик бурчларини адо этишга ва бошқа муаммоларни ҳал этиш йўлида ўз ҳиссаларини қўшишга чақирилди.

27 МАЙ. Қувасой шаҳар халқ депутатлари советининг навбатдан ташқари X сессияси бўлиб ўтди. Бу сессияга вилоят ва Ўзбекистон ССР Олий Совети депутатлари, барча корхона ва ташкилот раҳбарлари, қишлоқ совети раислари, хўжаликларнинг фаоллари таклиф қилинди. Сессияда Ўзбекистон Компартия Марказий Қўмитаси ва Фарғона вилояти партия қўмитаси масъул ходимлари иштирок этди. Фарғона вилояти ижроқўми раиси Х. М. Маждидов маърузаси тингланди. Сессия барча аҳолига мурожаатнома қабул қилди, 29 май кунги «Шонли меҳнат» газетаси уни эълон қилди. Сессиядан кейин барча депу-

Ҳайит қачон бошланган?

Биз бу мухтасар мақоламизда Рамазон билан Қурбон ҳайитлари хусусида тўхталиб ўтмоқчимиз.

Иккала ҳайит ҳам Пайғамбаримизнинг Макка мукаррамадан Мадина мунавварага ҳижрат қилиб келган йиллари, яъни ҳижрий сананинг биринчи йилида жорий қилинган. Ана шу ҳайит намозларини тантанали равишда кўпчилик бўлиб ўқиш учун Расулulloҳ эркак-у аёлларни баробар тақлиф ва тарғиб этганлар.

Рамазон ҳайити ҳижрий ойларнинг ўнинчиси саналмиш Шаввол ойининг биринчи куни нишонланади. Бунинг боиси Рамазон ойида 30 кун рўза тутган мусулмонлар зиммаларига юклатилган фарз амалини соғ-саломат адо этиб тугатганлари муносабати билан бир хурсандлик изҳор этиш демакдир.

Ҳайит намозига чиқишда чиройли, тоза ва пок кийимлар кийилиб, хушбўй нарсалардан сепиб, бир оз таом тановул

қилиб, сўнг чиқилади. Ҳайит намози кун чиққандан сал кейинроқ ўқилади. Бомдод намозидан кейин то Ҳайит намозигача мусулмонлар имом-хатибларнинг мароқли мавъизаларига қулоқ солиб ўтирадилар. Намозларни адо этиб бўлгандан сўнг кишилар ўзаро кўришиб, сўрашиб, бир-бирларини ҳайит байрами билан табриклядилар.

Қурбон ҳайити ҳижрий Зулҳижжа ойининг 10-куни нишонланади. Қурбон сўзининг маъноси бирор жондор сўйиб Оллоҳнинг йўлида қурбонлик қилиш демакдир. Бу номнинг аталиш сабаби йирик пайғамбарлардан Иброҳим алайҳиссалом Оллоҳнинг синов амри билан ўз ўғиллари Исмоилни қурбонлик қилишга киришган пайтларда Тангри бир кўчкор юбориб, ўгли ўрнига уни қурбонлик қилишга буюрган. Бу ҳақда Қуръони каримда аниқ хабарлар берилган. Шу боисдан ҳажга борганлар ва бой-бадавлат мусулмонлар зиммасига Қурбон ҳайити кунлари жонлик сўйиб қурбонлик қилишлари вожиб қилинган. Қурбонлик гўштидан ўзи, оила аъзолари, қариндош ва кўшнларига баҳам кўришлик жоиздир.

Қурбон ҳайитининг намози ҳам худди Рамазон ҳайити намози каби ўқилади. Фақат намозгоҳга чиқишда наҳор чиқиш тавсия этилади.

Бу икки ҳайит кунлари барча мусулмонларга уларни нишонлаб, турли рухсат этилган хурсандчилик ва ўйин-кулгилар қилиш шаръан жоиздир. Имом Насайий ривоят қилган

Узум, қовун-тарвуз уруғлари, ўрик, бодом, олча, шафтоли данагидан доврўғи кетган шифобахш дорилар олиниши ҳақида эшитганмисиз! Бундай шифобахш ёғлар жумҳуриятимиз корхоналарида ишлаб чиқарилаётганидан хабардормисиз! Ҳозир гап шу ҳақда боради.

Узум уруғлари аввало қандолатчиликда фойдаланилади, қолдиқлари эса юқори сифатли лок ва алиф тайёрлашда қўл келади. Узум уруғи ёғи консерва маҳсулотлари учун бемалол зайтун мойи ўринини боса олади. Зеро, узум ёғидаги А ва Д витаминлари балиқ мойидагига нисбатан ҳам мўлроқдир. Бу эса унинг қимматини янада оширади. Агарда узум ёғи гидролизланса, яъни кимёвий ишлов берилса, маргарин ва мойупа хом ашёси бўлиб хизмат қилади. Унинг уруғ чиқиндилари чорва учун тўйинтирилган ем тайёрлашда асқотади.

Ўзбекистон ССР ФА Электроника институти олимлари тавсиясига кўра ҳозирги кунда узум уруғи чиқитидан тайёрланган қандолатбон ун конфет ҳамда вафли ишлаб чиқаришда қис-

ман шакар ва какао ўринини босаяпти.

Маълумки, юртимизнинг ёзи жуда иссиқ бўлганидан ҳар йили помидорлар тез етилиб дехқонларни шошириб қўяди. Консерва саноатида шарбати олиниб, чиқити ташлаб юбориладиган ана шу помидор уруғидан тайёрланадиган мойдан совун ишлаб чиқаришда фойдаланилиши мумкин. Қолган чиқит ва кужжараси таркибиде ҳам 32 фоиш протеин ва 14 фоиш углевод бўлгани боис чорва молларининг озуқасини бойитади.

Ўрик ва шафтоли данакларидан олинадиган ёғлар дори-дармон тайёрлашда, шунингдек озиқ-овқат, қандолатчилик, парфюмерия саноатида фойдаланилади.

Умуман, табобатчиликда уруғ ва данак пўчоқлари активлаштирилган

ШИФОБАХШ

ДАНАКЛАР

кўмир тайёрлаш учун азалдан қўлланиб келади. Буни қарангки, кукунлашган данак пўчоқлари инсон организмидан захарли моддаларни ҳайдаш учун хизмат қилар экан. Украина Фанлар академиясининг Умумий ва ноорганик химия институти олимлари ана шундай доривор моддаларни тайёрлаш саноатларини аниқлашди. Бу янгилик бизнинг жумҳуриятимизда жорий қилинди.

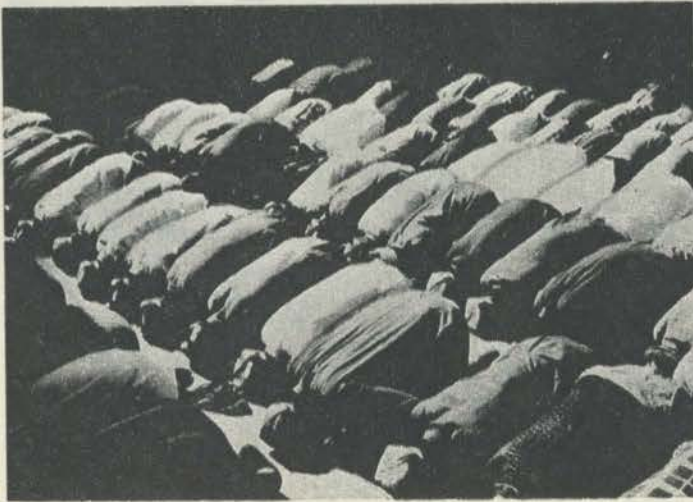
СССР Халқ депутати, Қўқон ёғ-мой комбинати директори, техника фанлари номзоди Юсуфбек Ёқубовнинг ташаббуси ва ғайрат-шижоати билан Қўқон шаҳри ва унинг атрофидаги аҳоли, асосан мактаб ўқувчилари мазкур корхонага данак йиғиб топшира бошлашди. Натижада: комбинатда янги хил маҳсулот сорбент тайёрлаш

СОАТ 12. Улар Интернационал, Ялта ва Гагарин кўчалари бўйлаб юриш қилдилар. Намойишчилар энди месхети турклар яшайдиган Ялта кўчасидан суриб чиқарилди. Фарғона вилояти прокурори А. Т. Отажонов ва ноҳия партия қўмитасининг иккинчи котиби В. Я. Данилов намойишчи ёшларга мурожаат этиб, милиция ходимлари билан бирга бебошликни тўхтатишга ҳаракат қилди, аммо натижаси бўлмади. Намойишчилар ва милиция ходимлари ўртасида тўқнашув юз берди. Намойишчилар Марғилон шаҳри томонга суриб чиқарилди.

СОАТ 15. Марғилон шаҳар партия қўмитасига Ипак комбинати ёнида «безорилар ўзбошимчалик қилиб юрибди» деган хабар келган. Шаҳар партия қўмитасининг биринчи котиби

Ҳ. Муҳиддинова ишчилар шаҳарчасига борган. У ерга прокурор муовини ва 6 нафар милиция ходими келган экан. Қолган милиционерлар Тошлоққа ёрдам учун жўнатилган. Яқинлашиб келаётган намойишчиларга Ҳ. Муҳиддинова мурожаат қилмоқчи бўлди, лекин улар «биз марғилонликлар эмасмиз» деб унга қулоқ солишмади ва Темирийўлчи кўчаси бўйлаб юриб, бир месхети туркнинг гўзапояларини ёқиб юборишди. Кейин яна орқага қайтиб, ярмарка олдига тарқалишди. Ёнғин ўчирилгандан сўнг партия қўмитаси ходимлари ўз ишларига қайтди. Ҳ. Муҳиддинова зудлик билан Фарғона вилояти партия қўмитасига телефон қилиб, шахсан ўртоқ Козирь ва Власовларга тўлиқ ахборот берди. Бу ахборотда у, агарда намойишчи ёшлар

Комсомольск посёлкасига борса, у ерда месхети турклар яшайди ва оқибат ёмон бўлиши мумкин, деб таъкидлади. Аммо Власов унга «бундай вазиятда бўлганман, вазият билан Бурхонов машғул, у ҳозир посёлка советига жўнади», деб масъулиятни бошқа бировнинг елкасига юкледи. Ҳ. Муҳиддинова намойишчилар олдига жўнади, Бурхонов ҳам шу ерда экан. Милиция ходимлари намойишчилар йўлини тўсишга уринади, лекин қўлларидан келмайди. Намойишчилар орасидан кимдир автобус бекати томига ёндирадиган модда улоқтиргандан кейин, Ҳ. Муҳиддинова генерал Бурхоновдан куч ишлатишни ёки ўт ўчирадиган машиналар ёрдамида сув сочиб оммани тарқатишни талаб қилди. Лекин бунга генерал ҳеч қандай жавоб

бир ҳадиси шарифда айтиладики: «Расулulloҳ Мадинага ҳижрат қилиб келганларида мадиналиклар қадимдан бир йилда икки кунни байрам қилар эдилар. Ул зот Оллоҳнинг амри билан шу икки кунни улардан яхшироғига, яъни Рамазон ва Қурбон ҳайитларига алмаштирдилар».

Ҳазрати Ойиша Сиддиқа (Расулulloҳнинг жуфти ҳалоллари) ҳикоя қиладиларки: «Мен Ҳайит кунлари Расулulloҳ билан бирга ҳабашларнинг ўйинларига тамоша қилиб ўтирар эдим. Роса кўриб тўйганимдан кейин қайтар эдик» (Бухорий ва Муслим ривоятлари). Яна Ойиша айтадиларки: «Бир ҳайит кунда мен иккита жория қизларнинг ашулаларига кулоқ солиб ўтирган эдим, бехос отам Абу Бакр Сиддиқ келиб қолдилар. Бизни бу ҳолда кўриб уч марта «Бу шайтон наволари-ку!» деб койий бошладилар. Шунда ногоҳ Расулulloҳ ҳам келиб қолдилар ва Абу Бакрга қараб: «Эй Або Бакр, уларни ўз ҳолларига қўйинг, зеро ҳар бир халқнинг ўз байрами бўлади. Бугун бизнинг байрамимиздир», — дедилар».

Шунинг учун ислом дини шиорларидан бири саналмиш ҳайит кунларида хурсандлик, тинч-тотувлик ва шукронаи неъмат билан ўтказишлик мақбулдир. Бундай улғу кунларда қариндошлар, ёру биродарлар бир-бирларини зиёрат қилишиб, табриклашиб ҳол-аҳвол сўрашлари хайрли ишлардан саналади. Аммо оилаларда марҳумларга бағишлаб фотиҳахонлик маросимларини ўтказишлик ислом шариа-тида буюрилмаган бидъат ишлардандир.

Абдулазиз МАНСУРОВ,
Урта Осиё мусулмонлари диний бошқармаси
фатво бўлимининг мудир.

линиясини ишга тушириш имконияти пайдо бўлди.

Маълумки, жумҳуриятимизда пахта яккаҳокимлиги оқибатида аллергия, нафас қисиши, сариқ касаллиги, дефолмант ва гербицидлардан заҳарланиш ҳоллари кўпайиб кетди. Ўзбекистон ССР ФА ҳақиқий аъзоси В. Воҳидов раҳбарлиги остида Тошкентлик медицина мутахассислари ушбу аср хасталиklarини мазкур сорбент дорилари ёрдамида даволаш мумкинлигини аниқлашди. Медицина фанлари доктори А. Қосимов ва медицина фанлари номзоди И. Кириченко, катта илмий ходим Ш. Қосимовлар ўз фаолиятларида 2000 га яқин кишини шу восита билан даволашди. Ҳозирги кунда бу жонқуяр шифокорларнинг сайи-ҳаракати билан жумҳуриятимизнинг ҳар бир вилоятида ушбу услуб ҳаётга жорий этилди.

Сорбентлар тиббиётда жуда азалдан маълум. Масалан, Қадимги Миср давлатида пистакўмир ҳабдориси танини турли «инсу жинс»лардан ҳоли этиш учун қўлланган. Юнон олими Гиппократ эса милoddан бурунги 40-

йилларда шундай дориларни уремия (буйракда азот чиқиндилари тўпланиб қолиши оқибатида қоннинг заҳарланмиши) касаллигига қарши қўлланганини ёзади.

Араб мамлакатлари ва Ҳиндистонда ўрта асрларда табошир дориси машҳур бўлиб, у билан жуда кўп хасталиklarини даволашган. Табошир — говаксимон кесаклардан иборат бўлиб, у бамбук дарахтлари остидан қазиб олинган.

XIX асрда пистакўмир кукунини кенг қўллана бошланди ва у саноат миқёсида ишлаб чиқарилди. Бойси, у қант тайёрлашда шакар шарбатларини оқартиришга хизмат қилар эди. Лекин бу маҳсулотнинг муайян қисми доривор сифатида ҳам қўлланаверди.

Бундан 20 йил аввал грек олими Ятцидис организмни заҳардан тозалашнинг мутлақо янгича услубини тавсия этди. Бу усулга кўра заҳарланган кишининг қони сорбент, яъни активлаштирилган кўмир моддасидан ўтказиб тозаланади. Натижада кўп ҳолларда бемор мутлақо соғайиб кетади. Гермосорбция деб аталадиган бу усул

70-йилларда мамлакатимиз шифохоналарида жорий этилди.

Мана бир неча йилдирки, комбинатимиз билан ҳамкорликда иш олиб бораётган кимё фанлари доктори В. Стрелко раҳбарлигидаги Украина ССР ФА олимлари инсон организмиде асорат қолдирмайдиган энтеросорбент дориларни синовдан ўтказишди. Урик ва шафтоли данаклари кукунини бу дорилар учун хом ашёдир.

Афсуски, ҳозирги кунда консерва ишлаб чиқарувчи корхоналар комбинатимизга данак, уруғ ва мева қолдиқларини етказиб беролмай қолишди. Водий аҳолиси, айниқса мактаб ўқувчилари бизга ниҳоятда катта ёрдам кўрсатишяпти. Лекин бу ҳали етарли эмас, биз ниҳоятда қимматли бўлган доривор ёғларни янада мўлроқ ишлаб чиқариш имкониятига эгамиз. Шунинг учун маҳсулотларини қайта ишлаш жумҳурият бошқармалари, «Ўзбекбирлашув» муассасалари бизга янада мадад беришлари керак.

Юсуфжон ДАДАБОЕВ,
иктисод фанлари номзоди.

бермади. Шундан сўнг Ҳ. Муҳиддинова ўзи ўт ўчириш командасини қақиртирди, лекин улар ҳам сув сочишдан бош тортишди. Ингилганлар милиция ходимларига тош ота бошлашди. Бундан кейин Ҳ. Муҳиддинова генералга мурожаат қилиб, «агарда сизнинг ҳуқуқингиз бўлмаса, менга руҳсат беринг, мен қўмондонлик қилай», деб талаб қилди. Лекин бунга ҳам генерал Бурхонов рози бўлмади. Бу орада бошқа ноҳиялардан кишилар тўплана борди. Ҳ. Муҳиддинова рақия орқали Фарғона вилояти партия қўмитаси билан алоқа боғлади ва ўртоқ Козирга вазият жуда оғир эканлигини, уйлар ёнаётганлигини айтиб, яна қўшимча куч юборишини ва ҳеч бўлмаганда кўзни ёшлантирадиган газдан фойдаланишни талаб қилди. Лекин

бунга ҳеч ким руҳсат бермади. Халққа тарқалиш ҳақидаги мурожаат ҳам натижа бермади. Вазият ниҳоятда кескинлашганлиги туфайли Ҳ. Муҳиддинова масъул ходимлар билан шаҳарга қайтди ва Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси, Фарғона вилояти партия қўмитасига қайтадан телефон қилди. Бу вақтга келиб Тошлоқдан Фарғона вилояти партия қўмитасининг котиби А. Р. Маматқазини ва ЎзКП МКнинг бўлим мудир Ш. Зиёмовлар шаҳарга келишган эди.

СОАТ 15—17. Оммавий тартиббузарликлар содир бўлди, уйлар ёндирилди, троллейбус ва автобусларга ҳужум қилинди, айрим кишилар қалтакланди. Намойишчилар Киров, К. Маркс кўчасидан ўтиб, Комсомольск посёлкаси томон йўл олишди.

Бу ерда эса кўплаб месхети турк оилалари яшарди. Милиция ходимлари эса уларнинг йўлини тўса олмади.

СОАТ 17. Ёшлар Тошлоқ посёлкасида яна тўплана бошлади. Улар олдида руҳонийлар вакиллари чиқиб тартибга қақирди, аммо йигилганлар уларга кулоқ солмай месхети туркларнинг икки уйини ёндириб юборди. Ноҳия партия қўмитасининг биринчи котиби О. Собиров раҳбарлигида месхети турклар қўмита биносига эвакуация қилинди. Кечга яқин ёшлар оқими яна Марғилон шаҳри томон йўнала бошлади, бир неча уйлар ёндирилди, бир неча киши қалтакланди.

Давоми бор

Рустам ОБИД

Муаллиф мулоҳазаси

ИЛМИЙ-ХАЕЛИЙ ЭССЕ

У дунё хабарин ким берган, э дил!
Умар ХАЙЕМ

АТИГИ БИР ДАҚИҚА КЎРДИМ

Бу воқеа ҳақида журнал саҳифасига ёзишни ўзимнинг коммунистик бурчим деб билдим.

...Утган йили 8 сентябрь кuni Сурхондарё вилоятидаги Бойсун ноҳияси марказида яшовчи танишимиз Мастура Ҳамдамованинг уйига оиламиз билан тўйга боргандик. Тўй тарқагач, мен икки ўғлимни олиб, Мастуранинг ён кўшниси, дўстим Холназар Фатхуллаевнинг Куйбишев кўчасида жойлашган ота уйида тунаб қоладиган бўлдим. Бир неча йил аввал бу хонадон катта бир фожияни бошдан кечирган эди. Холназар, синглиси ва опаси фарзанди билан Қумқўрғон ноҳиясида автомобиль ҳалокатига учрашган ва бунда опаси фарзанди билан оламдан ўтган эди...

Хуллас, бизга уй ичига жой солиб беришди. Мен катта шифоньернинг ёнида ётдим, унинг эшиги ёпиқ эди. Ярим кечада тўсатдан уйғониб кетдим, хонага ташқаридан электр ёғдуси тушиб турарди. Ётган жойимда кўзимни очдим-у ҳайратдан қотиб қолдим. Не кўз билан кўрайки,

Бу хил мазмундаги мактублар идорамизга кўплаб келиб турибди. Муштарийларни хилма-хил саволлар қизиқтиради: «Рухлар чиндан ҳам борми?», «Бор бўлса, бунинилм-фан қандай изоҳлайди?», «Одам ўлганидан кейин руҳи яшаб қолишини олимлар ҳам тан олаётганмиш, шу ростми?», «Нариги дунё борми?» ва ҳоказо... Бу бежиз эмас, албатта. Сўнгги йилларда реаниматология катта ютуқларга эришиб борган сари кўпроқ марҳумларни у дунёдан қайтариб олиб келаётгани ва шунга боғлиқ ҳолда ажойиб фикрлар туғилаётгани, совет материалист олимларида ўлимга нисбатан одатдагидан бошқача тахмину фаразлар пайдо бўлаётгани, умуман, бу мавзуда матбуотда бир-биридан ғаройиб хабарлар эълон қилинаётгани барча қатори «Фан ва турмуш» муштарийларини ҳам қизиқтириши табиий ҳол.

Қуйидаги мақола журналхонларимизнинг ана шу тақлиф-истакларига биноан тайёрланди. Фақат шунини айтиб

шифоньер ичидан эшигини очиб, менга гўзал бир аёл қараб турарди, ёнида ёшгина қизалоқ ҳам бор эди. Кўзимни узмай унга тикилиб ётавердим. Аёл ҳам мендан нигоҳини олмасди. Тавба, шу хонадоннинг кими бўлди экан у? Шифоньерга қандай кириб қолди экан? Нега икковлари шифоньер ичидан туриб гоҳ ташқарига, гоҳ менга ҳадиксираб қарашади?

Бу ҳол бир дақиқа давом этди. Ниҳоят, сабрим чидамади ва мен ўрнимдан туриб уларга яқин бормоқчи бўлдим. Лекин шу заҳотиёқ аёл ҳам, қизча ҳам ғойиб бўлди. Қаёққа кетишгани мен учун ҳанузгача сирли...

Шу кунга қадар бу воқеа ҳақида бировга оғиз очмагандим. Лекин кейинги йилларда ошкоралик туфайли табиатдаги сирли, ғаройиб ҳодисалар ҳақида ҳам очик-ойдин ёзилаётгани мени кўлимга қалам олишга ундади.

Қўзибой АБДУЖАЛИЛОВ,
СССР Журналистлар уюшмаси аъзоси,
болалар ёзувчиси, инженер,
Термиз шаҳри.

қўйиш зарурки, муаллиф мутахассис олим бўлмагани учун ҳам бу мавзуда узил-кесил хулоса чиқармайди, балки матбуотдаги янгиликларга таяниб, ўз мулоҳазаларини айтиб ўтади, холос. Зотан, «Муаллиф мулоҳазаси» рубрикаси остида бериладиган материаллар фақатгина муаллифнинг мулоҳазаларини акс эттиришини, бу эса гоҳи идора фикрига тўғри келмай қолиши ҳам мумкинлигини яна бир бор таъкидлаб ўтмоқчимиз.

Модомки, плюрализм — фикрлар хилма-хиллиги қайта қуришнинг асосий белгиларидан бири сифатида барча жаҳада мавжуд экан, унга «Фан ва турмуш» саҳифаларидан ҳам ўрин бериш идорамизнинг бурчидир. Бинобарин, бошқа хил сирли ҳодисалар ҳақидаги мақолалар мисолида бўлгани каби ушбу мақола юзасидан ҳам ментик, психолог, файласуф ва бошқа соҳа мутахассисларининг шарҳини кутамиз.

«... вужудим енгил тортиб, юқорига кўтарилиб кетаётгандек бўлдим, қаердан олисдан врачларнинг овози гувиллаб эшитилади, акс-садо билан такрорланаётган жумлалари ва сўзларини илғаса бўлади ҳали, кейин ҳаммаси қаердадир пастда қолди-ю вужудим юқорига, чароғон осмонга қараб шиддат билан кўтарила бошлади, йўлимнинг икки томонида баланд-баланд қарағайлар саф тортган, ранглари шу қадар тиниқки, дарахтлар танасининг бунчалик оппоқлиги, япроқларининг бунчалик яшиллигини аввал ҳам, кейин ҳам кўрмаганман. Тезлигим тобора ортиб, дарахтлару япроқлар ўзаро туташиб кетиб, атроф қоронғи йўлакка айланди-ю олдинда чароғон ёруғлик кўринди! Тамом вассалом... Вужудимга қайтиш ниҳоятда ёқимсиз ва даҳшатли эди, бутун танам тошдек оғир. Атрофдагиларнинг овози элас-элас эшитилади, киприкларимни кўтара олмайман. Бир амаллаб кўзларимни очаман. Аъзон баданим қақшаб оғрийди...»

Этибор бераяспизми — ўлиш эмас, тирилиш азоб экан! У
[Боши 1-сонда. Давоми бор]

дунёдан қайтганларнинг бари руҳнинг вужудга қайтиши гоёт ёқимсизлигини таъкидлашади. Улимнинг ўзи эса ҳамма ўйлаганидек даҳшатли жараён эмас экан. Асло! Реаниматолог врачларнинг айтишича, ўлимни одам мутлақо сезмай қоларкан. Чунки ўлим бош мия пўстлоғига қон келмай қолганидан кейингина рўй беради, бинобарин, бирон нима сезиш тўғриси аввалроқ сўнади. Медицина адабиётларида бу фикрни тасдиқловчи бир мисол кўп келтирилади. Улуғ Ватан уруши йилларида ҳалок бўлган бир жангчини тирилтиришга муваффақ бўлишибди. Кейин ундан у дунёда нималарни кўрдиган деб сўрашса «Ухлаб қолиб, ўлимимни ҳам уйқуда ўтказиб юборибман» деб жавоб қилган экан. Шарқ табobati ва медицина тарихидан ажойиб воқеаларни тўплаб, нашр этиб юрувчи врач-журналист Зикрилла Эгамбердиев бир вақтлар «Фан ва турмуш» журналида эълон қилинган «Ўлиб тирилганлар» номли мақоласида шу хил кўплаб ҳодисаларни мисолга келтираркан, ўлим одамнинг ўзига мутлақо сезилмайди, деган хулоса чиқаради.

Шу ўринда яна бир нарсага диққат қилинг-а: уйқу бошланаётган дастлабки лаҳзани аниқ эслай оласизми! Йўқ, албатта. Ҳар куни ухлашга қарамай одам ўша лаҳзани илғаб қололмайди. Ҳатто атайлаб уринсангиз ҳам «тутиб ололмайсиз» ўша дақиқани. «Ухлаб кетаялман, ҳозир ухлаб қоламан» дейишингиз мумкин-у... у ёғини эслай олмайсиз, барибир. Уйқу қаърига — аллақандай тубсиз чоҳга қулаб туша бошлаганингизни сезасиз-у лекин бу жараёни ҳеч қачон охиригача кузата олмайсиз. Ҳеч ким ўша «тубсиз чоҳ»нинг тубига етиб боролмайди, «йўл»даёқ ухлаб кетади. Бинобарин, ўлимни уйқуга қиёсласанда халқ айнан шу ҳолатни кўзда тутмаганмикан!

Қийналиб жон берадиганлар-чи, деб сўрасиз ҳойнаҳой. Лекин бу бевосита ўлимнинг эмас, балки бирон касаллик ёки, жуда бўлмаганда ўлимдан қўрқувнинг азоби, холос! Соф, айтилик, кексалик туфайли рўй берадиган табиий ўлимда одам худди ухлаб кетгандек бўлади.

Ҳўш, бу ҳақда илм-фан нима дейди! Бу ажабтовур синоат нима ўзи!

УМРИМИЗНИНГ ИККИНЧИ БОСҚИЧИМИ!

Рух вужудга муҳрланмаган, мавжудлиги ҳам у туфайли эмас, зотан, вужуд унинг қуроли, холос. Бинобарин, вужуднинг йўқолиши рухга зарар етказолмайди, илло рух унинг асосини ташкил этувчи мангу моҳият туфайли яшайверади.

Ибн СИНО, «Китоб аш-шифо»

Рухнинг вужуддан мустақиллиги хусусидаги бу фикрини та-бобат бобокалони минг йил муқаддам айтган эди. Энди замонавий илм-фаннинг шу тўғридаги фикри билан танишинг: «Ҳозирда кўплаб материалист олимлар ўз нуқтаи назарларидан туриб, коинотда ҳаётнинг, таъбир жоиз бўлса, «вужудсиз» шакллари кўп бўлиши мумкинлигини исботлаб беришмоқда. Уларнинг фикрига кўра, бизнинг жисмимиз онгимизнинг шаклланиши ва етилиши учун вақтинчалик бир маскан бўлиши мумкин, холос. Кейин эса ўлган вужудимиздан халос бўлган ва етилган онгимиз энергия оқими сифатида ҳаётнинг бошқа шаклига ўтади». Шу заҳотиёқ таъкидлаб ўтишимиз керакки, бу фикрлар «Комсомольская правда» газетасининг бултурги 26 январь сонида бир фараз сифатидагина берилган. Лекин диққат қилинг-а: XX асрдаги кўплаб материалист олимларнинг фарози Ибн Синонинг минг йил аввалги башоратига нақадар уйғун келаёпти!

Айни шу ўринда диққатга арзигулик яна бир нарса ёдга тушади. Эътибор бердингизми: кўплаб материалист олимлар коинотда ҳаётнинг хилма-хил, шу жумладан кўринмас шакллари ҳам бўлиши мумкин дейишяпти. Машҳур ёзишмаларида эса Берунийнинг саволига жавоб бера туриб, Ибн Сино коинотда оламлар кўп ва хилма-хил бўлиши керак, деганди. Буюк алломанинг бу фикри ҳам тасдиқланмаяптими ахир!

Келинг, ўрни келганда коинотдаги ҳаёт шакллари ҳам бир нар-зар ташлаб кўрайлик. Тўғри, илм-фанга Ердан бошқа бирон сайёрада ҳаёт мавжудлиги ҳозирча маълум эмас (башарти, ер юзининг ҳамма жойига тушаётган номаълум учувчи объектларнинг одамсимон кўринишдаги соҳиблари билан ҳали расман алоқа боғланмаганини эътиборга оласан). Бироқ сир-асрорларга тўлуғ коинотга илм-фандан дадилроқ нигоҳ билан қарайдиган илмий-фантастик адабиётда ҳаёт бағоят хилма-хил шакллarga эга. Масалан, Айзек Азимов «Худоларнинг ўзи» ноли романида параллел коинотда яшовчи газсимон, яъни кўринмас онгли мавжудотлар ҳақида ҳикоя қилади, ҳаётнинг иккинчи bosқичида эса улар одам қиёфасини олишади. Энди бир тасаввур қилиб кўринг-а: коинотнинг қай бир сайёрасида, мисол учун, Ерда шу жараён аксинча кечиси, яъни одам ҳаётининг иккинчи bosқичида газсимон, бошқача айтганда, кўринмас шаклга ўтиши мумкин эмасми?

Қолаверса, ҳаёти бир неча bosқичга бўлиниб, ҳар бирида кўриниши кескин ўзгариб кетадиган мавжудотлар маълум-ку илм-фанга! Мисол учун қурт ўз умрини яшаб бўлганидан кейин ҳаётининг иккинчи bosқичига ўтиб, гумбакка айланади. Муайян вақтдан сўнг эса ҳаётининг учинчи bosқичи бошланиб, гумбакдан капалак учиб чиқади. Тасаввур қила олаясизми: ўрмалаб кун кўрувчи кўримсиз жонзот ўзгариш туфайли қанотларида қуёшнинг заррин нурлари товланувчи, эркин парвоз қилувчи гўзал бир мавжудотга айланади! Оддий ҳашаротга берган шу имкония-тини табиат наҳотки энг мумтоз асари — инсондан аяган бўлса?!

Метаморфоз — ўзгариш жараёни фақат содда организмлар-гагина хос бўлиши мумкин, дёрсиз ҳойнаҳой. Йўқ, метаморфоз умуртқали ҳайвонларда ҳам учрайди. Масалан, миноганинг ту-хумдан чиққан личинкаси — пескоройка тупроқда ҳаёт кечиради, вояга етган минога эса балиқ танасида текинхўрлик қилиб яшай-

ди. Қолаверса, ҳаммага таниш бир жонзотнинг ҳаёт тарзи ҳам иккала bosқичида икки хил: итбалиқ фақат сувда яшаса, бақа куруқликда ҳам яшай олади. Хуллас, бу хил мисоллар истаганча.

Нима учун аллақандай қурту итбалиққа насиб этган мўъжи-задан табиатнинг эрка фарзанди — инсон маҳрум бўлса? Онгсиз жонзотларга қайта-қайта умр берган табиат бутун бошли сайёра-даги ягона онгли мавжудотни — нафақат ўзини, балки оламни англаб етолган инсонни айни ақли етилган, онги тўлишган бир пайтда вужуд хилвираб қолгани учунгина ном-нишонсиз йўқолиб кетишга маҳрум этса?! Бу соғлом мантиққа зид-ку бутунлай! Минг машаққат билан етиштирган дарахти эндигина ҳосилга кирганида қайси боғбон уни кесиб ташлайди?

Ибн Сино ҳам айтган-ку ахир: рух вужудга боғлиқ бўлган-нида вужуд қаригани сари у ҳам сусайган бўларди деб. «Бироқ бундай эмас, — деб ёзади аллома, — чунки қарияларнинг акса-риятида вужуд кексайгани сари руҳи кучаяди. Қирқ ёшдан кейин жисмоний қувват сусая боради, онгнинг қуввати эса аксинча орта боради».

Бундан чиқди, етилган, камолга эришган рух хилвираб қол-ган вужудни — вақтинчалик масканини тарк этади-ю бу дунё-нинг кишидан халос бўлади. Ҳўш, кейин-чи? У ёғига рух нима қилади? У билан алоқа боғлаш мумкинми?

РУХЛАРГА ҲАММА НАРСА АЕН

Дунёда сен билан менинг тушимизга ҳам кирмаган ажойиботлар кўп, дўстим Гораццо!
ШЕКСПИР, «Ҳамлет»

Дарвоқе, Дониё шаҳзодаси отасининг руҳини кўрган, у билан гаплашган, гарчи бадий асар саҳифаларида бўлса ҳам. Ҳаётда эса фақат Ванга сингари фолбинларгина руҳларни кўриб, гап-лаша олишса керак. Масалан, Ванганинг айтишича, ўлиб кетган одамларни худди тирикдай кўриб турар экан. Жунага эса отасининг руҳи кўринади ёки овози эшитилади.

Бундан чиқди, руҳлар доимо ёнимизда яшайди, фақат биз кўрмаймиз. Сирли илмлар ҳақидаги қадимий китобларда ҳам айнан шундай деб ёзилган. Қолаверса, руҳлар ҳамма нарсани кўриб, билиб туришади, ўтмиш, ҳозир ва келажак улар учун очик китобдай гап, яъни руҳларга ҳамма нарса аён, улардан ҳеч қандай сирни, ҳатто шу лаҳзада дилимиздан ўтиб турган фикр-ни ҳам яшира олмаймиз.

Қизиғи шундаки, ҳозирги вақтда илм-фан ҳам шу хулосага келаётгандек. Тўғри, руҳлар ҳақиқатан мавжуд деб олимлар рас-ман тан олишаётгани йўқ. Лекин одам ўлганидан кейин ҳаёти кўринмас шаклда давом этиши мумкин дейишмоқда.

СССР Илмий-инженерлик жамиятлари иттифоқи ҳузурда Та-биятда қувват-ахборот алмашинуви муаммолари бўйича Бутун-иттифоқ комитети ташкил этилганидан кўпчилик хабардор бўлса керак. Экстрасенсорикадан ташқари номаълум учувчи объектлар, полтергейст ҳодисаси, шунингдек, фолбинлик ва ғойибдан билиш сирларини ҳам ўрганувчи бу ташкилот бултур 29 ноябрь — 2 декабрь кунлари Москвада Бутуниттифоқ конференциясини ўтказди. Табиатда қувват-ахборот алмашинуви муаммолари бўйича Ўзбекистон комитетининг президиуми аъзоси ва комитет матбуот марказининг бошлиғи сифатида 20 кишилик Ўзбекист-тон делегацияси таркибида мен ҳам ана шу йирик анжуманда қатнашдим. Иттифоқдош жумҳуриятлар ва бир қатор хорижий мамлакатлардан 3 ярим мингга яқин экстрасенс иштирок этган ушбу илмий конференцияда минбардан туриб руҳлар ҳақи-қатан бор деб ҳеч ким айтгани йўқ, албатта. Лекин совет ва чет эл фолбинларига ғойибдан билувчиларининг кўпчилиги билан бевосита суҳбатлашганимда биронтаси ҳам бунга шак келтиргани йўқ, руҳлар билан гаплашиб башорат қилишганидан кейин улар борлигини қанақасига инкор қилишсин ахир!

Фолбинлик ва ғойибдан билиш сирларини очишга олимлар аста-секин яқинлашиб келишяпти. (Бу иккови балки бир нар-садир, мен руҳлар ёрдамида башорат қилувчиларини фолбин-лар, руҳлар иштирокисиз, ўз-ўзидан башорат қилувчиларни эса ғойибдан билувчилар деб шунчаки шартли равишда ажратаялман, чунки атамалар ҳали ишлаб чиқилмаган бизда). Масалан, истеъ-додли назарийчи физик ҳам иштирок этаётган тадқиқотчилар гуруҳидан бирининг фарзига кўра — буни фолбину ғойибдан билувчилар ҳам тасдиқлашади—Ер шари атрофини ахборот май-дони худди қобиқ мисоли ўраб олган. Бу қадимги ҳинд фал-сафасига яқин маълум бўлиб, Жива деб аталади. Ана шу майдонга ўтмишдаги, ҳозирдаги ва келажакдаги жамики ҳодисаларга оид ахборот «ёзиб» қўйилган. Бинобарин, ғойибдан билиш — шу майдонда азел-азалдан мавжуд бўлган тегишли ахборотни ўқий олиш қобилиятидир. Фолбинларга эса керакли ахборотни, меним-ча, руҳлар етказиб берса керак.

«Академик В. Вернадский жонли организмда модда билан қувватдан ташқари ҳаётий жараёнлар билан боғлиқ бўлган мод-дий «бир нима» — «фазовий онг» борлигини фарз қилган эди, —

деб ёзади «Биоэнергия ва инсон» номли рисоласида Ю. Кривоносов. — Бу фараз В. Налимов, Н. Моисеев, А. Меделяновский каби олимларнинг тадқиқотларида тасдиқланди. «Фазовий онг» деганда улар Ернинг қувват-ахборот майдонини тушунишади.

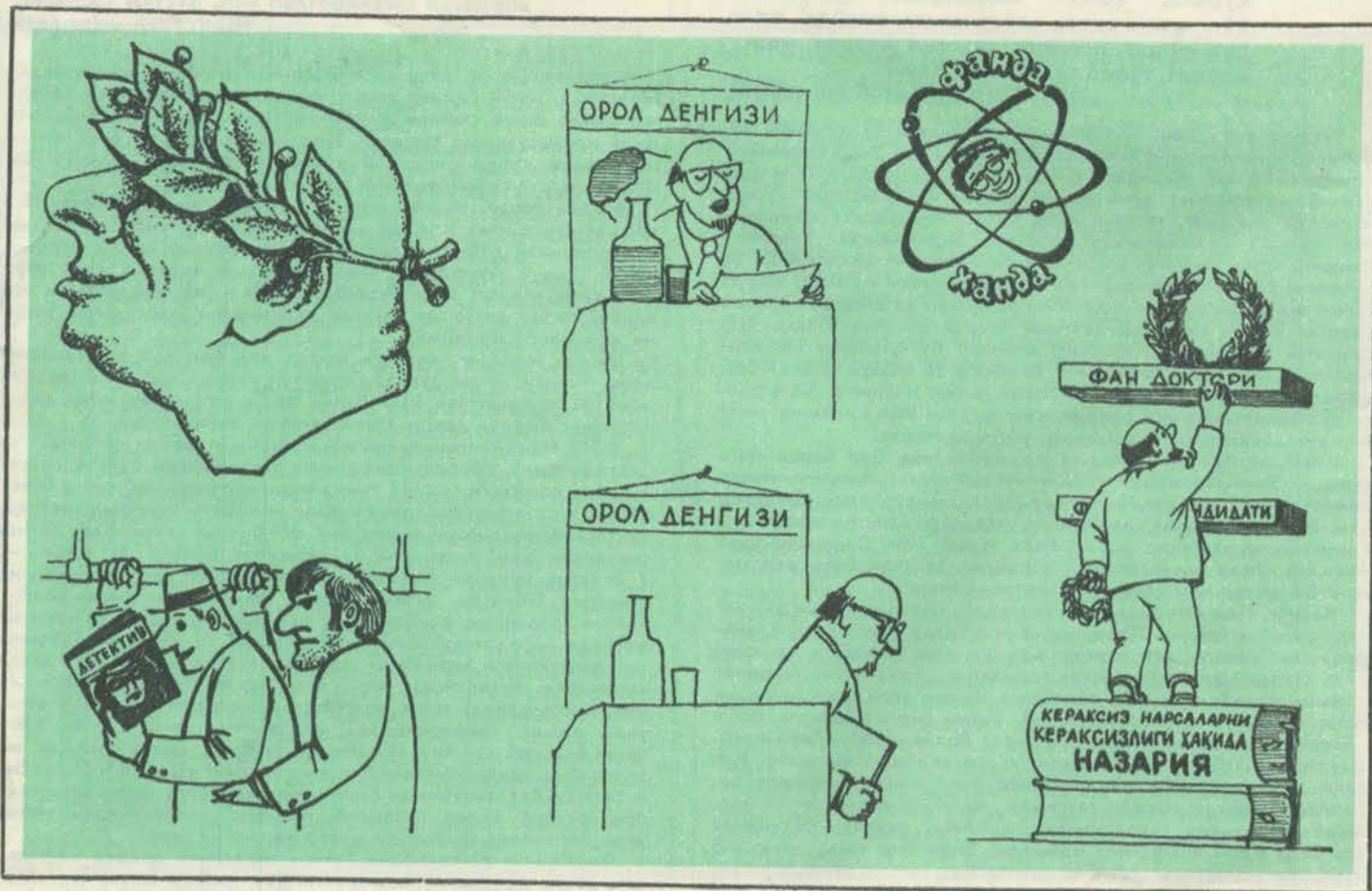
Этибор беряписизми: экстрасенсларнинг мамлакатимиз миқёсидаги уюшмаси Табиатда қувват-ахборот алмашинуви муаммолари бўйича Бутуниттифоқ комитети деб бежиз аталмаган. Конференцияда, шунингдек, у бошланиши арафасида биринчи сони нашрдан чиққан, ғаройиб ва ҳозирча изоҳлаб бўлмаётган ҳодисаларга бағишланган «Феномен» номли альманаҳдаги мақолаларда табиатда материя билан қувватдан ташқари ахборот ҳам муҳим роль ўйнаши таъкидланди. Ҳатто анжуман нишонид ҳам материя, қувват, ахборот ва руҳият узвий боғлиқлиги рамзлар орқали ифодаланган. Жонлими, жонсизми ҳар қандай нарсанинг атрофида мавжуд бўлган микролептон майдонлари орқали керакли ахборотни олиш тезлиги эса ёруғлик тезлигидан энг камида миллиард марта зиёд экан. Экстрасенс Нина Кирьянова «Фобос» автоматик станцияларининг Миррих сайёраси осмонида қутилмаганда ғойиб бўлиши сирини ана шу тариқа топган-да.

Хуллас, ахборотда гап кўп. Урта Осиёда сирли илмларга оид қадимий китобларда руҳларга ўтмишу келажак аён дейлади. Қадимги ҳинд фалсафаси дунёнинг ахборот майдонига ўтмиш, ҳозир ва келажакдаги барча ҳодисаларга оид маълумотлар ёзиб қўйилган дейди. Олимлар ҳам, ниҳоят, шу фикрга

келишмоқда. Бинобарин, руҳлар Ер шарининг қувват-ахборот қобиғи билан айрим экстрасенслар ўртасида воситачилик қилиши мумкин деб ўйлайман. Зотан, конференцияда сўзга чиққан медицина фанлари доктори, профессор А. Н. Меделяновский ғойибдан билиш — Ернинг қувват-ахборот майдони билан ахборот алмашувдир деб таъкидлаб ўтди. Тўғри, ғойибдан билувчиларга бирон воқеа ҳақидаги маълумот ўз-ўзидан аён бўлади, фолбинлар эса уни руҳлар орқали олишади. Бу иккала ҳодисанинг табиати бир эмасмикан?

Ванганинг башоратлари эса баъзан одамни саросимага солиб қўяди. Масалан, «Смена» журналининг бултурги 19-сонида хабар берилишича, машҳур актёр Вячеслав Тихонов ҳузурига кирган заҳотиёқ Ванга уни койиб кетибди: «Нега дўстинг Юрий Гагаринни эсламай қўйдинг? Ҳамма билишча керак: Юрий Гагарин ўлмаган. Уни олиб кетишган!» Ким, қайққа, нима учун олиб кетганини Ванга айтмаган. Лекин беихтиёр Гагаринни бевосита ўлими олтидан ўзга олам вакиллари олиб кетмаганмикан деган фикр тугилади, ҳар қалай, у фазога учган биринчи инсон эди! Хўш, Вангага бу хабарни ким етказган, келажакни очиқ китобдай ўқиб турадиган руҳлар эмасми?

Қисқаси, гап қайси сирли ҳодисаларни руҳлар фаолияти билан боғлаш мумкинлиги ҳақида бораяпти. Ана шулардан бири полтергейст ҳодисасидир, қолаверса, немисчадан таржима қилинганда «полтергейст» атамаси «руҳлар ўйини» деган маънони англатади. Хўш, бу қандай синаот?

Ежемесечный научно-популярный журнал АН УзССР
«Фан ва турмуш» («Наука и жизнь») № 4 [426] 1990 г.

Кўлөзма ва расмлар
қайтарилмайди.

Мусаҳҳиҳ Абдувоҳид ТўРА
Бадий муҳаррир Уста ВАЛИ

Телефон: 33-07-05; 39-04-11; 39-04-12; 39-04-84; 39-03-88.
Унвонимиз: 700000, Тошкент ГСП(П) Гоголь кўчаси 70-уй.

Теришга 14.02.1990 йилда берилди. Босишга 14.03.1990
йилда рухсат этилди. Р—07331. Қоғоз 60×90¹/_а. Ботиқ
босма. Ботиқ босма қоғози. Шартли босма т. 4,0. Шартли
рангли намуналар 10. Нашриёт-ҳисоб т. 5,0. Тиражи 493071
нуса. Буюртма № 2741. Нашр № 293. Баҳоси 40 т.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриёти-
нинг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмаҳонаси. Тошкент
шаҳри, ГСП, «Правда» газетаси кўчаси, 41-уй. © «Фан ва
турмуш»

Ақром БАҲРОМОВ чизган расм.

Номукамал ишлаб чиқариш жараёни табиат учун ҳалокатлидир.

ФАН. ТУРМУШ

ISSN 0134—4560

индекс 75421

Баҳоси 40 тийин